

**DIALOGUL
DESPRE ORATORI
AL LUI TACIT**

TEXT ȘI TRADUCERE

DE

H. MIHĂESCU

Asistent la Facultatea de Litere din Iași

T A C I T
DIALOGUL DESPRE ORATORI

T A C I T

**DIALOGUL
DESPRE ORATORI**

TEXT ȘI TRADUCERE

DE

H. MIHĂESCU

I A Ș I

TIPOGRAFIA ALEXANDRU A. ȚEREK

STRADA MĂRZESCU No. 9

1 9 4 6

INTRODUCERE

La mijlocul secolului al XV-lea, în entuziasmul mereu sporit al Renașterii pentru operele literare antice, a fost descoperit în mod întâmplător, printre cărțile învechite ale unei mănăstiri germane, un manuscris defectuos care cuprindea (alături de un fragment al lui Suetonius) *Dialogul despre oratori* și *Germania* lui Tacit. Deși purta numele lui Tacit, *Dialogul* a prilejuit foarte curînd nedumeriri în rîndurile cunoscătorilor deoarece deosebirile stilistice, atmosfera și cadrul în care apăreau personajele, ideile și tehnica compoziției înfățișau prea puține și slabe dovezi de rudenie cu celelalte opere ale marelui istoric roman. Într'adevăr, în timp ce *Istoriile*, dar mai ales *Analele*, sînt scrise în stilul foarte concis și personal atît de caracteristic la Tacit, *Dialogul* actualizează o tehnică mai veche, folosită de Cicero, într'un stil amplu și bogat, cu perioade armonioase și simetric rînduite într'un neîntrerupt flux asemenea unui rîu cu ape abundente. De aceea primii editori (Beatus Rhenanus, în ediția dela Basel din 1519 și Iustus Lipsius, în ediția dela Antwerpen din 1574) s'au și grăbit să tragă toate consecințele acestei nepotriviri și să nege paternitatea lui Tacit. Disputa a continuat apoi să neliniștească și să despartă pe oamenii de știință, pînă cînd, în preajma timpului nostru, glasurile protivnice au încetat și apărătorii paternității lui Tacit au cîștigat, se pare, definitiv partida. Ei argumentează astfel: a) *Dialogul* este o operă de tinerețe, adică o reminescentă a studiilor de retorică, folosînd în chip voit stilul adecvat genului respectiv,

reprezentat în chip atât de strălucit de către Cicero ; b) în scrierile lui Tacit se observă foarte lămurit o evoluție stilistică dela operele de tinerețe (*Dialogul, Agricola, Germania*) spre operele de maturitate (*Istoriile și Analele*), un indiciu că istoricul a devenit cu timpul, înstrăinându-se tot mai mult de schemele învățate în școală și de idealurile literare (Cicero, Quintilian) admirate în anii de ucenicie.

Dialogul ne înfățișează o convorbire mai veche, ținută în casa lui Maternus, poet și orator distins, în anul 74 d. H. Tacit asistă, dar nu ia parte în mod direct la discuție, fiind încă prea tânăr (*admodum iuvenis*)¹. Convorbirea este reprodusă mai târziu din memorie și publicată. Data publicării nu se cunoaște. Ea n'a putut avea loc, se pare, în decursul domniei împăratului Domițian (81-96 d. H.) și în niciun caz spre sfârșitul acestei domnii, care devenise, cum se exprimă Tacit², o „nebulie fără momente de luciditate”. Încît criticii se împart din nou : unii așează data publicării la începutul domniei lui Domițian, în anul 81 (Tacit avea pe atunci aproximativ 26 de ani), iar alții socotesc că lucrarea, deși scrisă sub Domițian, n'a putut fi publicată decît după moartea tiranului, adică la începutul domniei lui Nerva, după anul 96, cînd autorul *Analelor* depășise vîrsta de 40 de ani³. Prima părere ni se pare mai justă, dacă avem în vedere atitudinea binevoitoare a lui Maternus (recte Tacit) pentru domnia autoritară a împăraților. Această atitudine n'ar mai

1. Tacit trăiește între anii 55-120 d. H. În epoca acestei convorbiri el este deci în vîrstă de 19 ani.

2. *Agricola* 44, 18.

3. J. W. H. Atkins, *Literary criticism in Antiquity. A sketch of its development*, vol. II, Cambridge, University Press, 1954, p. 180 se pronunță pentru anul 81 ; Friedrich Leo, *Die römische Literatur des Altertums*, în *Die Kultur der Gegenwart*, Teil I, Abt. VIII, Leipzig, Teubner, 1907, p. 385 crede că ipoteza a doua e mai probabilă. „Der Dialog ist... keine Jugendschrift. wie man der bequemeren Auffassung wegen wünschen möchte, aber er spiegelt Einwirkungen und Gedanken der Jugend wieder”.

putea fi explicabilă după trista experiență prilejuită de domnia lui Domițian. Pe de altă parte, atit compoziția cît și problemele discutate ne pun în fața unui talent puternic și original pe deplin format, cu un desăvîrșit simț al realităților. S'a mai susținut apoi că *Dialogul* ar putea fi un ecou, un răspuns indirect dat operei capitale a lui Quintilian, *Institutio oratoria*, publicată în anul 95. Lucrarea aceasta dă foarte multă atenție învățămîntului formal, retoric, în paguba filozofiei, a ideilor, a culturii generale, iar Tacit se pronunță împotriva abuzurilor din școlile retorilor¹.

Planul *Dialogului* poate fi schițat în felul următor :

Intr'o scurtă prefață (cap. 1) autorul constată că epoca sa are foarte puțini oratori de seamă. Pentru a explica această lipsă el reproduce o convorbire mai veche în care erau desbătute cauzele generale ale decadenței oratorice.

I n t r o d u c e r e a (cap. 2-5,2) ne înfățișează cadrul, personajele și punctul de plecare al discuției. Oratorul și poetul Maternus, a doua zi după lectura tragediei sale *Cato*, primește vizita prietenilor săi Aper, Secundus și Tacit. Aper este de părere că Maternus acordă prea mult timp preocupărilor poetice, în paguba oratoriei. Discuția alunecă asupra temei: oratorie sau poezie, viață activă sau contemplativă, ce este de preferat?

În partea întâia (cap. 5,3-13) Aper face apologia oratorului și a vieții practice, iar Maternus apologia poetului și a vieții contemplative. Fiecare ia în considerație foloasele (*utilitas*), satisfacțiile (*voluptas*), celebritatea (*fama*), gloria (*laus*) și demnitatea îndeletnicirii respective.

Partea a doua (cap. 14-27) cuprinde o cercetare comparativă asupra oratoriei din timpul republicii față de oratoria din epoca imperială. Discuția este prilejuită de intrarea în scenă a lui Messalla, care crede că oratoria se schimbă

1. R. Diemel, *Quintilian und der Rednerdialog des Tacitus*, în *Wiener Studien*, XXXVII (1915), pp. 259-271.

cu vremea ¹, socotind că ar fi bine să se cerceteze motivele acestei neîntrerupte schimbări ². Așper ia apărarea oratorilor contemporani, spre deosebire de Messalla, care socotește că oratoria mai nouă este în decadență față de epoca strălucită a lui Cicero.

În partea a treia (cap. 28-40,1) se cercetează pe rând cauzele acestei decadente. Ele sînt de natură morală, socială și politică: pasivitatea tineretului (*desidia iuventutis*), neglijența părinților (*neglegentia parentum*), ignoranța profesorilor (*inscientia praecipientum*), depravarea (*oblivio moris antiqui*) și lipsa de libertate politică. Formarea cetățeanului și a viitorului om de stat nu se mai face pe bază de cunoștinți sau prin participare activă și directă la luptele din for, ci după precepte sarbede și scheme rigide, prin declamații artificiale și fără nicio legătură cu realitatea. Lipsa de emulație și de libertate politică este cea mai mare piedică în calea dezvoltării talentelor adevărate.

I n c o n c l u z i e (cap. 40,2-42) Maternus observă că elocvența n'a propășit decît în statele democratice, în mijlocul tulburărilor, a pasiunilor și a furtunilor. Actuala ordine de stat a adus în schimb ordine internă și liniște. El lasă să se înțeleagă că idealul literar al oratoriei nu mai corespunde vremii și nevoilor sociale și ar trebui schimbat cu altul, așa cum a procedat el însuși, consacîndu-se poeziei.

Persoanele care iau parte la discuție sînt toate reale, istorice. Ele joacă un rol de prim rang în societatea contemporană și se găsesc în strînsă legătură cu tinărul Tacit. Curiatus Maternus, orator strălucit și poet, părăsește în delețnicirile din for și se dedică vieții contemplative, poeziei. El scrie tragedii cu subiecte grecești (*Medea, Agamemnon, Thyestes*) sau romane (*Nero, Domitius, Cato*). Marcus Așper

1. *Dialogus*, 19,2: *cum condicione temporum et diversitate aurium formam quoque ac speciem orationis esse mutandam.*

2. *Dialogus*, 15,2 *ut causas huius infinitae differentiae scrutetur ac reddat,*

și Iulius S e c u n d u s sînt avocați străluciți¹, originari din Gallia: primul un realist și un admirator al elocvenței contemporane, al doilea un talent puternic, dar care se nutrește mai mult din lecturi decît din pasiunile luptelor adevărate². Vipstanus M e s s a l l a, nobil de aleasă cultură, ia parte la luptele politice și la disputele ideologice ale timpului, dar rămîne tot timpul partizanul și apărătorul trecutului, atît în domeniul literelor cît și în cel al orînduirii de stat³.

Dialogul despre oratori a fost numit o carte de aur (*aureolus libellus*) a literaturii latinești⁴. S'a spus pe bună dreptate că el constituie una dintre cele mai frumoase și mai atrăgătoare opere de critică literară pe care ne-a lă-

1. *Dialogus* 2, 1: *celeberrima tum ingenia fori nostri*.

2. Quintilian, *Inst. or.* X, 5, 12: *Iulium Secundum... mirae facundiae virum, infinitae tamen curae*; X, 1, 120 *si longior contigisset aetas, clarissimum profecto nomen oratoris apud posteros foret*.

3. Admiratorii literaturii mai vechi (*antiquorum admiratores, qui mirantur antiquos*, formează o categorie numeroasă în acest timp. Mulți dintre ei argumentează astfel: *Est enim mihi... cum Cicerone aemulatio, nec sum contentus eloquentia saeculi nostri; nam stultissimum credo ad imitandum non optima quaeque proponere* (Plinius, *Epist.* I, 5, 12-13). Plinius nu este un exclusivist, ci un eclectic, un om de gust: *sum ex iis, qui mirantur antiquos, non tamen. ut quidam, temporum nostrorum ingenia despicio* (*Epist.* VI, 21). Tacit ia de asemenea o atitudine moderată, împăciuitoare: *nec omnia apud priores memora, sed nostra quoque aetas multa laudis et artium imitanda posteris tulit* (*Anale* III, 55, 8); *dum vetera extollimus recentium incuriosi* (*Anale* II, 88, 4). Poetul Marțial ironizează tendințele extremiste ale arhaizanților: *hi sunt invidiae nimirum, Regule, mores, praeferat antiquos semper ut illa novis* (*Eptgrame*, V, 10, 3-4); *miraris veteres, Vacerra, solos, nec laudas nisi mortuos poetas* (VIII, 69, 1-2).

4. Schanz-Hosius. *Die römische Literatur in der Zeit der Monarchie bis auf Hadrian*, 4. Aufl., München, Beck, 1935, p. 609: „Die kleine Schrift ist unstreitig eines der schönsten Denkmäler der römischen Literatur, und mit Recht hat man sie ein goldenes Büchlein genannt“.

să o antichitatea¹. Din paginile ei se desprinde ideea, nouă pentru acel timp, că literatura și celelalte manifestări spirituale nu plutesc oarecum în aer, ci se găsesc în strinsă legătură cu societatea, cu educația și cu orînduirea politică a vremii. Problema capitală, deși nemărturisită în termeni direcți, este formarea și pregătirea cetățeanului și a conducătorului de mine.

Preocupările cu această chestiune vitală sînt vechi și constante, atît în Grecia², cit și la Roma. Platon, Isocrat, Aristotel, Cicero, Quintilian, Tacit sînt într'o foarte bună măsură și educatori. În republicile libere ale Greciei și în statul roman condus la început de o aristocrație activă și luminată locurile de răspundere trebuiesc cucerite prin merite, militare sau intelectuale. Omul politic stăpînește masele cu cuvîntul, adică este un bun orator. Indeletnicirea oratorului devine un ideal rîvnit și prețuit. De aceea învățămîntul se adaptează cu timpul acestor nevoi sociale și își propune în primul rînd acest țel: să pregătească pe viitorul orator, adică pe viitorul diriguitor al treburilor publice. La Roma, războaiele și administrarea atîtor provincii cer oameni bine pregătiți și capabili. Ocupațiile serioase (*artes maximae*) care așteaptă pe tînărul ieșit de pe băncile școlii sînt o comandă militară, un loc în senat, o funcțiune cu caracter politic și administrativ sau știința dreptului. Filozofia, matematica, mu-

1. Schwaabe, în *Real-Enzyklopädie der Altertumswissenschaft*, vol. IV (1900), col. 1571: „Der Dialog ist die bedeutendste Einzelschrift zur römischen Literaturgeschichte, die wir aus dem Altertum besitzen”; G. Boissier, *Tacite*, Paris, Hachette, 1903, p. 6: „Le Dialogue... est assurément l'un des meilleurs traités de critique que l'antiquité nous ait laissés”.

2. Despre formarea omului grec pînă la Platon inclusiv se ocupă cu deosebită competență și claritate Werner Jäger, *Paideia. Die Formung des griechischen Menschen*, Berlin, W. de Gruyter; vol. I, ed. 2, 1950; vol. II, 1945. Volumul I a apărut și în traducere italiană: *Paideia. La formazione dell'uomo greco*. Traduzione di Luigi Emery, Florența, 1936.

zica, gramatica, poezia și celelalte arte sînt îndeletniciri minore (*artes leviore*). Prin urmare, elevul se grăbește să scape repede de sub supravegherea profesorului de literatură¹ și să ajungă la dascălul de retorică, de oratorie, care urmează să-l pregătească pentru viață. Acesta vine cu precepte stilistice, cu scheme și diviziuni, cu ample considerațiuni privitoare la formă, cu exerciții declamatorice frecvente; dar n'are timp (și uneori nici pregătirea necesară) să se ocupe cu științele speciale și cu elementele de cultură generală necesare unui viitor cetățean luminat. De aceea învățămîntul se depreciază și primește cu timpul un caracter pur formal și schematic.

Primul care formulează un întreg program de reformă, pe baze foarte largi, este Cicero. În tratatele *De oratore*, *Orator*, *De optimo genere oratorum*, *Brutus*, și *De re publica* el se ridică cu toată hotărîrea împotriva retorismului din școală și din literatură. Plecînd de la preceptul bătrînului Cato (*rem tene, verba sequentur*), Cicero opinează că nimeni nu poate vorbi bine decît despre lucrurile pe care le cunoaște în mod lămurit, pe care le-a învățat. Grijă pentru formă și pentru reguli trebuie să întregescă, iar nu să monopolizeze învățămîntul, deoarece oratorul desăvîrșit își adună mai întîi cunoștințele necesare din toate domeniile de activitate și-și face astfel o cultură generală serioasă². Această cultură trebuie să fie întinsă și variată: ea îmbrățișează literatura, cunoașterea trecutului, artele, filozofia, dreptul, procedura, orînduirea de stat, politica internațională³. Cunoștin-

1. Programul profesorului de literatură: *in grammaticis poetarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus*, Cicero, *De oratore* I, 42, 187.

2. *De oratore* I, 6, 20: *Ac mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus. Etenim ex rerum cognitione florescat et redundet oportet oratio; quae, nisi subest res ab oratore percepta et cognita, inanem quandam habet elocutionem et paene puerilem.*

3. *De oratore* I, 34, 158: *Legendi etiam poetae, cognoscendae*

țele dobândite sînt încoronate de studiul filozofiei, știința mamă, care armonizează și dă viziunea de ansamblu¹. Oratorul devine astfel un cetățean cu orizonturi largi: el este un filozof dublat de un artist și de un om de acțiune.

Intervenția lui Cicero nu are însă urmări importante. Sfirșitul republicii și instaurarea dictaturii imperiale înrăutățesc situația elocvenței, care se retrage acuma dela conducerea treburilor publice în sălile de tribunale și din for în sălile de declamație. Locul oratorului este luat de către profesorul de retorică, de către retor. Cauzele tratate în școală sînt fictive, fără niciun fel de aderență la realitățile sociale, iar tonul devine din ce în ce mai falș și mai declamatoric, asemenea unei muzici. La începutul secolului I d. H. retorul Seneca își dă bine seama de această decadență pe care o socotește de natură socială și politică: în primul rînd desfrîul, luxul, desagregarea socială; în al doilea rînd lipsa unui cîmp liber de activitate pentru viitorul orator și om de stat². Velleius Paterculus (născut în anul 19 î. d. H.) exprimă aceeași con-

historiae, omnium bonarum artium doctores atque scriptores eligendi et pervolutandi ex exercitationis causa laudandi, interpretandi, corrigendi, vituperandi, refellendi; disputandumque de omni re in contrarias partes et quidquid erit in quaque re, quod probabile videri possit, eliciendum atque perdiscendum ius civile, cognoscendae leges, percipienda omnis antiquitas, senatoria consuetudo, disciplina rei publicae, iura sociorum, foedera, pactiones, causa imperii cognoscenda est.

1. *De legibus* I, 22: *mater omnium bonarum artium*. „Philosophie ist für Plato eine Grundhaltung. für Cicero in erster Linie Gesamtheit der Wissenschaften“, Hans Kurt Schulte, *Orator. Untersuchungen über das Ciceronianische Bildungsideal*, Frankfurt a. M., Klostermann, 1935, p. 71.

2. Seneca, *Controversiae* I, praef. 7: In deterius deinde cotidie data res est, sive luxu temporum – nihil enim ita mortiferum ingeniis quam luxuria est – sive, cum praemium pulcherrimae rei cecidisset, translatum est omne certamen ad turpia multo honore quaesturae vigentia, sive fato quodam cuius maligna perpetuaque in rebus omnibus lex est, ut ad summum perducta rursus ad infimum, velocius quidem quam ascenderat, relabantur.

statare tristă¹. Petronius se ridică deseori împotriva abuzului de declamație și observă că retorii au nimicit adevărata elocvență, iar societatea contemporană nu mai constituie un mediu favorabil pentru dezvoltarea artelor în genere². Seneca filozoful crede că stilul este oglinda sufletului, iar literatura expresia societății în care ia naștere. Într-o societate rea nu poate să se desvolte o activitate spirituală înaltă³. Quintilian scrie un tratat special (astăzi pierdut) despre cauzele decăderii elocvenței. Plinius cel Tânăr aruncă și el vina asupra societății decadente a timpului⁴. Autorul anonim al tratatului *Despre sublim* (care trăiește, se pare, în jumătatea a doua a secolului I d. H.) se întâlnește în idei cu toți scriitorii pomeniți mai sus și insistă în special asupra lipsei de libertate politică. El se exprimă lămurit: „Libertatea, se spune, are destulă putere să hrănească spiritele cele mai înalte, să le trezească nădejdi și tot odată să le aprindă dorința fierbinte de întrecere între ele și rivna după locul cel dintii. Apoi, în statele democratice, datorită premiilor propuse, în totdeauna spiritele superioare ale oratorilor, exercitate astfel, se ascut și parcă se lustruesc și strălucesc libere în discursurile ca și în acțiunile lor. Dar noi, se pare că învățați din copilărie cu o robie legiuită, oarecum înfășați în obiceiurile și deprinderile ei încă de pe când mintea ne era fragedă, n'am gustat din cel mai frumos și rodnic izvor al elocvenței, care e libertatea, și de aceea nu sintem altceva decât niște mari lingușitori“⁵.

1. Velleius Paterculus, *Historia Romana* I, 17, 3.

2. Petronius, *Satyricon*, cap. 2: Pace vestra liceat dixisse, primi omnium eloquentiam perdidistis; cap. 88: Priscis enim temporibus, cum adhuc nuda virtus placeret, vigeabant artes ingenuae summumque certamen inter homines erat.. At nunc vino scortisque demersi ne paratas quidem artes audemus cognoscere...

3. Seneca, *Epist.* 75, 4: *concordet sermo cum vita*; 114, *talīs hominū oratio qualīs vita*; 115, 5: *oratio cultus animi est*.

4. Plinius, *Epist.* III, 3, 7: *a quo (praeceptore) mores primum mox eloquentiam discat, quae male sine moribus discitur*.

5. Cap. 44, în traducerea d-lui Constantin B a l m u ș, București, Adevărul. 1935.

Pentru Tacit motivele decadenței oratorice sînt, între altele, lipsa de cultură adevărată și de libertate politică, depravarea socială, educația defectuoasă, etc. Factorul cel mai de seamă este însă cel politic: elocvența nu poate prospera sub regimurile autoritare. Toate statele care au avut orînduiri dictatoriale, ca de pildă Persia, Creta, Sparta, n'au lăsat nume în domeniul oratoriei. Totuși regimurile autoritare au un mare merit: ele pun capăt demagogiei și desfrîului politic, aducînd liniște și siguranță, adică elemente necesare dezvoltării vieții intelectuale. De aceea Tacit nu visează o reîntoarcere la vechiul ideal oratoric, ci sugerează adaptarea la realitățile politice contemporane. Dacă elocvența nu mai poate fi reînviată, să se părăsească învățămîntul oratoric defectuos și să se adopte un învățămînt umanist și literar. Cel mai bun exemplu practic îl oferă Maternus, care părăsește luptele sterile din for și se dedică poeziei și vieții contemplative. La fel va proceda mai tîrziu și Tacit însuși, compunînd opere de istorie. Idealurile literare nu sînt deci o realitate absolută și imuabilă, ci ele se schimbă cu vremea și trebuiesc potrivite la nevoile sociale ale momentului. Literatura este prin urmare o expresie a vieții naționale și răspunde la influențele de natură socială și politică¹.

În opera sa *De re publica* Cicero se ocupă în chip amănunțit cu problemele sociale, culturale și politice ale statului. Acolo se găsesc exprimate idei foarte asemănătoare cu cele expuse în *Dialogus*. La fel ca și Platon, Cicero nu crede într'o democrație totală, într'o libertate fără limite². Tacit continuă deci în această privință pe Platon și Cicero, aducînd indirect un compliment regimului imperial existent. Fo-

1. Atk ins, *Literary criticism in Antiquity*, vol. II, p. 196.

2. *De re publica* I 68: nimia licentia, quam illi solam libertatem putant; III 23 si vero populus plurimum potest omniaque eius arbitrio reguntur, dicitur illa libertas, est autem licentia; cf. E. K ö s t e r m a n n, *Der Taciteische Dialogus und Ciceros Schrift De re publica*, în *Hermes* 65 (1930), pp. 396-421.

Iosind metoda istorică, el nu vede în decadența oratorică o pierdere ireparabilă, ci sugerează numai schimbarea idealurilor literare și educative ale vremii sale. La Tacit se desprinde în mod lămurit constatarea că nu există norme critice absolute. Fiecare generație trebuie să-și aleagă și să-și impună principii literare și educative potrivite cu timpul și cu nevoile ei. Cînd se mențin puncte de vedere greșite și anacronice, educația omului devine defectuoasă, iar consecințele sînt neplăcute. Decadența oratorică ar fi putut constitui o gravă preocupare și un imens pericol în timpul republicii; sub regîmul imperial oratorul nu mai joacă însă un rol însemnat în conducerea statului. De aceea noua orînduire statală are nevoie de alți oameni și de altă pregătire profesională decît cea oratorică. Platon căutase să abată pe contemporanii săi dela retorică și să-i îndrepte spre filozofie. Cicero doria să facă din orator un om de cultură și de gust, un adevărat conducător al mulțimii. Tacit trăiește sub dictatură și nu poate spune în chip deschis tot ceea ce gîndește. Dar, se pare, mai de rivnit și mai nobilă i se înfățișează viața dusă de Maternus: liniște, studiu, independență spirituală, cultură. Acest ideal va fi urmat apoi în bună parte și de Tacit însuși. Totuși, pentru a nu privi lucrurile într'un chip prea simplist, putem spune că în sufletul său se întîlnesc trăsăturile tuturor personajelor din *Dialog*: realismul și pasiunea pentru prezent a lui Aper, nostalgia pentru trecut și nobleța lui Messalla, perspicacitatea și simțul pentru nuanțe al lui Secundus precum și idealismul nedesmințit al lui Maternus. Avînd un desăvîrșit simț al realităților istorice, Tacit dă o deslegare potrivită problemei decadenței oratorice care neliniștise spiritele și devenise un coșmar pentru toți cercetătorii conștienți ai epocii sale. Observăm că după Tacit problema aceasta nu mai constituie o temă de discuție și de neliniște pentru critica literară latină.

Pentru traducerea de față am folosit edițiile comentate de Georg A n d r e s e n (Leipzig, Teubner, 1891), Constan-

tin John (Berlin, Weidmann, 1899), Alfred Gudeman (Leipzig, Teubner, 1914) și Constantin Balmuș (București, Adevărul, 1936). Textul latinesc este cel stabilit de Henri Goelzer (Paris, Les Belles Lettres, 1936) cu mici deosebiri în care am urmat ediția Halm - Andresen (Leipzig, Teubner, 1930). Am avut la îndemână tălmăcirile moderne ale lui Henri Bornecque (Paris, Les Belles Lettres, 1936), W. Böttcher (revăzută și publicată de Otto Güthling, Leipzig, Reclam, 1926) și M. Mihaileanu (București, Casa Școalelor, 1924).

Dialogul despre oratori

Tacit reproduce o convorbire mai veche pe care o auzise pe cind era încă foarte tânăr și în care erau discutate de către oameni foarte elocvenți motivele decăderii oratoriei (I). Convorbirea a avut loc în casa lui Curiatius Maternus, fiind de față Marcus Aper, Iulius Secundus, Tacit și (mai spre sfârșit) Vipstanus Messalla (II). Maternus, orator ales și poet, a părăsit ocupațiile din for, dedicându-se poeziei. Aper, avocatul realist, încearcă să-l convingă să se întoarcă la avocatură și să părăsească indeletnicirea puțin lucrativă și uneori plină de pericole a poeziei. Iulius Secundus este rugat să servească de arbitru în această discuție (III-IV).

Spre a convinge pe Maternus, Marcus Aper face un călduros elogiu al elocvenței. Ea aduce bucurii de ordin sufletesc, foloase de ordin material, constituie o armă puternică pentru cel ce o stăpânește cu dibăcie, pregătește drumul spre onoruri, spre putere și spre glorie. Pentru Aper nimic nu poate fi mai frumos, mai sublim și mai de râvnit decât talentul de a vorbi bine și de a convinge. Sunt atâtea exemple din care se poate vedea că oratorii reprezintă adevărata putere și glorie (V-VIII). În schimb poezia nu aduce nimic din toate acestea, Bucuriile ei sunt scurte, foloasele inexistente, riscurile destul de dese. Un bărbat înzestrat cu talent ar trebui să-și pună întreaga sa putere de muncă în slujba oratoriei și nu a poeziei, deoarece numai cea dintâi aduce mulțumire, avere și trecere (IX-X). Răspunde Maternus, luând apărarea poeziei. Gloria și bunul nume de care se bucură, el le datorește numai poeziei. Ea aduce o viață plăcută și mulțumiri adevărate. Poezia este mai veche decât oratoria și a jucat un rol hotărâtor în istoria umanității. Soarta poezilor și fericita lor conviețuire cu muzele este mai de râvnit decât viața zbuciumată a oratorului (XI-XIII).

Intră în cameră Vipstanus Messalla, care ironizează entuziasmul lui Aper pentru elocvența contemporană (XIV). Marcus Aper răspunde învinuind pe Messalla că iubește prea mult trecutul și disprețuește oratorii mai noi. Messalla însă își exprimă admirația pentru cei vechi și crede

că oratoria mai nouă este în decădere (XV). Rugat de ceilalți convorbitori să arate în ce constă această decădere și care sînt motivele ei, Messalla făgăduiește să expună părerile sale în această privință și roagă pe ceilalți să i dea sprijinul lor (XVI). El face mai întîi distincția între *antici* și *moderni*. Aplicînd apoi această distincție la literatura latină, el arată că Cicero nu poate fi socotit printre *antici* (XVII). Aper ripostează însă că fiecare epocă își are elocvența ei deosebită și încearcă să se sprijine pe exemple (XVIII). Astfel Cassius Severus este socotit inițiatorul elocvenței contemporane. El a părăsit pe cei vechi, deoarece și-a dat seama că începe un timp nou, cu cerinți deosebite (XIX). Astăzi publicul cere și admiră discursurile frumoase și reușite din punct de vedere al formei. Podoabele nu trebuie să lipsească. Ele vor fi luate dela poeți; și anume nu dela poeții arhaici, ci dela Vergiliu, Horațiu sau Lucan (XX). Oratorii vechi nu sînt cu totul lipsiți de imperfecțiuni; ei nu-și merită totdeauna reputația de care se bucură. Discursurile lor ne plac mai ales prin ceea ce se apropie de gustul modern. Această constatare este dovedită prin aprecieri asupra oratorilor Calvus, Căesar, Brutus, Asinius Pollio și Messalla Corvinus (XXI). Cicero însuși este criticabil. Discursurile sale prezintă neajunsuri și asperități. Alături de el sufăr și ceilalți oratori mai vechi. În schimb, cu cită strălucire se exprimă unii dintre oratorii mai noi, între alții Maternus și Secundus, prezenți la discuție (XXII-XXIII). Ia cuvîntul Messalla încercînd să arate care sînt motivele decadenței, deoarece el crede că cei *vechi* întrec pe *moderni* (XXIV-XXVI). Maternus intervine în discuție și roagă pe Messalla să vorbească despre motivele decadenței și nu despre faptul dacă cei *vechi* sînt sau nu superiori celor *moderni* (XXVII)

Messalla expune pe rînd aceste pricini. Cauzele decăderii oratoriei trebuiesc puse pe seama decăderii societății, a culturii și a educației. Educația copilului în familie este defectuoasă. Pre deosebire de timpurile vechi, astăzi copiii sînt lăsați pe mina sclavilor și învață tot felul de deprinderi rele (XXVIII-XXIX). Oratoria a decăzut apoi și din cauza influenței nefaste a retorilor și a declamatorilor. Cită deosebire, de pildă, față de felul cum și-a făcut ucenicia marele Cicero (XXX)! Oratorii vechi deprindeau arta de a vorbi în for, în mijlocul luptelor și pasiunilor adevărate, nu în sala de clasă, unde se tratează lucruri fictive și lipsite de viață (XXXI). Pe atunci cultura oratorului era solidă și serioasă. Ea nu se mărginea numai la partea formală. Tînărul căuta să-și cîștige o frumoasă cultură generală, să se familiarizeze cu filozofia, cu dreptul, cu istoria și cu alte doctrine utile pentru viață (XXXII). Viitorul avocat își făcea ucenicia pe lîngă un orator consacrat, îl însoția pe acesta pretulîndeni și deprindea adevărata artă de a

combate, în mijlocul unor luptători (XXXIII-XXXIV). Tânărul modern este încredințat unui retor, care îl învață să trateze cauze fictive în sala de clasă. Aceste discuții sînt lipsite de interes și de viață, ele nu au niciun contact cu realitatea (XXXV). Urmează o lacună în manuscris. Vorbește Secundus, care susține că elocvența, pentru a se putea desvolta, are nevoie de libertate politică. Numai această libertate hrănește și susține adevăratele talente. Lupta pentru onoruri, pentru glorie și pentru influență este cel mai bun prilej pentru desăvîrșirea talentului oratoric. Toate chestiunile mari ale patriei se decideau în for; de aceea ele constituiau un imbold pentru ambiția și pasiunea oratorului (XXXVI-XXXVII). Astăzi procesele au loc în fața *centumvirilor*, importanța lor este limitată, pasiunile nu-și pot da frîu liber (XXXVIII). Însăși haina oratorului de astăzi contribuie la coborîrea elocvenței. Procesele au loc în săli mici, unde publicul este restrîns. Participarea activă a acestui public este deci și ea limitată. Oratorii nu mai sînt sprijiniți și imboldiți de aplauzele puternice și de strigătele furtunoase ale mulțimii (XXXIX).

Sfîrșitul vorbirii lui Secundus lipsește. Vorbește Maternus, arătînd că astăzi forma de stat este o piedică în calea oratoriei, deoarece toate chestiunile importante sînt hotărîte de unul singur, adică de împărat (XL-XLI). Ziua fiind aproape sfîrșită, convorbitorii se despart cu dorința de a se întîlni altă dată (XLII).

T A C I T

DIALOGUL DESPRE ORATORI

I. Mă întrebi adesea, Fabius Iustus, pentru ce veacurile de mai înainte au strălucit prin talentele și faima atitor neîntrecuți oratori, pe când epoca noastră, pustiită și lipsită de gloria elocvenței, abia dacă își mai aduce aminte de cuvântul de orator. Căci noi socotim astfel numai pe cei din trecut, iar pe vorbitorii timpurilor de față îi numim apărătorii, avocați, patroni și oricum vreji, numai oratori nu. Să răspund la această întrebare și să iau asupra mea sarcina unei chestiuni atât de însemnate, judecînd cu asprime talentele noastre, deoarece nu putem să le ajungem, sau gusturile noastre, deoarece nu vrem, într'adevăr cu greu aș îndrăzni, dacă ar trebui să expun părerile mele proprii, iar nu să reproduc convorbirea unor bărbați foarte elocvenți, cel puțin pentru timpurile noastre, pe care fiind încă de tot tînăr i-am auzit discutînd în amănunțime chiar această chestiune. Așa că nu de vreun talent oarecare, ci de memorie și de aducere aminte îmi este nevoie pentru a înfățișa ideile bine gîndite și frumos exprimate pe care le-am auzit din gura unor bărbați foarte distinși; ei au dat pe rînd lămuriri de tot felul, asemănătoare sau deosebite, dar admisibile, arătîndu-și fiecare măsura temperamentului și a talentului. Voi desfășura acum

I. Fabius Iustus, *consul suffectus* în anul 102 d. H., prieten cu Tacit și Plinius cel Tânăr. Tradiția romană de a numi cu trei nume (*praenomen*, *nomen* și *cognomen*) nu este respectată pretutindeni în-

P. CORNELI TACITI

DIALOGUS DE ORATORIBUS

I. ¹ Saepe ex me requiris, Iuste Fabi, cur, cum priora saecula tot eminentium oratorum ingeniis gloriaque floruerint, nostra potissimum aetas deserta et laude eloquentiae orbata vix nomen ipsum oratoris retineat; neque enim ita appellamus nisi antiquos, horum autem temporum disertis causidici et advocati et patroni et quidvis potius quam oratores vocantur. ² Cui percontationi tuae respondere et tam magnae quaestionis pondus excipere, ut aut de ingeniis nostris male existimandum *sit*, si idem adsequi non possumus, aut de iudiciis, si nolumus, vix hercule auderem, si mihi mea sententia proferenda ac non disertissimorum, ut nostris temporibus, hominum sermo repetendus esset, quos eandem hanc quaestionem pertractantes iuvenis admodum audivi. ³ Ita non ingenio, sed memoria et recordatione opus est, ut quae a praestantissimis viris et excogitata subtiliter et dicta graviter accepi, cum singuli diversas vel easdem sed probabi-

tocmai. Tacit reproduce de multe ori numai două nume (sau chiar unul singur, atunci când este vorba de împărat). Întîlnim de multe ori nume inversate, ca în exemplul de față; tot astfel și în alte locuri din *Dialogus*: Marcellus Eprius și Crispus Vibius, cap. VIII; Secundus Pomponius și Afer Domitius, cap. XIII.

„Veacurile de mai înainte” (*priora saecula*) sînt timpurile pînă la imperiu, supt republică. Distanța aceasta este făcută și în alte părți, de pildă: *prior ille populus*, cap. XIX.

aceleași puncte și aceleași argumentări, păstrînd întocmai șirul convorbirii. Căci s'a găsit și unul care a luat apărarea cauzei contrare; criticînd cu asprime și bătîndu-și joc de trecut, el a așezat elocvența timpurilor noastre mai presuș de talentele celor vechi.

II. În adevăr, a doua zi dupăce Curatius Maternus își citise în public tragedia sa *Cato*, prin care se spune că jig-nise pe cei dela putere, deoarece în acel subiect de tragedie el uitase de sine însuși și cugetase întocmai ca eroul său Cato, și vorbindu-se mult prin oraș despre acest lucru, veniră la dînsul Marcus Afer și Iulius Secundus, oratorii noștri cei mai vestiți și mai talentați de pe atunci. Pe aceștia eu nu numai că îi ascultam cu sîrguință la tribunale, ci îi și însoțiam pretutindeni acasă și în public, împins de o nespuse mare dorință de a învăța și de o anumită pasiune tinerească pentru a prinde întocmai pînă și argumentările lipsite de însemnătate, precum și discuțiile controversate și tîlcul exercițiilor tainice, cu toate că din răutate mulți susțineau că Secundus nu avea o vorbire curgătoare, iar Afer își cîștigase faima de orator mai mult prin talentul și însușirile sale naturale decît prin studiu și cultură literară. De fapt însă felul de-a vorbi al lui Secundus era corect, concis și, în măsura cuvenită, curgător; iar Afer, avînd o întinsă cultură generală, mai mult disprețuia decît ignora literatura, ca și cum ar fi fost îndreptat că străduința și munca lui proprie îi vor aduce mai multă glorie atunci cînd s'ar fi vădit că talentul său nu are nevoie de sprijinul nici unei științe străine.

III. Cînd intrarăm deci în camera lui Maternus, îl găsirăm șezînd și țînînd în mîni tocmai volumul pe care cu o zi mai înainte îl citise în public.

II. Curatius Maternus, senator și avocat cu aleasă cultură, apărător al poeziei, a scris tragedii cu subiecte din viața greacă (*Medea*, *Thyestes*) și romană (*Domitius*, *Cato*). A murit în anul 91 d. H.

M. Porcius Cato Uticensis, republican convins și adversar neduplecat al lui Caesar, s'a sinucis la Utica în anul 46 d. H. În timpul

les causas adferrent, dum formam sui quisque et animi et ingenii redderent, isdem nunc numeris isdemque rationibus persequar, servato ordine disputationis. ⁴ Neque enim defuit qui diversam quoque partem susciperet, ac multum vexata et inrisa vetustate nostrorum temporum eloquentiam antiquorum ingeniis anteferet.

II. ¹ Nam postero die quam Curiatius Maternus Catonem recitaverat, cum offendisse potentium animos diceretur, tamquam in eo tragoediae argumento sui oblitus tantum Catonem cogitasset, eaque de re per urbem frequens sermo haberetur, venerunt ad eum Marcus Aper et Iulius Secundus, celeberrima tum ingenia fori nostri, quos ego utrosque non modo in iudiciis studiose audiebam, sed domi quoque et in publico adsectabar mira studiorum cupiditate et quodam ardore iuvenili, ut fabulas quoque eorum et disputationes et arcana semotae dictionis penitus exciperem, quamvis maligne plerique opinarentur, nec Secundo promptum esse sermonem et Aprum ingenio potius et vi naturae quam institutione et litteris famam eloquentiae consecutum. ² Nam et Secundo purus et pressus et, in quantum satis erat, profluens sermo non defuit, et Aper omni eruditione imbutus contemnebat potius litteras quam nesciebat, tamquam maiorem industriae et laboris gloriam habiturus, si ingenium eius nullis alienarum artium adminiculis inniti videretur.

III. ¹ Igitur ut intravimus cubiculum Materni, sedentem ipsumque, quem pridie recitaverat librum, inter manus habentem deprehendimus.

² Tum Secundus: „Nihilne te, inquit, Materne, fabulae

imperiiului el ajunge tipul ideal al republicanului consecvent, cu idei stoice și cu tărie de caracter. Sint cunoscutе cuvintele poetului Lucanus, *Pharsalia*, I, 128 : *victrix causa deis placuit, sed victa Catoni*. Tragedia pretextă a lui Curiatius Maternus nu este scrisă pentru a fi reprezentată pe scenă, ci pentru a fi citită în sălile de declamații. Aceste lecturi publice constituе un centru de opoziție împotriva dictaturii imperiale.

Atunci Secundus îi spuse: „Maternus, nu te înspăimintă deloc vorbele răutăcioșilor, deoarece nu-ți mai slăbește dragostea pentru cuvintele îndrăznețe ale lui Cato? Sau ai reluat poate această lucrare pentru a o prelucra cu mai multă băgare de seamă și, înlăturînd din ea părțile care au dat prilej la interpretări răutăcioase, să publici un nou *Cato*, nu mai bun, bineînțeles, ci mai puțin primejdios pentru tine?”

— „Vei citi, răspunse el atunci, ceea ce a trebuit să spună Maternus și vei recunoaște ceea ce ai auzit. Dacă întâmplător *Cato* a scăpat ceva din vedere, va spune la o apropiată lectură *Thyestes*; căci mi-am fixat deja planul acestei tragedii și i-am dat o anumită formă în mintea mea. De aceea dau zor să grăbesc editarea operei de față pentru a scăpa de grija ei și pentru a mă putea consacra apoi din tot sufletul noului meu subiect“.

— „Nu te mai sature de tragediile acestea, continuă Aper, dînd uitării preocupările de orator și avocat, deoarece îți petreci tot timpul cînd cu *Medea*, cînd cu acest *Thyestes*, în vreme ce în for te așteaptă pricinile atîtor prieteni, clientela atîtor colonii și municipii, care îți dau destulă bătaie de cap, chiar dacă nu te-ai mai fi împovărat și tu singur cu o nouă îndeletnicire, adăogînd lui *Domitius* și lui *Cato*, adică unor subiecte din istoria noastră și unor nume romane, tragedii inspirate din viața unor Grecotei“.

IV. Iar Maternus răspunse: „M'ar pune pe gînduri această muștrare, dacă numeroasele și neîncetatele discuții

Marcus Aper, originar din Gallia, avocat influent, fost praetor, este admiratorul și apărătorul elocvenței mai nouă. Iulius Secundus vine tot din Gallia și își face la Roma un nume în barou.

III. Atrous și fratele său Thyestes sînt urmașii lui Pelops din neamul lui Tantalus. În urma unor grave neînțelegeri familiare Atrous ucide pe fiii lui Thyestes și-i oferă acestuia ca ospăț. Crimele se succed și sînt ispășite de întregul neam al Atriziilor, între alții de Agamemnon și Oreste.

malignorum terrent, quo minus offensas Catonis tui ames? An ideo librum istum adprehendisti, ut diligentius retractares, et sublatis si qua pravae interpretationi materiam dederunt, emitteres Catonem non quidem meliorem, sed tamen securiorem" ?

³ Tum ille: „Leges, *inquit*, quid Maternus sibi debuerit, et adgnosces quae audisti. Quod si qua omisit Cato, sequenti recitatione Thyestes dicet; hanc enim tragoediam disposui iam et intra me ipse formavi. Atque ideo maturare libri huius editionem festino, ut dimissa priore cura novae cogitationi toto pectore incumbam“.

⁴ — „Adeo te tragoediae istae non satiant, *inquit* Aper, quo minus omissis orationum et causarum studiis omne tempus modo circa Medeam, ecce nunc circa Thyestem consumas, cum te tot amicorum causae, tot coloniarum et municipiorum clientelae in forum vocent, quibus vix suffeceris, etiam si non novum tibi ipse negotium importasses, *ut* Domitium et Catonem, id est nostras quoque historias et Romana nomina Graeculorum fabulis adgregares“.

IV. ¹ Et Maternus: „Perturbarer hac tua severitate, nisi frequens et assidua nobis contentio iam prope in consuetu-

Medea, fiica regelui din Colchis, ajută pe Iason să răpească lina de aur și fugă apoi împreună cu acesta pe mare. Fiind în primejdie de a fi ajunsă din urmă, ea taie pe fratele ei Apsirt și-l aruncă în mare. Urmăritorii se opresc pentru a culege rămășițele, iar în timpul acesta Iason și Medea scapă cu fuga. Tipul legendar al Medeei a inspirat între alții pe Euripide, pe pictorul Timomachos din secolul I î. d. H., pe Grillparzer, și alții.

L. Domitius Ahenobarbus, consul în anul 54 î. d. H., adversar neinduplecat al lui Cezar, moare eroic în lupta dela Pharsalus din anul 48. Intocmai ca și Cato, el reprezintă tipul republicanului convins care luptă și moare pentru libertate.

Coloniae et municipia sînt comunități înființate de Romani sau orașe care se bucură de drepturi cetățenești asemănătoare cu cele din Roma. Pentru a-și apăra mai bine aceste drepturi ele se pun supt protecția unui avocat roman cu trecere în capitală.

contradictorii dintre noi nu ar fi ajuns un fel de obicei. Căci tu nu mai încetezi de a ataca și prizoni pe poeți, iar eu, deși mi-arunci vina că disprețuesc avocatura, îmi pun în fiecare zi la încercare talentul, luînd împotriva ta apărarea poeziei. De aceea cu atît mai mare îmi este acuma bucuria că ni s'a dat un judecător spre a mă împiedica pe viitor de a mai face versuri sau, ceea ce doresc încă de mult, pentru a mă face prin puterea lui să părăsesc îngustimile carierii de avocat, unde destul și prea mult am asudat pînă acuma, și să mă consacru celeilalte forme literare, mai nobilă și mai distinsă".

V. „Cît despre mine, spuse Secundus, înainte ca Aper să-mi respingă serviciile de arbitru voi face întocmai ca judecătorii cinstiți și măsurați: ei refuză să judece pricinile în care se vădește că una din părți se bucură în ochii lor de prea multă trecere. Căci cine nu știe că nimeni nu-mi este mai apropiat prin legături de prietenie și neîntreruptă conviețuire supt același acoperemînt ca Saleius Bassus, bărbatul cel mai distins și poetul cel mai desăvîrșit? Ei bine, dacă se aduc învinuiri poeziei, nu văd alt acuzat mai compromis decît dînsul".

— „Pot fi liniștiți, zise Aper, atît Saleius Bassus cît și toți ceilalți care se ocupă cu poezia și rivnesc gloria stihurilor, chiar dacă nu sînt în stare să pledeze. Căci eu, din moment ce am găsit un arbitru în acest proces, nu voi îngădui ca Maternus să fie apărât în tovărășie cu mai mulți, ci îl voi acuza pe el singur în fața propriului său tribunal, deoarece născut pentru elocvența cea vrednică de un bărbat și de un orator, fiind în stare să-și cîștige prietenii și să și le apere, să-și creieze legături și să-și atragă simpatiile provinciilor, el renunță la o îndeletnicire decît care în statul nostru nimic nu ne putem închipui mai plin de foloase, mai

V. Iulius Secundus, mare orator și om de cultură, originar din Gallia, trăește în sec. I d. H.

dinem vertisset. Nam nec tu agitare et insequi poetas inter-
mittis, ei ego, cui desidiam advocacionum obicis, quotidianum
hoc patrocinium defendendae adversus te poeticae exerceo.
² Quo laetor magis oblatum nobis iudicem, qui me vel in
futurum vetet versus facere, vel, quod iam pridem opto, sua
quoque auctoritate compellat, ut omissis forensium causarum
angustiis, in quibus mihi satis superque sudatum est, sanc-
torem illam et augustiorem eloquentiam colam“.

V. ¹ „Ego vero, inquit Secundus, antequam me iu-
dicem Aper recuset, faciam quod probi et moderati iudices
solent, ut in iis cogitationibus *se* excusent, in quibus mani-
festum est alteram apud eos partem gratia praevalere. ² Quis
enim nescit neminem mihi coniunctiorem esse et usu ami-
citiæ et assiduitate contubernii quam Saleium Bassum, cum
optimum virum tum absolutissimum poetam? Porro si poe-
tica accusatur, non alium video reum locupletiore“.

³ „Securus sit, inquit Aper, et Saleius Bassus et quis-
quis alius studium poeticae et carminum gloriam fovet, cum
causas agere non possit. Ego enim, quatenus arbitrum litis
huius invenimus, non patiar Maternum societate plurium
defendi, sed ipsum solum apud *se* coarguam, quod na-
tus ad eloquentiam virilem et oratoriam, qua parere simul
et tueri amicitias, adsciscere necessitudines, complecti pro-
vincias possit, *omittit* studium, quo non aliud in civitate
nostra vel ad utilitatem fructuosius *vel ad voluptatem dul-*
cius vel ad dignitatem amplius vel ad urbis famam pul-
chrius vel ad totius imperii atque omnium gentium notitiam
inlustrius excogitari potest.

⁴ „Nam si ad utilitatem vitae omnia consilia factaque
nostra derigenda sunt, quid est tutius quam eam exercere
artem, qua semper armatus praesidium amicis, opem alienis,

Saleius Bassus, poet epic din timpul lui Vespasian, este apreciat
in chip deosebit de criticul Quintilian: *vehemens et poeticum ingenium*.
S. Bassi fuit (*Inst. or.* 10, 1, 90).

plăcut pentru bucuriile ei, mai mare în demnitate, mai frumos în ceea ce privește reputația la Roma și mai strălucitor prin felul cum este cunoscut în tot cuprinsul imperiului și la toate popoarele.

Căci dacă spre folosința vieții trebuie să îndreptăm toate gândurile și acțiunile noastre, ce este oare mai sigur decât minuirea unei arte prin care, fiind totdeauna înarmat, dai ocrotire prietenilor, mână de ajutor străinilor, scăpare celor primejduiți, împrăștii frică și spaimă în rindurile pizmași, lor și dușmanilor, iar tu însuți te afli în siguranță și ocrotit oarecum de o nesfirșită putere și autoritate? În timpuri bune, influența și binefacerile acestei arte se văd prin adăpostirea și ocrotirea dată altora; când primejdiile te amenință pe tine însuți, atunci platoșa și sabia nu sînt într'adevăr, în luptă, pavază mai bună pentru un acuzat în pericol decât elocvența, scut și armă totodată, fiind în stare să te aperi și să ataci în același timp, la tribunal, în senat sau înaintea împăratului. Ce alt sprijin avut-a oare acum de curînd Eprius Marcellus împotriva dușmăniei senatorilor decât propria sa elocvență? Incins fiind și amenințînd cu această armă, el și-a bătut joc oruior de știința elocventă, într'adevăr, a lui Helvidius, dar lipsită de exercițiu și nedepinsă cu acest fel de luptă. Nu mai vorbesc despre foloase, deoarece îmi închipui că Maternus va avea foarte puțin de ripostat în această privință

VI. Trec la plăcerile elocvenței desăvirșite. Farmecul ei nu este de o singură clipă, ci ne vine aproape în fiecare zi și cu orice prilej. Căci ce este mai plăcut pentru un suflet liber, distins și născut pentru emoții curate decât să-și vadă casa totdeauna plină de o mare mulțime de oameni

Eprius Marcellus, originar din Capua, inzestrat cu talent oratoric remarcabil, ocupă de timpuriu demnități înalte supt Claudius și Nero (praetor, de trei ori proconsul). Mai tîrziu a devenit un delator zelos și a denunțat între alții pe R. Clodius Thrasea Paetus. Uneltirile

salutem periclitantibus, invidis vero et inimicis metum et terrorem ultro feras, ipse securus et velut quadam perpetua potentia ac potestate munitus? ⁵ Cuius vis et utilitas rebus prospere fluentibus aliorum perfugio et tutela intellegitur: sin proprium periculum increpuit, non hercule lorica et gladius in acie firmitus munimentum quam reo et periclitanti eloquentia, praesidium simul ac telum, quo propugnare pariter et incessere sive in iudicio sive in senatu sive apud principem possis. ⁶ Quid aliud infestis patribus nuper Eprius Marcellus quam eloquentiam suam opposuit? qua accinctus et minax disertam quidem, sed inexercitatum et eius modi certaminum rudem Helvidii sapientiam elusit. Plura de utilitate non dico, cui parti minime contra dicturum Maternum meum arbitror.

VI. ¹ Ad voluptatem oratoriae eloquentiae transeo, cuius iucunditas non uno aliquo momento, sed omnibus prope diebus ac prope omnibus horis contingit. ² Quid enim dulcius libero et ingenuo animo et ad voluptates honestas nato quam videre plenam semper et frequentem domum suam concursu splendidissimorum hominum? idque scire non pecuniae, non orbitati, non officii alicuius administrationi, sed sibi ipsi dari? Ipsos quin immo orbos et locupletes et potentes venire plerumque ad iuvenem et pauperem, ut aut sua aut amicorum discrimina commendent. ³ Ullane tanta ingentium opum ac magnae potentiae voluptas quam spectare homines veteres et senes et totius orbis gratia subnixos in

sale împotriva lui Vespasian au fost descoperite la timp. Căndamnat la moarte, el s'a sinucis în anul 79 d. H.

Helvidius Priscus, ginerele lui Thræsea Paetus, a trăit pe timpul lui Nero, ocupându-se cu filozofia stoică și cu studii științifice. Supt Nero a fost quaestor, apoi praetor și tribun al poporului. Republican asemenea socrului său Thræsea, el trezește bănuelile împăraților Galba, Vitellius și Vespasian. Fu surghiunit și apoi ucis din ordinul împăratului Vespasian.

dintre cei mai de seamă? Și să știe că lucrul acesta nu banilor, nici lipsei de moștenitori și nici ocupării vreunei slujbe publice, ci numai lui însuși i se datorește? Chiar și bătrînii fără copii, bogații și oamenii cu trecere vin de multe ori la tinărul sărac pentru a-i încredința interesele lor sau pe ale prietenilor. Este oare de asemuit plăcerea bogățiilor imense și a puterii nemăsurate cu spectacolul unor oameni încercați, încărunțiți și încunjurați de stima întregii lumi, care mărturisesc că, deși posedă din plin tot belșugul, sînt lipsiți totuși de darul cel mai de preț?

Dar ce alai de cetățeni îmbrăcați în togă, cîți nu ies să-l vadă! Ce măreață priveliște în fața lumii! Cîtă trecere la tribunale! Ce plăcere cînd se ridică și pledează în mijlocul unei asistențe tăcute și cu privirile îndreptate numai înspre dînsul! Cum se adună poporul și cum face cerc în jurul său, sorbind orice emoție prin care trece oratorul! Menționez aici plăcerile oratorice știute de toată lumea și care se află la îndemîna unor ochi mai puțin pătrunzători; însă plăcerile mai tainice, simțite numai de cei care vorbesc, sînt încă și mai de preț. Cînd rostește un discurs îngrijit și pregătit dinainte, bucuria îi este asemenea felului său de a vorbi, plină de gravitate și neșovăelnică; iar cînd cu o oarecare strîngere de inimă vine cu o cuvîntare nouă și abia terminată, însăși această îngrijorare ușurează succesul și dă mai mult farmec bucuriei. Vorbirea pe nepregătite însă, îndrăzneată și cutezătoare, constituie plăcerea cea mai de seamă. Căci și în privința talentului este întocmai ca pe ogor: deși mai mare folos ne aduc holdele sămănate și cultivate, iubim totuși mai mult plantele care cresc dela sine.

VII. Iată eu, dacă mi-e îngăduit să fac aici o mărturisire, n'am avut o mai mare bucurie în ziua cînd mi s'a acordat laticlavul sau cînd, deși om nou și originar dintr'un

VII. *Clavus latus* era o fâșie lată de purpură cusută în chip vertical pe marginile togei senatorilor. Semnul acesta distinctiv era acor-

summa rerum omnium abundantia confitentes, id quod optimum sit se non habere?

⁴ Iam vero qui togatorum comitatus et egressus! quae in publico species! quae in iudiciis veneratio! quod illud gaudium consurgendi adsistendique inter tacentes et in unum conversos! coire populum et circumfundi coram et accipere adfectum, quemcumque orator induerit! ⁵ Volgata dicentium gaudia et imperitorum quoque oculis exposita percenseo; illa secretiora et tantum ipsis orantibus nota maiora sunt. Sive accuratam meditatamque profert orationem, est quoddam sicut ipsius dictionis, ita gaudii pondus et constantia; sive novam et recentem curam non sine aliqua trepidatione animi attulerit, ipsa sollicitudo commendat eventum et lenocinatur voluptati. ⁶ Sed extemporalis audaciae atque ipsius temeritatis vel praecipua iucunditas est; nam in ingenio quoque, sicut in agro, quamquam *utiliora* serantur atque elaborentur, gratiora tamen quae sua sponte nascuntur.

VII. ¹ Equidem, ut de me ipso fatear, non eum diem laetiosem egi, quo mihi latus clavus oblatus est, vel quo homo novus et in civitate minime favorabili natus quaestu-

dat de către împărat și tinerilor care nu făceau parte din rindurile familiilor sanatoriale, precum și cavalerilor. În chipul acesta el le deschidea calea spre senat și spre demnitățile înalte. *Clavus angustus*, fășia îngustă, era semnul distinctiv al cavalerilor.

Homo novus, omul nou, este omul politic înzestrat și capabil care pătrunde în senat și dobândește demnitățile publice înalte prin merite și eforturi proprii, iar nu prin dreptul de moștenire. În epoca republicană *homo novus* este omul politic care nu face parte din clasa nobililor și dobândește totuși demnitățile curulei (edilitatea, cvestura, pretura și consulatul). Un astfel de om nou era, de pildă, Cicero, care se trăgea dintr-o familie de cavaleri.

Quaestor-ul era la început un fel de judecător de instrucție. Mai târziu el pierde dreptul de a judeca și primește atribuții de natură financiară. În timpul republicii întâlnim *quaestores aerarii* sau *urbani* și *quaestores ad ministeria belli*, adică cei care însoțesc legiunile sau guvernatorii provinciilor. Subt imperiu cvestura își pierde mult din ve-

oraş foarte puţin apreciat, am primit cvestura, tribunatul sau pretura, decît în zilele în care în măsura acestei neînsemnate fărîme de talent oratoric mi se dă prilejul să apăr cu succes un acuzat înaintea senatorilor, să pledez în mod fericit o cauză oarecare în faţa centumvirilor sau să ocrotesc şi să desvinovăţesc în faţa împăratului pe înşişi libertii şi procuratorii imperiali. Atunci îmi pare că mă înalţ mai presus de tribunate, de preturi şi de consulat, că am un talent care... nu-i dat de un brevet şi care nu vine odată cu favoarea.

Ce oare ? Unde este arta care să se poată asemui prin faimă şi glorie cu reputaţia de orator ? Cum ? Există în Roma alţi bărbaţi mai cu vază, nu numai în ochii oamenilor ocupaţi cu treburile publice sau cu afacerile particulare, ci şi înaintea tinerilor lipsiţi de ocupaţie şi încă fragezi, inzestraţi însă cu o inteligenţă firească şi cu o bună încredere în ei înşişi ?

Ce nume întipăresc părinţii mai întii în mintea copiilor lor ? Pe cine îi chiamă pe nume şi îi arată cu degetul în trecere chiar şi mulţimea nepricepută şi poporul acesta de rînd îmbrăcat în tunică ? Chiar străinii şi provincialii, prinzînd de veste în municipiile şi coloniile lor, abia sosiţi la Roma, întrebă de ei şi doresc să-i cunoască mai bine.

VIII. Aş îndrăzni să susţin că acest Marcellus Eprius, despre care am vorbit acum de curînd, şi Vibius Crispus

chea însemnătate. Atribuţiile ei supreme, adică supravegherea finanţelor statului, sînt încredinţate unui *praefectus aerarii* numit de împărat şi răspunzător numai faţă de acesta.

Tribunus, adică şeful unui *tribus*, îndeplineşte funcţiuni deosebite în decursul timpului. După anul 444 î. d. H. se alege cităva vreme tribuni militari (*tribuni militum consulari potestate*) în loc de consuli. După anul 494 î. d. H. poporul de rînd alege tribuni (*tr. plebis*) meniji să-i apere, interesele şi să se opună atacurilor nobilimii. Ei aveau dreptul de *veto* împotriva înalţilor demnitari curuli, chiar şi a consu-

ram aut tribunatum aut praeturam accepi, quam eos, quibus mihi pro mediocritate huius quantulaecumque in dicendo facultatis aut *apud patres* reum prospere defendere aut apud centumviros causam aliquam feliciter orare aut apud principem ipsos illos liberos et procuratores principum tueri et defendere datur. ²Tum mihi supra tribunatus et praeturas et consulatus ascendere videor, tum *habere* quod, si non in + alio oritur, nec codicillis datur nec cum gratia venit.

³Quid? fama et laus cuius artis cum oratorum gloria comparanda est? *quid?* illustriores sunt in urbe non solum apud negotiosos et rebus intentos, sed etiam apud iuvenes vacuos et adulescentes, quibus modo recta indoles est et bona spes sui?

⁴Quorum nomina prius parentes liberis suis ingerunt? Quos saepius volgus quoque imperitum et tunicatus hic populus transeuntes nomine vocat et digito demonstrat? Advenae quoque et peregrini iam in municipiis et coloniis suis auditos, cum primum urbem attigerunt, requirunt ac velut adgnosceri concupiscunt.

VIII. ¹Ausim contendere Marcellum hunc Eprium, de quo modo locutus sum, et Crispum Vibium (libentius enim ilior și a senatului. In epoca imperială funcția de tribun își pierde treptat însemnătatea și se stinge cu totul în anul 250 d. H.

În cele mai vechi timpuri ale republicii *praetor*-ul este numele celor mai de seamă doi funcționari ai statului, care mai târziu se numesc consuli. După 367 î. d. H. pretorii sînt funcționarii superiori aleși de popor pe timp de un an și însărcinați cu ținerea judecăților. *Praetor urbanus* judecă neînțelegerile dintre cetățenii romani, *praetor peregrinus* procesele dintre străini. Mai târziu numărul pretorilor sponorește la 18. Dintre ei se recrutează guvernatorii provinciilor.

Centumvirii sînt în număr de 180 și judecă procese privitoare la proprietate și moștenire. Sedințele lor sînt ținute în for sub președinția unui pretor.

Procuratores principum sînt oamenii de încredere ai împăratului, administratorii fiscului și ai domeniilor imperiale. De multe ori ei sînt aleși dintre liberi, care primesc apoi rangul de cavaleri (*equites*).

(căci mă folosesc mai bucuros de exemple moderne și proaspete decît de pilde îndepărtate și șterse din amintirea oamenilor) nu sînt mai prejos în cele mai retrase colțuri ale lumii decît la Capua sau la Vercelli, unde se spune că s'au născut, și aceasta o datoresc ei nu celor două sute de mii de sesterți ai unuia sau celor trei sute de mii ai celuilalt, deși s'ar putea bănuî că mulțumită darului de a vorbi au ajuns ei la aceste bogății, ci numai elocvenței. Divinitatea și puterea cerească a acesteia a dat în toate timpurile nenumărate exemple de cită fericire pot să dobîndească oamenii prin puterea talentului lor; iar aceste fapte, precum am amintit mai sus, le avem foarte aproape, fiindu-ne cu puțință să le cunoaștem nu numai din auzite, ci să le privim cu ochii noștri. Căci cu cît obîrșia lor a fost mai josnică și mai umilitoare și cu cît venirea lor pe lume a fost însoțită de o sărăcie mai aspră și de greutateți mai mari, cu atît mai luminoase și mai strălucite sînt aceste pilde pentru a ne arăta frumoasele elocvenței desăvîrșite. Intr'adevăr, fără prerogative din naștere, fără sprijinul mijloacelor materiale, avînd amîndoi puțină distincție în ceea ce privește caracterul, iar unul chiar o ținută corporală vrednică de dispreț, ei sînt de mulți ani oamenii cei mai cu trecere din Roma și, atîta timp cît au vrut, fruntașii baroului. Astăzi, cei dintii prieteni ai împăratului, ei fac și desfac totul, fiind priviți cu oarecare respect chiar și de șeful statului; deoarece Vespasian, acest venerabil bătrîn cu foarte multă rabdare în fața adevărului, înțelege bine că ceilalți prieteni ai săi se sprijină pe ceea ce au primit dela dînsul, adică bunuri care pot fi acordate cu ușurință și dăruite din belșug și altora, pe cînd Marcellus și Crispus au adus prieteniei sale titluri pe care nu le-au primit și nici nu le pot primi dela împărat. Locul cel

VIII. Vibius Crispus, cunoscut orator de pe timpul lui Nero și proconsul în Africa sub Vespasian, a murit pe la 90 d. H. Și-a adunat o avere fabuloasă, adesea prin mijloace nu destul de cinșite. Tacit se exprimă despre el în chipul următor: *pecunia, potentia, ingenio inter claros magis quam inter bonos*, *Hist.* II, 10.

novis et recentibus quam remotis et oblitteratis exemplis utor) non minores esse in extremis partibus terrarum quam Capuae aut Verzellis, ubi nati dicuntur. ² Nec hoc illis alterius *bis*, *alterius* ter milies sestertium praestat, quamquam ad has ipsas opes possunt videri eloquentiae beneficio venisse, *sed* ipsa eloquentia; cuius numen et caelestis vis multa quidem omnibus saeculis exempla edidit, ad quam usque fortunam homines ingenii viribus pervenerint, sed haec, ut supra dixi, proxima et quae non auditu cognoscenda, sed oculis spectanda haberemus. ³ Nam quo sordidius et abiecius nati sunt quoque notabilior paupertas et angustiae rerum nascentes eos circumsteterunt, eo clariora et ad demonstrandam oratoriae eloquentiae utilitatem illustriora exempla sunt, quod sine commendatione natalium, sine substantia facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu quoque corporis contemptus, per multos iam annos potentissimi sunt civitatis ac, donec libuit, principes fori, nunc principes in Caesaris amicitia agunt feruntque cuncta atque ab ipso principe cum quadam reverentia diliguntur, quia Vespasianus, venerabilis senex et patientissimus veri, bene intellegit ceteros quidem amicos suos iis niti, quae ab ipso acceperint quaeque ipsis accumulare et in alios congerere promptum sit, Marcellum autem et Crispum attulisse ad amicitiam

Sestertius, uneori numit și *nummus*, era cea mai des folosită monetă de argint romană. Ea avea valoarea de doi ași și jumătate. Cuvîntul a rezultat din *semis tertius* și se nota prin semnul IIS, adică doi plus jumătate. În texte, cînd se întîlnesc formele *sestertia* sau *sestertium* (nom. sau gen. pl.) se subînțelege cuvîntul *mille* sau *millia* (*decem sestertia* = *decem millia sestertium*). Forma *sestertium* însoțită de un numeral multiplicativ înseamnă de atîtea ori atîtea sute de mii de sesterți (*centies sestertium* = *centies centena millia sestertium* = 10.000.000 de sesterți). Asul (*as*, *assis*) era o monetă mică de cupru. Ea și-a pierdut cu timpul însemnătatea, astfel încît cuvîntul era întrebuițat în expresii proverbiale, ca *ne assis quidem facere* „a nu prețui nici un ban”, *perdere omnia ad assem* „a pierde totul pînă la un ban”.

mai însemnat între atâtea lucruri de seamă îl țin portretele, inscripțiile elogioase și statuetele. Nici ele nu sunt totuși de disprețuit, întocmai ca și bogățiile și averea : în privința acestora mai ușor găsești pe unul să le blameze decât să le disprețuiască. Deci cu astfel de onoruri, de podoabe și de bogății vedem înzestrate din plin casele acelor care din fragedă tinerețe s'au devotat indeletnicirilor din for și studiului elocvenței.

IX. Poezia și versurile, cărora dorește Maternus să și, închine viața întreagă (căci de aici a pornit toată discuția) nu aduc nicio demnitate celor ce le cultivă și nici nu le sporesc averea, ci le procură doar o plăcere de scurtă durată, o laudă deșartă și stearpă . Se prea poate ca ceea ce spun eu acum și ceea ce voi spune de aici înainte să fie neplăcut pentru urechile tale, Maternus ; dar cui îi sînt de folos frumoasele discursuri pe care le pronunță în opera ta Agamemnon și Iason ? Cine este acela care, în chipul acesta, se întoarce acasă apărut și cu îndatoriri față de tine ? Pe prietenul nostru Saleius, un strălucit poet, sau dacă aceasta îi face și mai multă cinste, cel mai renumit cîntăreț inspirat, cine îl conduce acasă, cine îl salută sau îl întovărășește pe stradă ? Dacă vreun prieten, vreo rudă sau, în sfîrșit, el însuși cade într'o încurcătură oarecare, va alerga fără îndoielă la acest Secundus sau la tine, Maternus, nu pentru că ești poet și nici pentru a-i făuri versuri ; căci de acestea iau ființă și acasă la Bassus, frumoase chiar și pline de farmec, dar rezultatul lor e limpede. După ce a muncit un an întreg, în fiecare zi și o bună parte din nopți, și a desăvîrșit un singur volum, se vede apoi silit să facă rugăminți și închinăciuni pentru a aduna cîtiva inși care să binevoiască să-l asculte ; și aceasta iar cu cheltuială : căci închiriază o casă, pregătește o sală, aduce bănci și trimite invitații. Apoi, chiar dacă lectura lui obține cel mai desăvîrșit succes, toată această glorie de o zi sau două, ca o plantă sau o floare culese înainte de vreme, nu reușește să dea roade temeinice.

suam quod non a principe acceperint nec accipi possit. ⁴Minimum inter tot ac tanta locum obtinent imagines ac tituli et statuae, quae neque ipsa tamen negleguntur, tam hercule quam divitiae et opes, quas facilius invenies qui vituperet quam qui fastidiat. His igitur et honoribus et ornamentis et facultatibus refertas domos eorum videmus, qui se ab ineunte adulescentia causis forensibus et oratorio studio dederunt.

IX. ¹Nam carmina et versus, quibus totam vitam Martenus insumere optat (inde enim omnis fluxit oratio), neque dignitatem ullam auctoribus suis conciliant neque utilitates alunt; voluptatem autem brevem, laudem inanem et infructuosam consequuntur. ²Licet haec ipsa et quae deinceps diciturus sum aures tuae, Materne, respuant, cui bono est, si apud te Agamamnon aut Iason diserte loquitur? Quis ideo domum defensus et tibi obligatus redit? Quis Saleium nostrum, egregium poetam vel, si hoc honorificentius est, praeclearissimum vatem, deducit aut salutatur aut prosequitur? ³Nempe si amicus eius, si propinquus, si denique ipse in aliquod negotium inciderit, ad hunc Secundum recurret aut ad te, Materne, non quia poeta es, neque ut pro eo versus facias; hi enim Basso domi nascuntur, pulchri quidem et iucundi, quorum tamen hic exitus est, ut cum toto anno, per omnes dies, magna noctium parte unum librum excudit et elucubravit, rogare ultro et ambire cogatur, ut sint qui dignentur audire, et ne id quidem gratis; nam et domum mutuatur et auditorium exstruit et subsellia conducit et libellos dispergit. ⁴Et ut beatissimus recitationem eius eventus prosequatur, omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in herba vel flore praecerta, ad nullam certam et solidam pervenit frugem, nec aut amicitiam inde refert aut clientelam aut mansurum in animo cuiusquam beneficium, sed clamorem vagum et voces inanes et gaudium volucre.

și durabile, nici nu aduce prietenii, clientelă sau înfăptuiri care să rămână în amintirea cuiva, ci numai câteva aclamații trecătoare, câteva elogii deșarte și o bucurie fugară. Am menționat adineaori cu laude, drept uimitoare și neobișnuită, mărinimia lui Vespasian care a dăruit lui Bassus cinci sute de mii de sestenți. E frumos, fără îndoială, să te faci vrednic prin talentul tău de o favoare imperială, dar e cu mult mai frumos, dacă îți cer astfel împrejurările materiale, să nu ai nevoie decît de tine însuși, să nu te închini decît propriului tău talent și să nu pui la încercare decît propria ta mărinimie ! Mai pune apoi că poeții, atunci cînd doresc într'adevăr să creieze și să îplinească ceva mai de seamă, trebuie să părăsească întîlnirile cu prietenii și bucuriile capitalei, să renunțe la celelalte îndeletniciri și să se retragă, cum se exprimă ei înșiși, „în păduri și în dumbrăvi“, adică în singurătate.

X. Chiar reputația și gloria, cărora ei li se închină în întregime și despre care mărturisesc că sînt singura răsplată pentru toată această osteneală, însoțesc mai degrabă pe oratori decît pe poeți, deoarece pe poeții de rînd nu-i cunoaște nimeni, iar pe cei buni numai cîțiva. Căci faima unor lecturi deosebit de reușite cînd se răspîndește ea vreodată în tot orașul ? Cu atît mai puțin ajunge să fie cunoscută în atîtea provincii. Care călător din Spania sau din Asia, pentru a nu mai pomeni nimic de compatrioții noștri Gali, venind la Roma, întreabă de Saleius Bassus ? Și chiar dacă întreabă cineva, după ce îl vede o singură dată, trece mai departe și este mulțumit, ca și cum ar fi văzut un tablou sau o statuie.

Și n'aș vrea ca vorbele acestea să fie înțelese în sensul că aș încerca să îndepărtez de la poezie pe cei cari n'au fost înzestrați din fire cu talentul de orator, atîta timp cît ei reușesc prin acest gen literar să-și facă plăcute elipele libere și să-și acopere numele de glorie. Eu socotesc sacră și vrednică de admirație întreaga literatură, cu toate părțile ei ;

⁵Laudavimus nuper ut miram et eximiam Vespasiani liberalitatem, quod quingenta sestertia Basso donasset. Pulchrum id quidem, indulgentiam principis ingenio mereri; quanto tamen pulchrius, si ita res familiaris exigat, se ipsum colere, suum *genium* propitiare, suam experiri liberalitatem! ⁶ Adice quod poetas, si modo dignum aliquid elaborare et efficere velint, relinquenda conversatio amicorum et iucunditas urbis, deserenda cetera officia utque ipsi dicunt, in nemora et lucos, id est in solitudinem secedendum est.

X. ¹ Ne opinio quidem et fama, cui soli serviunt et quod unum esse pretium omnis laboris sui fatentur, aequae poetas quam oratores sequitur, quoniam mediocres poetas nemo novit, bonos pauci. ² Quando enim rarissimarum recitationum fama in totam urbem penetrat? nedum ut per tot provincias innotescat. Quotus quisque, cum ex Hispania vel Asia, ne quid de Gallis nostris loquar, in urbem venit, Saleium Bassum requirit? Atque adeo si quis requirit, ut semel vidit, transit et contentus est, ut si picturam aliquam vel statuum vidisset.

³ Neque hunc meum sermonem sic accipi volo, tamquam eos, quibus natura sua oratorium ingenium denegavit, deterream a carminibus, si modo in hac studiorum parte oblectare otium et nomen inserere possunt famae. ⁴ Ego vero omnem eloquentiam omnesque eius partes sacras et venerabiles puto, nec solum cothurnum vestrum aut heroici carminis sonum, sed lyricorum quoque iucunditatem et elegorum lascivias et iamborum amaritudinem et epigrammatum lusus et quamcumque aliam speciem eloquentia habeat, an-

X. *Cothurnus* era încălțăminteă înaltă a actorilor de tragedie. Ea a fost introdusă mai întâi de către Eshyl pentru a da mai multă prestață actorului tragic, care reprezenta de obicei zei sau oameni excepționali. Încălțăminteă de comedie era mai joasă și se numia *soccus*. Cuvintele acestea se întilnesc foarte adesea întrebuițate metonimic pentru noțiunile de tragedie și comedie.

am credința că nu numai tragedia voastră sau armonia poemului epic, ci și farmecul poeziei lirice, neastîmpărul elegiei, răutatea versurilor iambice, tonul glumeț al epigramelor și toate celelalte genuri literare trebuiesc puse mai presus de orice altă preocupare artistică. Dar cu tine, Maternus, am eu o răfuială: înzestrarea ta te-ar putea ridica pînă pe culmile elocvenței, dar tu preferi să te pierzi și, deși ești în stare să ajungi pe înălțimi, rămii totuși în vale. Să presupunem că te-ai fi născut în Grecia, unde și îndeletnicirile distractive sînt o ocupație onorabilă, iar zeii ți-ar fi dăruit forța și puterea lui Nicostrat; n'aș îngădui ca aceste brațe vînjoase și făcute pentru luptă să se moleșească cu mînuirea unei sule ușoare sau cu aruncarea discului. Tot astfel, în clipa de față, din sălile de literatură și de teatru te chem în for, la procese și la adevăratele lupte, mai ales că nu te mai poți pune la adăpostul pretextului invocat de mulți alții, cum că îndeletnicirea poezilor ar fi mai puțin dăunătoare decît aceea a oratorilor. Căci în tine se aprinde avîntul unei naturi noble și nu pentru vreun prieten, ci, ceea ce e mai primejdios, pentru un Cato ajungi să superi pe alții. Iar ofensa nu are măcar scuza nevoii de a-ți îndeplini datoria, de a fi un avocat credincios sau de a răspunde cu un discurs improvizat în grabă: pare că intenționat ai ales un personaj cunoscut și capabil să vorbească cu autoritate. Știu ce ni se poate răspunde: că de aici pornesc succesele tale răsunătoare, că astfel de subiecte stirnesc în primul rînd aplauzele din sălile de lectură și trec repede din gură în gură. De aceea înlătură scuza liniștii și a siguranței, din moment ce ridică împotriva ta un adversar mai presus decît tine. Da! Să ne mulțumim cu apărarea neînțelegerilor unor particulari din secolul nostru; aici, dacă e nevoie vreodată în interesul unui prieten aflat în primejdie să jîgnim urechile celor mai puternici decît noi, ni se laudă conștiinciozitatea și ni se iartă îndrăzneala“.

XI. Aper vorbise, după cum îi era obiceiul, cu des-

teponendam ceteris aliarum artium studiis credo. ⁵ Sed tecum mihi, Materne, res est, quod, cum natura tua in ipsam arcem eloquentiae ferat, errare mavis et summa adepturus in levioribus subsistis. Ut si in Graecia natus esses, ubi ludicras quoque artes exercere honestum est, ac tibi Nicostrati robur ac vires di dedissent, non paterer immanes illos et ad pugnam natos lacertos levitate iaculi aut iactu disci vanescere, sic nunc te ab auditoriis et theatris in forum et ad vera proelia voco, cum praesertim ne ad illud quidem confugere possis, quod plerisque patrocinator, tamquam minus obnoxium sit offendere poetarum quam oratorum studium. ⁶ Effervescit enim vis pulcherrimae naturae tuae, nec pro amico aliquo, sed, quod periculosius est, pro Catone offendis. Nec excusatur offensa necessitudine officii aut fide advocacy aut fortuitae et subitae dictionis impetu: meditatus videris elegisse personam notabilem et cum auctoritate dicturam. ⁷ Sentio quid responderi possit: hinc ingentes adsensus, haec in ipsis auditoriis praecipue laudari et mox omnium sermonibus ferri. Tolle igitur quietis et securitatis excusationem, cum tibi sumas adversarium superiorem. ⁸ Nobis satis sit privatas et nostri saeculi controversias tueri, in quibus si quando necesse sit pro periclitante amico potentiorum aures offendere, et probata sit fides et libertas excusata“.

XI. ¹ Quae cum dixisset Aper acrius, ut solebat, et intento ore, remissus et subridens Maternus: „Parantem, inquit, me non minus diu accusare oratores quam Aper laudaverat (fore enim arbitrabar ut a laudatione eorum digressus detrectaret poetas atque carminum studium prosterneret) arte quadam mitigavit, concedendo iis, qui causas agere non possent, ut versus facerent. ² Ego autem sicut in causis agendis efficere aliquid et eniti fortasse possum, ita recitatione

Nicostratos, atlet grec din secolul I d. H.

tulă aprindere și cu o înfățișare serioasă. Liniștit și surizător, Maternus răspunde: „Mă pregăteam să invinuesc pe oratori tot atît de mult pe cît Aper i-a apărut; deoarece îmi închipuiam că pornind dela elogiul acestora va huli pe poeți și va arunca la pămînt indeletnicirile poeziei. Cu o anumită dibăcie el m'a liniștit însă, îngăduind celor fără pricepere în mînuirea proceselor dreptul de a face versuri. Da, eu am oarecare succese în cariera de avocat și mă bucur, poate, de oarecare reputație. Cu toate acestea numai prin lectura tragediilor mele am început să-mi fac un nume, deoarece în piesa mea intitulată *Nero* am înfrînt influența lipsită de răspundere a lui Vatinius, care profana pînă și altarul sacru al literaturii. Astăzi, dacă mă bucur de trecere și de oarecare glorie, le-am dobîndit, cred, mai degrabă prin reputația versurilor decît a discursurilor mele. De aceea am luat hotărîrea să arunc povara ostenețelor din for. Mulțimea aceasta de clienți, alaiurile sau îmbulzeala de vizitatori îmi sînt tot atît de puțin plăcute ca și bronzurile și portretele, care s'a năpustit și așa fără să vreau în încăperile mele. Căci situația și siguranța cuiva găsesc un scut mai bun în nevinovăție decît în elocvență și nu mă tem că voi trebui să pronunț vreodată în senat altfel de discursuri decît pentru a apăra pe alții.

XII. Iar pădurile, dumbrăvile și chiar singurătatea hualită de către Aper, îmi aduc atîta plăcere, încît le socotesc printre cele mai de seamă binefaceri ale poeziei, deoarece aceasta nu ia ființă în mijlocul zgomotului, cu împrecinatul înaintea ușii sau străjuit de plînsul și de lacrimile acuzaților; ci sufletul se retrage în locuri curate și nevinovate și se împărtășește din bucuria unui adăpost sacru. Iată începutul elocvenței, iată sanctuarul ei. În acest chip și subț această poadoabă s'a strecurat ea mai întii spre limbile muritorilor, în sufletele acelea curate și nepătate încă de păcat. Oracolele vorbeau în versuri. Căci folosirea acestei elocvențe lacome și stropite cu sînge este de recentă dată, fiind fructul unor

tragoediarum et ingredi famam auspicatus sum, cum quidem in Nerone improbam et studiorum quoque sacra profanantem Vatini potestiam fregi, *et* hodie si quid in nobis notitiae ac nominis est, magis arbitror carminum quam orationum gloria partum. ³ Ac iam me deiungere a forensi labore constitui, nec comitatus istos et egressus aut frequentiam salutantium concupisco, non magis quam aera et imagines, quae etiam me nolente in domum meam intraverunt. ⁴ Nam statum cuiusque ac securitatem melius innocentia tuetur quam eloquentia, nec vereor ne mihi umquam verba in senatu nisi pro alterius discrimine facienda sint.

XII. ¹ Nemora vero et luci et secretum ipsum, quod A per increpabat, tantam mihi adferunt voluptatem, ut inter praecipuos carminum fructus numerem, quod non in strepitu nec sedente ante ostium litigatore nec inter sordes ac lacrimas reorum componuntur, sed secedit animus in loca pura atque innocentia fruiturque sedibus sacris. ² Haec eloquentiae primordia, haec penetralia; hoc primum habitu cultuque commoda mortalibus in illa casta et nullis contacta vitiiis pectora influxit; sic oracula loquebantur. Nam lucrosae huius et sanguinantis eloquentiae usus recens et ex malis moribus natus, atque, ut tu dicebas, A per, in locum teli repertus. ³ Ceterum felix illud et, ut more nostro loquar, aureum saeculum, et oratorum et criminum inops, poetis et votibus abundabat, qui bene facta canerent, non qui male admissa defenderent.

⁴ Nec ullis aut gloria maior aut augustior honor, primum apud deos, quorum proferre responsa et interesse epulis ferebantur, deinde apud illos dis genitos sacrosque reges, inter quos neminem causidicorum, sed Orpheam et Linum

XI. Vatinius, un favorit al lui Nero. imbogătit prin mijloace nedemne.

XII. Orpheus, cîntăreț mitic din Tracia, fiul muzel Calliope și soțul nimfei Eurydice. El cînta atît de duios, încît mișca arborii și stîncile și imblinzia animalele sălbatice.

moravuri stricate, inventat, precum te exprimai tu, Afer, pentru a fi mînuit ca o armă. De altfel secolul acela fericit sau, ca să întrebuițez o expresie din zilele noastre, epoca de aur nu cunoștea oratori și crime, avea însă din belșug poeți și oameni inspirați, pentru a slăvi faptele bune, iar nu pentru a lua apărarea fărădelegilor.

Și nimeni nu se bucura de mai multă trecere și de mai aleasă cinstire, mai întii pe lîngă zei, deoarece se spune că erau interpreții acestora și luau parte împreună cu ei la ospete, iar după aceea pe lîngă cei născuți din zei, și la regii sacri în rindurile cărora nu întilnim niciun avocat, ci găsim pe un Orpheus și pe un Linus, iar de vrei să-ți arunci privirile și mai departe, pe însuși Apollo. Dacă toate acestea ți se par basme și poezie, îmi vei îngădui de bună seamă, Afer, lucrul următor : Homer nu se bucură de mai puțină prețuire decît Demostene în ochii posterității, iar gloria lui Euripide și a lui Sofocle nu este cuprinsă în hotare mai înguste decît aceea a lui Lysias și Hyperide. Vei întilni astăzi mai mulți oameni care să critice reputația lui Cicero decît pe aceea a lui Vergil; și nicio operă a lui Asinius sau Messalla nu este atît de cunoscută ca *Medea* lui Ovid sau *Thyestes* al lui Varius.

XIII. Însăși soarta poezilor inspirați și fericita lor conviețuire cu Muzele mi-ar fi teamă să le pun alături de neliniștita și frămîntata viață a oratorilor. Fără îndoială luptele și primejdiile îi înalță la consulat; mie însă îmi place mai mult singurătatea tihnită și retrasă a lui Vergil, căruia nu i-au lipsit totuși nici bunăvoința divinului August și nici bunul

Linus, un tînăr frumos ucis de timpuriu, fiul lui Apollo și al prințesei Psamate, era renumit prin cîntecul său. Legenda spune că s'ar fi luat la întrecere cu însuși Apollo și că ar fi învățat pe Heracle arta de a cînta din chitară.

Lysias, vestit orator atenian, s'a ridicat de jos și și-a deschis un drum prin propriile sale forțe. A lăsat 34 de discursuri scrise într'un stil sobru și clar. La Roma era prețuit de către aticiști, care îl soco-

ac, si introspicere altius velis, ipsum Apollinem accepimus.
⁵ Vel si haec fabulosa nimis et composita videntur, illud certe mihi concedes, Aper, non minorem honorem Homero quam Demostheni apud posteros, nec angustioribus terminis famam Euripidis aut Sophoclis quam Lysiae aut Hyperidis includi.
⁶ Plures hodie reperies, qui Ciceronis gloriam quam qui Vergilii detrectent; nec ullus Asinii aut Messallae liber tam illustis est quam Medea Ovidii aut Varii Thyestes.

XIII. ¹ Ac ne fortunam quidem vatium et illud felix contubernium comparare timuerim cum inquieta et anxia oratorum vita. Licet illos certamina et pericula sua ad consulatus evexerint, malo securum et quietum Vergilii secessum, in quo tamen neque apud divum Augustum gratia caetiuu un adevărat model de proză simplă, măsurată și adecvată faptelor. A trăit între anii 445-380.

Hyperides (390-322),, unul din cei zece oratori mari ai Atenei contemporan cu Demostene, a luat parte la lupta politică împotriva lui Filip al II-lea, regele Macedoniei. În tinerețe a ascultat pe Platon și pe Isocrates.

C. Asinius Pollio (76 î. d. H. - 5 d. H.), om politic, orator și scriitor, spre sfârșitul vieții se retrase din viața politică și se dedică în întregime științei și artei. Înființă în Roma o bibliotecă publică, introduse obiceiul întrunirilor științifice și literare și începu el însuși să scrie literatură. Astfel compuse o lucrare întinsă de istorie în 17 cărți despre războiul civil și mai multe tragedii. Ca orator era adeptul aticistilor. A făcut și critică literară, luând atitudine împotriva lui Cicero.

M. Valerius Messalla Corvinus (59 î. d. H. - 3 d. H.), om politic, orator vestit și, spre sfârșitul vieții, om de literă și de știință, a deschis un cenaclu literar și a scris în grecește despre războaiele civile. În discursurile sale este reprezentantul direcției clasiciste.

L. Varius Rufus, poet din cercul lui Maecenas, contemporan cu Vergil și Horațiu, a editat împreună cu Plotius Tucca *Eneida* lui Vergil. Ca poet epic este prețuit de către Horațiu (*forte epos, ut nemo, Varius ducit, Sat. I, 10, 45; Maeonii carminis ales Ode I, 6*), iar ca poet dramatic (tragedia *Thyestes*) era considerat unul dintre cei mai mari ai genului. Piesa aceasta a fost reprezentată îndată după lupta dela Actium și răsplătită de către Augustus cu un premiu de un milion de sesterți.

nume în fața poporului roman. Dovadă scrisorile lui August, dovadă însuși poporul, care auzind în teatru versurile lui Vergil, s'a ridicat ca un singur om și a onorat pe poet, din întâmplare prezent la spectacol, cu aceeași venerație ca și pe August. Chiar în timpul nostru Secundus Pomponius n'a fost cu nimic mai prejos decât Domitius Afer, nici prin cinstirea ce i s'a arătat în timpul vieții și nici prin trăinicia reputației. Iar Crispus acesta și Marcellus, pe care mi-i dai ca exemple, ce lucru vrednic de invidiat au în soarta lor? Că sînt fricoși sau pentrucă li se știe de frică? Că li se cere în fiecare zi cite ceva și că nemulțumesc pe aceia pe care îi ajută? Că sînt părtași la tot felul de lingușiri și nu par niciodată destul de slugarnici pentru cei care ne guvernează și nici destul de liberi pentru noi? Unde este puterea lor cea atît de covârșitoare? Cam tot atîta influență au de obicei și libertii.

Pe mine însă „plăcutele Muze“, după cum se exprimă Vergil, ducă-mă departe de neliniștea, de grijile și de nevoia de a făptui în fiecare zi ceva împotriva cugetului meu, în spre singurătatea aceea sacră și la izvoarele ei sfinte. Să nu mai înfrunt zorit nebunia și dezmățul forului și nici emoțiile popularității. Să nu mai fiu trezit din somn de zgomotul celor care vin să mă salute și nici de răsufierea grăbită a unui libert. Cu grija zilei de mine, să nu mai scriu un testament de cheazășie și nici să nu posed mai multă avere decât atîta cît aș putea lăsa, celui căruia aș vrea eu,

*atunci cînd va veni și pentru mine
ziua cea sorocită.*

Să nu mi se pue pe mormînt un bust întristat și posomorît, ci unul surizător și încununat cu flori; iar pentru

XIII. P. Pomponius Secundus, renumit poet tragic și om politic, *consul suffectus* în anul 44 d. H. Trimis în Germania, obținu în anul 50 d. H. onorurile unui triumf, dar își făcu un nume în primul rînd prin activitatea sa de scriitor (*decretusque Pomponio triumphalis honos, modica pars famae eius apud posteros, in quis carminum gloria*

ruit neque apud populum Romanum notitia. ² Testes Augusti epistulae, testis ipse populus, qui auditis in theatro Vergilii versibus surrexit universus et forte praesentem spectantemque Vergilium veneratus est sic quasi Augustum. ³ Ne nostris quidem temporibus Secundus Pomponius Afro Domitio vel dignitate vitae vel perpetuitate famae cesserit. ⁴ Nam Crispus iste et Marcellus, ad quorum exempla me vocas, quid habent in hac sua fortuna concupiscendum? quod timent, an quod timentur? quod, cum cotidie aliquid rogentur, ii quibus praestant indignantur? quod adligati *omni* adulatione nec imperantibus umquam satis servi videntur nec nobis satis liberi? Quae haec summa eorum potentia est? tantum posse liberti solent.

⁵ Me vero dulces, ut Vergilius ait, Musae, remotum a sollicitudinibus et curis et necessitate cotidie aliquid contra animum faciendi, in illa sacra illosque fontes ferant; nec insanum ultra et lubricum forum famamque pallentem trepidus experiar. ⁶ Non me fremitus salutantium nec anhelans libertus excitet, nec incertus futuri testamentum pro pignore scribam, nec plus habeam quam quod possim cui velim relinquere,

quandoque enim fatalis et meus dies
veniet;

statuarque tumulo non maestus et atrox, sed hilaris et co-

praecellit, Tacit, *Anale*, XII, 28). A fost prieten cu Plinius cel Tânăr. Quintilian îl socotește cel mai bun poet al vremii. Contemporanii mai în vîrstă îl prețuesc mai ales pentru erudiția și stilul strălucit al tragediilor sale (*eorum, quos viderim, longe princeps Pomponius Secundus, quem senes parum tragicum putabant, eruditione ac nitore praestare confitebantur*, Quintilian, *Inst. or.* X, 1, 98).

Domitius Afer, alături de Iulius Africanus, cel mai de seamă orator al vremii sale. (...*Domitius Afer et Iulius Africanus longe praestantissimi, verborum arte ille et toto genere dicendi praeferendus et quem in numero veterum habere non timeas*, Quintilian, *Inst. or.* X, 1, 118). Tacit afirmă însă că elocvența îi întrecea caracterul (*prospere elocutione quam morum fama*, *Anale*, IV, 52). A murit în anul 59 d. H.

prelungirea amintirii mele să nu ceară nimeni un vot în senat sau asentimentul împăratului“.

XIV. Abia sfirșise Maternus, cu însuflețirea omului plin de avânt și de inspirație, când Vipstanus Messala intră în odaie. Bănuind după încordarea fiecăruia că se încinsese între ei o discuție mai de seamă, spuse: „Nu cumva am sosit la timp nepotrivit în mijlocul unei adunări tainice, care pregătește planul vreunei apărări“?

– „Nicidecum, nicidecum, răspunse Secundus; aș fi dorit chiar să fi sosit mai devreme. Căci ai fi avut plăcerea să-l ascuți pe prietenul nostru Aper, dînd într'o foarte aleasă cuvîntare îndemnuri lui Maternus să-și îndrepte toată măsura talentului și a străduințelor sale înspre îndeletnicirile de avocat, și pe Maternus vorbind cu însuflețire în apărarea poeziei într'o cuvîntare plină de îndrăzneală, precum se și cuvine să fie apărați poeții, și unde el a fost mai aproape de poeți decît de oratori“.

– „Convorbirea aceasta mi-ar fi pricinuit o nespasă plăcere, zise Messala. Mă bucură îndeosebi faptul că voi, bărbații și oratorii cei mai distinși ai timpurilor noastre, nu vă încercați talentul numai în dezbaterile din for și în exercițiile de declamație, ci vă îndeletniciți și cu acest gen de discuții care vă îmbogățesc spiritul și vă aduc cel mai plăcut prilej de desfătare științifică și literară, atît vouă care discutați, cît și celor care vă ascultă. Astfel observ că nu numai ție ți se aduc laude, Secundus, pentrucă ai publicat *Viata lui Iulius Africanus* și ai făcut pe oameni să nădăjduiască și alte cărți de acest gen, ci și lui Aper pentru faptul că n'a părăsit încă controversele de școală și preferă

XIV. Vipstanus Messalla a luptat în anul 69 d. H. ca tribun militar pentru împăratul Vitellius (*legioni tribunus Vipstanus Messalla praeerat, claris maioribus, egregius ipse et qui solus ad id bellum artes bonas attulisset*, Tacit, *Hist.* III, 9, 13). Aristocrat cu aleasă cultură, cu dragoste pentru trecut și înzestrat cu un talent oratoric remarcabil, el vede în societatea contemporană fermentii descompunerii

ronatus, et pro memoria mei nec consulat quisquam nec roget“.

XIV. ¹Vixdum finierat Maternus, concitatus et velut instinctus, cum Vipstanus Messalla cubiculum eius ingressus est, suspicatusque ex ipsa intentione singulorum altiozem inter eos esse sermonem : „Num parum tempestivus, inquit, interveni secretum consilium et causae alicuius meditationem tractantibus“ ?

²„Minime, minime, inquit Secundus, atque adeo velle maturius intervenisses; delectasset enim te et Aprî nostri accuratissimus sermo, cum Maternum ut omne ingenium ac studium suum ad causas agendas converteret exhortatus est, et Materni pro carminibus suis laeta, utque poetas defendi decebat, audentior et poetarum quam oratorum similior oratio“.

³„Me vero, inquit, et sermo iste infinita voluptate adfecisset, atque id ipsum delectat, quod vos, viri optimi et temporum nostrorum oratores, non forensibus tantum negotiis et declamatorio studio ingenia vestra exercetis, sed eius modi etiam disputationes adsumitis, quae et ingenium alunt et eruditionis ac litterarum iucundissimum oblectamentum cum vobis, qui ista disputatis, adferunt, tum etiam iis, ad quorum aures pervenerint. ⁴Itaque hercule, non minus probari video in te, Secunde, quod Iulii Africanî vitam componendo spem hominibus fecisti plurimum eius modi librorum, quam in Aprî, quod nondum ab scholasticis contro-

și de aceea se întoarce cu gândul spre vechile libertăți republicane. A compus și o lucrare de istorie.

Iulius Africanus, retor contemporan cu Domitius Afer, a venit la Roma, din Gallia, pe vremea lui Nero. Quintilian prețuște foarte mult talentul său de orator, mai ales în ceea ce privește forma, deși stilul era prea căutat (*concitator, sed in cura verborum nimius et compositione nonnumquam longior et translationibus parum modicus, Inst. or. X, 1, 11*).

să-și petreacă timpul liber în felul retorilor de astăzi, nu în chipul oratorilor de altă dată”.

XV. Atunci Aper îl întrerupse : „Nu mai încetezi, Messala, să admiri lucrurile vechi și din alte vremuri și să-ți bați joc cu dispreț de sforțările din timpurile noastre. Căci te-am auzit de multe ori vorbind astfel ; trecînd cu vederea elocvența ta și a fratelui tău, susțineai că în timpul nostru nimeni nu mai are talent de orator. Și cred că spuneai aceasta cu atît mai multă îndrăzneală cu cît nu-ți era teamă să fii învinuit de spirit de răutate, deoarece îți tăgăduiai ție însuși gloria pe care ți-o atribue alții”.

– „Nu mă căesc de cuvintele mele, spuse dînsul, și nici nu cred că Secundus sau Maternus sau tu însuși, Aper, gîndiți altfel decît mine, deși în discuție tu ai uneori altfel de păreri. Și aș vrea ca cineva dintre voi să ia asupra sa sarcina de a cerceta și de a expune cauzele acestei neobișnuite deosebiri cu care îmi frămînt și eu de multe ori mintea. Ceea ce pe unii îi mîngie, mie îmi sporește și mai mult nedumerirea, deoarece observ că și la Greci, dela Eschine și Demostene pînă la acest Sacerdos Nicetes, ori alt retor care zgudue Efesusul și Mytilena cu aclamațiile și aplauzele școlarilor săi, a avut loc o transformare mai adîncă decît aceea care desparte pe Aper, pe Africanus, sau pe voi înșivă de Cicero sau Asinius Pollio”.

XVI. – „Ai ridicat o chestiune însemnată și vrednică de a fi discutată, zise Secundus. Dar cine o va desvolta mai bine decît tine, care pe lingă știință adîncă și strălucite însușiri naturale, aduci și dorința de muncă și de meditație” ?

Iar Messalla răspunse : „Imi voi da pe față părerile, dacă îmi veți făgădui mai întii să veniți și voi în ajutorul acestei discuții”.

XV. Aeschines (390-523 î. d. H.), orator atenian și om politic, partizan al politicii de apropiere de Macedonia, spre deosebire de Demostene (384-322 î. d. H.), care luptă toată viața împotriva lui Filip al II-lea, regele Macedoniei.

versiis recessit et otium suum mavult novorum rhetorum more quam veterum oratorum consumere“.

XV. ¹ Tum Aper : „Non desinis, Messalla, vetera tantum et antiqua mirari, nostrorum autem temporum studia inridere atque contemnere. Nam hunc tuum sermonem saepe excepi, cum oblitus et tuae et fratris tui eloquentiae neminem hoc tempore oratorem esse contenderes atque id eo, credo, audacius, quod malignitatis opinionem non verebaris, cum eam gloriam, quam tibi alii concedunt, ipse tibi denegares“.

² „Neque illius, inquit, sermonis mei paenitentiam ago, neque aut Secundum aut Maternum aut te ipsum, Aper, quamquam interdum in contrarium disputes, aliter sentire credo. Ac velim impetratum ab aliquo vestrum ut causas huius infinitae differentiae scrutetur ac reddat, quas mecum ipse plerumque conquiro. ³ Et quod quibusdam solacio est, mihi auget quaestionem, quia video etiam Graecis accidisse ut longius absit ab Aeschine et Demosthene Sacerdos ille Nicetes, et si quis alius Ephesum vel Mytilenas contentu scholasticorum et clamoribus quatit, quam Afer aut Africanus aut vos ipsi a Cicerone aut Asinio recessistis“.

XVI. ¹ „Magnam, inquit Secundus, et dignam tractatu quaestionem movisti. Sed quis eam iustius explicabit quam tu, ad cuius summam eruditionem et praestantissimum ingenium cura quoque et meditatio accessit“?

² Et Messalla : „Aperiam, inquit, cogitationes meas, si illud a vobis ante impetravero, ut vos quoque sermonem hunc nostrum adiuvetis“.

Sacerdos Nicetes, retor și sofist din Smyrna, profesorul lui Quintilian și Plinius cel Tânăr la Roma. El este reprezentantul oratoriei asianice, adică al genului exuberant, patetic, bombastic și fără frâu. Acest gen nou, spre deosebire de genul atic, vrea să rupă cu trecutul, vine cu fraze scurte, cu ritm abrupt, cu cuvinte neobișnuite, după cum se observă în primele discursuri pronunțate de Cicero, care mai târziu a luat o direcție intermediară între asianism și aticism.

— „Făgăduesc pentru amândoi, spuse Maternus. Atît eu cît și Secundus vom căuta să desvoltăm acele părți care vom observa că au fost, nu atît trecute cu vederea, cît lăsate în seama noastră. Așper are de obicei păreri contrarii, după cum te-ai exprimat și tu puțin mai înainte, și este cît se poate de firesc să-și pregătească de mult timp armele pentru împotrîvire, deoarece nu vede cu ochi buni înțelegerea noastră de acuma întru apărarea celor vechi“.

— „Nu voi îngădui, spuse Așper, ca secolul nostru să fie osîndit prin această conspirație a voastră, fără a fi măcar ascultat și apărât. Aș vrea mai întîi să vă întreb: pe cine numiți voi vechi, ce generație de oratori cuprindeți supt această denumire? Cit despre mine, cînd aud vorbindu-se de cei vechi, mă duc cu gîndul la cîțiva oameni de demult, născuți în vremuri îndepărtate și îmi apar înaintea ochilor un Ulyse și un Nestor, a căror epocă depășește secolul nostru cu aproape o mie și trei sute de ani. Voi îmi citați însă pe un Demostene și pe un Hyperide, care au înflorit, după cum se știe, pe vremea lui Filip și Alexandru și au supraviețuit chiar acestora. De aici rezultă că între epoca lui Demostene și a noastră nu sînt cu mult peste trei sute de ani. Acest interval de timp față de bicisnicia corpurilor noastre poate părea fără îndoială lung; în comparație cu firea veacurilor și cu imensitatea timpului, care nu are margini, el este însă cît se poate de scurt și de aproape de noi. Căci dacă anul mare și adevărat este acela în care, după cum scrie Cicero în *Hortensius*, se întorc din nou în aceeași poziție cerul și stelele, cuprinzînd în total douăsprezece mii nouă sute cincizeci și patru de ani de a noștri, înseamnă că Demostene, pe care voi îl socotiți vechi și din timpuri îndepărtate, nu numai că a trăit în același an cu noi, ci chiar în aceeași lună.

XVI. Nestor din Pylos, un erou din Iliada, vestit prin înțelepciunea și darul său de a vorbi „mai dulce ca mierea“.

³ „Pro duobus, inquit Maternus, promitto: nam et ego et Secundus exsequemur eas partes, quas intellexerimus te non tam omisisse quam nobis reliquisse. Aprum enim solere dissentire et tu paulo ante dixisti et ipse satis manifestus est iam dudum in contrarium accingi nec aequo animo perferre hanc nostram pro antiquorum laude concordiam“.

⁴ „Non enim, inquit Aper, inauditum et indefensum saeculum nostrum patiar hac vestra conspiratione damnari; sed hoc primum interrogabo, quos vocetis antiquos, quam oratorum aetatem significatione ista determinetis. ⁵ Ego enim cum audio antiquos, quosdam veteres et olim natos intellego, ac mihi versantur ante oculos Ulixes ac Nestor, quorum aetas mille fere et trecentis annis saeculum nostrum antecedit; vos autem Demosthenem et Hyperidem profertis, quos satis constat Philippi et Alexandri temporibus floruisse, ita tamen ut utrique superstites essent. ⁶ Ex quo apparet non multo plures quam trecentos annos interesse inter nostram et Demosthenis aetatem. Quod spatium temporis si ad infirmitatem corporum nostrorum referas, fortasse longum videatur; si ad naturam saeculorum ac respectum immensi huius aevi, perquam breve et in proximo est. ⁷ Nam si, ut Cicero in Hortensio scribit, is est magnus et verus annus, quo eadem positio caeli siderumque, quae cum maxime est, rursum existet, isque annus horum quos nos vocamus annorum duodecim milia nongentos quinquaginta quattuor complectitur, incipit Demosthenes vester, quem vos veterem et antiquum fingitis, non solum eodem anno quo nos, sed *etiam* eodem mense extitisse.

M. Tullius Cicero (106-43 î. d. H.), cel mai însemnat orator și scriitor al Romei, creatorul prozei artistice latine, a scris între altele două lucrări retorice, *De oratore* (în trei cărți) și *Orator*, din care s'a inspirat mai târziu și Tacit. Într-o operă pierdută, intitulată *Hortensius*, dedicată lui Q. Hortensius Hortalus (114-50), orator contemporan de mare valoare, Cicero făcea elogiul filozofiei. Opera aceasta era scrisă cu entuziasm și într'un stil strălucit; ea a prilejuit ad-

XVII. Dar trec la oratorii latini. Intre aceştia, îmi închipui, nu pe Menenius Agrippa, care poate fi socotit vechi, obișnuiți voi să-l puneți mai presus de vorbitorii timpurilor noastre, ci pe un Cicero, pe un Cezar, pe un Caelius, pe un Calvus, pe un Brutus, pe un Asinius Pollio și pe un Messalla. Pentru care motiv îi așezați pe aceştia mai curând în timpurile de mult decît în vremurile noastre, nu înțeleg. Căci, pentru a de aminti de Cicero însuși, el a fost ucis supt consulatul lui Hirtius și Pansa, după cum scrie libertul său Tiro, în ziua a șaptea înainte de idele lui Decembrie, în anul cînd divinul August, urmînd lui Pansa și Hirtius, fu consul împreună cu Q. Pedius. Socotește cei cincizeci și șase de ani în care divinul August a condus îndată după aceea Statul; adaogă cei douăzeci și trei de ani ai lui Tiberius, cei aproape patru ani ai lui Gaius, cei treizeci și doi de ani ai lui Claudius și Nero, acel nesfirșit și unic an al lui Galba, Otho și Vitellius și, în fine, cea de a șasa aniversare a acestei fericite domnii de cînd Vespasian se închină binelui public: în total una sută și douăzeci de ani dela moartea lui Cicero pînă în zilele noastre, adică durata unei singure vieți omenești. Intr'adevăr, am văzut eu însumi în Britania un bătrîn care mărturisia că a luat parte la lupta întreprinsă de Cezar împotriva Britaniei, cînd locuitorii încercară să-l respingă și să-l arunce în mare.

mirația sf. Augustin, pentru care a fost un indemn la viață contemplativă și la studiul filozofiei.

XVII. Menenius Agrippa, consul în anul 503 î. d. H., a condus cu succes un război împotriva Sabinilor. În anul 494 a avut loc cunoscuta neînțelegere între patricieni și plebei; aceştia din urmă se retraseră pe Muntele sacru (*secessio in montem sacrum*). Menenius Agrippa le-a vorbit în chip foarte convingător, dîndu-le pilda mădulelor care se răscoală împotriva stomahului (*Livius*, II, 33) și i-a făcut să se întoarcă în oraș. A murit sărac în anul 493 și a fost înmormintat pe cheltuiala Statului.

M. Caelius Rufus (82-48 î. d. H.), prieten și elev al lui Cicero. A fost apărut de acesta într'un proces pentru uneltiri electorare (*Pro Caelio*). Dela Caelius au rămas cîteva scrisori adresate lui Cicero (*Epistulae ad familiares*, VIII).

XVII. ¹ Sed transeo ad Latinos oratores, in quibus non Menenium, ut puto, Agrippam, qui potest videri antiquus, nostrorum temporum disertis anteponeo soletis, sed Cicero-
nem et Caesarem et Caelium et Calvum et Brutum et Asi-
nium et Messallam: quos quid antiquis potius temporibus
adscribatis quam nostris, non video. ² Nam ut de Cicerone
ipso loquar, Hirtio nempe et Pansa consulibus, ut Tiro liber-
tus eius scribit, septimo idus *Decembres* occisus est, quo anno
divus Augustus in locum Pansae et Hirtii se et Q. Pedium
consules suffecit. ³ Statue *sex* et quinquaginta annos, quibus
mox divus Augustus rem publicam rexit; adice Tiberii tres
et viginti, et propè quadriennium Gai, ac bis quaternos de-
nos Claudii et Neronis annos, atque illum Galbae et Otho-
nis et Vitellii longum et unum annum, ac sextam iam feli-
cis huius principatus stationem, qua Vespasianus rem pu-
blicam fovet: centum et viginti anni ab interitu Ciceronis
in hunc diem colliguntur, unius hominis aetas. ⁴ Nam ipse
ego in Britannia vidi senem, qui se fateretur ei pugnae in-
terfuisse, qua Caesarem inferentem arma Britanniae arcere
litoribus et pellere adgressi sunt. ⁵ Ita si eum, qui armatus

C. Licinius Calvus, contemporan cu Caelius și cu poetul Catullus, se ocupa cu poezia și oratoria. Ca orator era adeptul stilului sobru și fără podoabe după modelul lui Lysias (aticism), luând atitudine împotriva exuberanței lui Cicero. Despre el și despre alți oratori vorbește Cicero în dialogul său *Brutus*.

M. Iunius Brutus (83-42 î. d. H.), republican, a luat parte la asasinarea lui Caesar și s'a sinucis după lupta dela Philippi. Bun prieten cu Cicero, deși ca orator Brutus era partizanul stilului aticist și nu putea fi deci pe placul celui dintâi. În filozofie Brutus era adeptul școalei neo-academice, pe când Cicero a rămas tot timpul un eclectic.

Aulus Hirtius, consul în anul 43 î. d. H., a scris și a publicat cartea VIII din memoriile lui Caesar *De bello Gallico*. A murit în lupta dela Mutina în anul 43.

C. Vibius Pansa, consul împreună cu Hirtius în anul 43 î. d. H., a pierit în lupta dela Mutina.

M. Tullius Tiro, fost sclav al lui Cicero și secretar devotat al a-

Deci omul acesta, care s'a împotrivit ca soldat lui C. Cezar, dacă ar fi fost adus la Roma în captivitate, din proprie voință sau dintr'o întâmplare oarecare, ar fi putut să audă pe însuși Cezar și pe Cicero și să fie de față apoi și la pledoariile noastre. La ultima distribuție de bani ați văzut voi însuși-vă numeroși bătrâni care povesteau că au primit asemenea gratificații odată sau de două ori și dela divinul August. Astfel se poate conchide că ei au fost în stare să asculte pe Corvinus și pe Asinius Pollio; căci Corvinus a trăit pînă la jumătatea domniei lui August, iar Asinius pînă aproape la sfîrșitul ei. Nu împărțiți deci secolul în două și nu mai numiți vechi și din alte vremuri niște oratori pe care au putut să-i asculte cu urechile lor aceiași oameni, să-i apropie oarecum și să-i așeze unul lîngă altul.

XVIII. Am spus acestea cu intenția să arăt că bruma de reputație și de glorie adusă de acești oratori în cinstea vremii lor se datorește unor împrejurări contemporane și este mai aproape de noi decît de Servius Galba, de C. Carbo și de toți ceilalți, pe care cu drept cuvînt i-am putea numi vechi: ei sînt într'adevăr respingători, neșlefuiți, primitivi, grosolani și de dorit ar fi fost să nu-i imite în nicio privință nici Calvus al vostru, nici Caelius și nici chiar Cicero. Căci vreau să mă pronunț acuma cu mai multă vigoare și îndrăzneală, anunțindu-vă mai întîi faptul că odată cu timpul se schimbă deasemenea și formele și genurile de elocvență. Astfel în comparație cu bătrînul Cato, C. Grac-

cestuia. A compus o biografie a lui Cicero și s'a îngrijit de publicarea operelor marelui orator. A inventat anumite semne stenografice (*notae Tironianae*).

XVIII. Servius Sulpicius Galba a luptat în anul 151 î. d. H. în Lusitania, unde s'a purtat foarte crud cu dușmanii ce i s'au predat. Acuzat de cruzime, la Roma, în anul 149, a fost achitat cu multă greutate, implorînd în chip jalnic favoarea poporului (cf. Cicero, *De oratore*, I, 227: *is... populū misericordian concitasset*). Era cel mai de seamă orator al vremii sale.

Caius Laelius, prieten cu Scipio Africanus, a luat parte la al

C. Caesari restitit, vel captivitas vel voluntas vel fatum a liquid in urbem pertraxisset, aequae idem et Caesarem ipsum et Ciceronem audire potuit et nostris quoque actionibus interesse. ⁶ Proximo quidem congiario ipsi vidistis plerosque senes, qui se a divo quoque Augusto semel atque iterum accepisse congiarium narrabant. ⁷ Ex quo colligi potest et Corvinum ab illis et Asinium audiri potuisse; nam Corvinus in medium usque Augusti principatum, Asinius paene ad extremum duravit, ne dividatis saeculum, et antiquos ac veteres vocitetis oratores, quos eorundem hominum aures adgnoscerent ac velut coniungere et copulare potuerunt.

XVIII. ¹ Haec ideo praedixi, ut si qua ex horum oratorum fama gloriaque laus temporibus acquiritur, eam docerem in medio sitam et propiorem nobis quam Servio Galbae aut C. Carboni quosque alios merito antiquos vocaverimus; sunt enim horridi et inpoliti et rudes et informes et quos utinam nulla parte imitatus esset Calvus vester aut Caelius aut ipse Cicero. ² Agere enim fortius iam et audentius volo, si illud ante praedixero, mutari cum temporibus formas quoque et genera dicendi. Sic Catoni seni comparatus C. Gracchus plenior et uberior, sic Graccho politior et

doilea război punic. Fu ales, mai trziu, edil, pretor și consul (în anul 190 î. d. H.). Era un foarte bun orator și un pasionat iubitor al artelor și științelor, fiind supranumit „Cel înțelept” (*Sapiens*). Cicero îl face deseori părtașul discuțiilor din dialogurile sale, și în special în *Laelius sive De amicitia*.

C. Papirius Carbo, tribun al poporului în anul 151 î. d. H. împreună cu C. Gracchus, în anul 120 ales consul, a fost acuzat că a luat parte la răscoala lui Gracchus și s'a sinucis. Cicero îl prețuște mult ca orator (*Brutus*, 159).

M. Licinius Crassus (140-91 î. d. H.), împreună cu M. Antonius, unul dintre cei mai străluciți oratori ai epocii premergătoare lui Cicero (cf. *De oratore*). A luat măsuri să fie închisă cea dintâi școală de retorică latină, condusă de L. Plotius Gallus. În ea se formau în special tinerii de origine populară. Prin această măsură reacționară Crassus împiedica ridicarea celor săraci la conducerea statului.

chus este mai înzestrat și mai bogat, față de Gracchus, Crassus ne apare mai îngrijit și mai împodobit, iar în comparație cu amindoi aceștia Cicero este mai distins, mai rafinat și mai nobil, în timp ce Corvinus ni se înfățișează mai domol decât Cicero, mai dulceag și cu mai multă grijă pentru alegerea cuvintelor. Nu vreau să aflu cine vorbește în chipul cel mai desăvârșit; am dovedit deocamdată, spre mulțumirea mea, că elocvența nu are o singură înfățișare, ci cuprinde mai multe aspecte, chiar și în rindurile aceluia pe care voi îi numiți vechi. Dar un lucru nu este numai decât inferior prin faptul că este deosebit; din vina răutății omenești însă trecutul ne apare totdeauna vrednic de laudă, iar prezentul vrednic de dispreț. Să ne mai îndoim că pe vremea lui Cato s'au găsit oameni care aveau o deosebită admirație pentru Appius Caecus? Se știe destul de bine că nici chiar Cicero n'a fost lipsit de defaimatori; în ochii acestora el părea exagerat, umflat și nu destul de concentrat, ci svăpăiat peste măsură, năvalnic și prea puțin atic. Ați citit de bună seamă scrisorile lui Calvus și Brutus adresate lui Cicero din care se desprinde cu ușurință faptul că, în ochii lui Cicero, Calvus părea uscat și lipsit de viață, iar Brutus plictisitor și deșirat; pe când, dimpotrivă, Cicero fu învinuit de Calvus drept deslănat și fără vlagă, iar de către Brutus, spre a mă folosi de propriile lui expresii, drept „molatec și deșălat“. Dacă vrei să știi, mi se pare că toți au avut dreptate: dar mă voi opri încurînd la fiecare în parte, deocamdată mă ocup de toți împreună.

XIX. Căci din moment ce admiratorii celor vechi obișnuiesc să fixeze un termen al vechimii, coborîndu-l pînă la Cassius Severus, căruia îi aduc învinuiri și despre care a-

Appius Claudius Caecus, censor în anul 312 î. d. H., construi o conductă pentru alimentarea Romei cu apă și o șosea dela Roma spre sudul Italiei (*via Appia*). Fu consul în anii 307 și 296, dictator între 292-285. Orator deosebit, om de legi și literat. Discursul său împotriva păcii cu Pyrrhus mai era admirat încă patru secole mai tirziu.

ornatior Crassus, sic utroque distinctior et urbanior et altior Cicero, Cicerone mitior Corvinus et dulcior et in verbis magis elaboratus. ³Nec quaero quis disertissimus; hoc interim probasse contentus sum, non esse unum eloquentiae vultum, sed in illis quoque quos vocatis antiquos plures species deprehendi, nec statim deterius esse quod diversum est, vitio autem malignitatis humanae vetera semper in laude, praesentia in fastidio esse. ⁴Num dubitamus inventos qui praeter Catone Appium Caecum magis mirarentur? satis constat ne Ciceroni quidem obtrectatores defuisse, quibus inflatus et tumens nec satis pressus, sed supra modum exsultans et superfluens et parum Atticus videretur. ⁵Legistis utique et Calvi et Bruti ad Ciceronem missas epistulas, ex quibus facile est deprehendere Calvum quidem Ciceroni visum exsanguem et aridum, Brutum autem otiosum atque diiunctum; rursusque Ciceronem a Calvo quidem male audisse tamquam solutum et enervem, a Bruto autem, ut ipsius verbis utar, tamquam „fractum atque elumbem“. ⁶Si me interrogas, omnes mihi videntur verum dixisse: sed mox ad singulos veniam, nunc mihi cum universis negotium est.

XIX. ¹Nam quatenus antiquorum admiratores hunc velut terminum antiquitatis constituere solent, qui usque ad Cassium, quem reum faciunt, quem primum adfirmant flexisse

XIX. Cassius Severus (50 î. d. H.–57 d. H.) a trăit și s'a distins ca orator pe vremea împăraților Augustus și Tiberius. Quintilian (*Inst. or.* X, 1, 116–117) se exprimă despre el astfel: „Citit cu simț critic Cassius Severus poate oferi multe lucruri vre. In nice de imitat; dacă ar fi adăogat la celelalte calități ale sale mai mult relief și mai multă seriozitate, ar putea fi rinduit printre oratorii cei mai de seamă. Căci are mult talent și o stăruință rară, apoi eleganță și ușurință de exprimare, dar s'a lăsat condus mai mult de instincte, decit de rațiune“. Tacit (*Anale*, IV, 21) îl caracterizează în chip asemănător: „*sordidae originis, maleficae vitae, sed orandi validus*“.

Hermagoras din Lemnos a trăit și a profesat retorica la Roma în secolul I î. d. H. A scris mai multe cărți, ocupându-se mai ales cu

firmă că s'a abătut cel dintii dela vechea și dreapta cale a elocvenței, mă străduiesc să arăt aici că nu din bicisnicie și nici din lipsă de cultură literară a trecut el la alt gen de elocvență, ci cu intenție și cu judecată. Căci și-a dat seama, după cum spuneam adineaori, că odată cu spiritul vremii și cu gustul deosebit al ascultătorilor se schimbă deasemenea și forma și caracterul discursului. Publicul de altădată, nedeprins și incult, suporta cu ușurință discursurile lungi și greoaie, aducând chiar laude celui care ar fi vorbit o zi întreagă. Și într'adevăr, pregătirea îndelungată a exordiilor, șirul unei povestiri luate de sus de tot, desvoltarea unor diviziuni, înșirarea treptată a mii de argumentări și toate celelalte precepte din cărțile atît de sarbede ale lui Hermagoras și Apollodor se bucurau de mare cinste. Dacă cineva mirosea întimplător puțină filozofie și strecura din ea un crîmpei în discursurile sale era ridicat în slavă pînă la nouri. Și nu trebuie să ne mirăm: căci toate acestea erau lucruri nouă și necunoscute; chiar între oratori, puțini cunoașteau preceptele retorilor sau maximile filozofilor. Astăzi însă, cînd cunoștințele acestea sînt răspîndite pretutindeni și cînd abia mai există în sală un ascultător nefamiliarizat pe deplin cu noțiunile fundamentale ale științelor sau nepătruns, cel puțin, de ele, elocvența are nevoie de metode nouă și deosebite, prin care oratorul să poată evita lipsa de luare aminte a ascultătorilor, mai ales în fața unor judecători care se conduc după autoritatea și rangul lor, nu după dreptate și legi, care nu primesc să li se impună, ci fixează ei înșiși numărul de ore și care nu se cred îndatorați să aștepte pînă cînd oratorul va binevoi să se ocupe și despre faptele în sine, ci dimpotrivă îl fac de multe ori atent și îl chiamă la subiect, cînd face o digresiune, motivînd că se grăbesc.

inventio, și a murit la o vîrstă înaintată sub Augustus. Invățămîntul său era pătrunzător și analitic, dar sec și lipsit de interes. Mai tîrziu, cînd tehnica oratorică ajunsese să se bucure de multă prețuire, Hermagoras a dobândit multă autoritate.

ab illa vetere atque directa dicendi via, non infirmitate ingenii nec inscitia litterarum transtulisse se ad aliud dicendi genus contendo, sed iudicio et intellectu. ² Vidit namque, ut paulo ante dicebam, cum condicione temporum et diversitate aurium formam quoque ac speciem orationis esse mutandam. Facile perferebat prior ille populus, ut imperitus et rudis, impeditisissimarum orationum spatia, atque id ipsum laudabat, si dicendo quis diem eximeret. ³ Iam vero longa principiorum praeparatio et narrationis alte repetita series et multarum divisionum ostentatio et mille argumentorum gradus, et quidquid aliud aridissimis Hermagorae et Apollodori libris praecipitur, in honore erat; quod si quis odoratus philosophiam videretur et ex ea locum aliquem orationi suae insereret, in caelum laudibus ferebatur. ⁴ Nec mirum: erant enim haec nova et incognita, et ipsorum quoque oratorum paucissimi praecepta rhetorum aut philosophorum placita cognoverant. ⁵ At hercule pervulgatis iam omnibus, cum vix in cortina quisquam adsistat, quin elementis studiorum, etsi non instructus, at certe imbutus sit, novis et exquisitis eloquentiae itineribus opus est, per quae orator fastidium aurium effugiat, utique apud eos iudices, qui vi et potestate, non iure et legibus cognoscunt, nec accipiunt tempora, sed constituunt, nec expectandum habent oratorem, dum illi libeat de ipso negotio dicere, sed saepe ultro admonent atque alio transgredientem revocant et festinare se testantur.

Apollodorus din Pergamon, unul din cei mai însemnați retori din secolul I î. d. H., profesorul lui Octavianus Augustus în Apollonia. După moartea lui Caesar se stabilește la Roma. Trăiește între anii 105-23 î. d. H. El a întemeiat o școală (direcție) nouă în retorică, cerind ca oratorul să se servească de legi severe, de precepte bine determinate, de scheme fixe. După el retorică este arta de a convinge (*persuadere iudici et sententiam eius ducere in id quod velit*, Quintilian, *Inst. or.* II, 15, 12).

XX. Cine mai suportă astăzi pe oratorul care vorbește în introducere despre slăbiciunea sănătății sale? Astfel sînt aproape toate exordiiile lui Corvinus. Cine ar mai asculta pînă la sfîrșit cele cinci discursuri împotriva lui Verres? Cine ar putea suporta toate aceste imense volume față de o excepție și de o formulă, pe care le citim sub titlul de *Pro Tullio* sau *Pro Aulo Caecina*? În timpul nostru judecătorul depășește pe orator; dacă nu este atras și ademenit de mersul sprinten al argumentării, de frumuseța ideilor sau de strălucirea și eleganța descrierilor, el nu mai este îngăduitor față de cel care vorbește. Chiar și ascultătorul de rînd și auditorul trecător și întîmplător s'a obișnuit acum să pretindă discursuri atrăgătoare și frumoase; el nu mai îngăduie la tribunale formele aspre și necioplite de altă dată, ca și cum ar încerca cineva pe scenă să exprime gesturile lui Roscius sau Ambivius Turpio. Tinerii de astăzi încep chiar din timpul școlarității să urmărească de aproape pe oratori pentru a se desăvirși; ei vreau nu numai să-i asculte, ci și să se întoarcă acasă cu cîteva frînturi strălucitoare și vrednice de a fi ținute în minte; le recitează între ei și comunică de multe ori în scris, în coloniile și provinciile lor, cugetările în care strălucește vreo idee rafinată și concisă sau locurile comune care se disting printr'o aleasă formă poetică. Căci astăzi noi pretindem unui orator și podoabe poetice; nu îmbîcsite de rugina lui Accius și Pacuvius, ci împrumutate din sanctuarul lui Horațiu, Vergil și Lucanus. Conformindu-se deci urechilor și gustului nostru, epoca oratorilor contemporani a ajuns mai frumoasă și mai împodobită. Cu toate acestea dis-

XX. *Pro M. Tullio* este titlul unui discurs pierdut al lui Cicero. În discursul pentru Caecina, ținut în anul 69, Cicero ia apărarea dreptului de proprietate a acestuia.

Q. Roscius Gallus, fost sclav, unul dintre cei mai însemnați actori (*comoedus*) ai Romei. A murit în anul 62 î. d. H. A studiat cu atenție dicțiunea și a scris chiar și o comparație între arta oratorului și cea a actorului. Horațiu (*Ep.* 2, 1, 82) îl numește *doctus Roscius*. A

XX. ¹ Quis nunc feret oratorem de infirmitate valetudinis suae praefantem? qualia sunt fere principia Corvini. Quis quinque in Verrem libros expectabit? quis de exceptione et formula perpetietur illa immensa volumina, quae pro M. Tullio aut Aulo Caecina legimus? Praecurrat hoc tempore iudex dicentem et, nisi aut cursu argumentorum aut colore sententiarum aut nitore et cultu descriptionum invitatus et corruptus est, aversatur dicentem. ³ Volgus quoque adsistentium et adfluens et vagus auditor adsuevit iam exigere laetitia et pulchritudinem orationis; nec magis perfert in iudiciis tristem et impexam antiquitatem quam si quis in scaena Roscii aut Turpionis Ambivii exprimere gestus velit. ⁴ Iam vero iuvenes et in ipsa studiorum incude positi, qui profectus sui causa oratores sectantur, non solum audire, sed etiam referre domum aliquid illustre et dignum memoria volunt; traduntque in vicem ac saepe in colonias ac provincias suas scribunt, sive *sensus* aliquis arguta et brevi sententia effulsit, sive locus exquisito et poetico cultu enituit. ⁵ Exigitur enim iam ab oratore etiam poeticus decor, non Accii aut Pacuvii veterno inquinatus, sed ex Horatii et Vergilii et Lucani sacrario prolatus. ⁶ Horum igitur auribus et iudiciis obtemperans nostrorum oratorum aetas pulchrior et ornatior extitit. Neque ideo

deschis și o școală de artă dramatică. Se bucura de mare trecere, fiind prieten cu cele mai de seamă personalități ale timpului, ca Sulla, Cicero, Caesar.

L. Ambivius Turpio, renumit actor și director de teatru pe vremea lui Terentius (sec. II î. d. H.). A luat parte la reprezentarea tuturor comediilor lui Terentius. A ajutat talentele tinere și a sprijinit începuturile literare ale lui Caecilius.

Marcus Pacuvius (220-132 î. d. H.), nepotul lui Ennius, și Lucius Accius (170-90 î. d. H.) sînt cei mai de seamă poeți tragici ai Romei. Au scris tragedii cu subiecte din lumea greacă (*fabulae palliatae*) și romană (*fabulae praetextae*).

M. Annaeus Lucanus (38-65 d. H.), născut la Corduba în Spania, a scris o epopee în zece cînturi, intitulată *Pharsalia*, despre războiul civil dintre Caesar și Pompeius.

cursurile noastre nu au mai puțină înriuire pentru motivul că produc în urechile judecătorilor mai mult farmec. Căci n'ar fi ciudat să socotești șubrede templele din vremurile de astăzi pentru motivul că nu mai sint construite din ciment primitiv și din țigle colțuroase, ci strălucesc de marmură și împrăștie raze de aur ?

XXI. Și la drept vorbind, vă voi mărturisi fără înconjur, față de unii dintre cei vechi abia mă stăpinesc să nu rid, iar față de alții să nu adorm. Și nu vorbesc de unul din gloata lui Canutius sau Attius..., de Furnius, Toranius și de atîția alții din aceeași casă de sănătate care laudă aceste schelete și această uscăciune : însuși Calvus, cu toate că a lăsat, mi se pare, douăzeci și unu de volume, abia mă mulțumește în unul sau în două discursuri neînsemnate. Iar ceilalți, după cit văd, nu se deosebesc de mine în aceste aprecieri : într'adevăr, cine mai citește discursurile lui Calvus împotriva lui Asitius sau împotriva lui Drusus ? În schimb, toți cei ce studiază au în mîni pledoariile sale întitulate *Importiva lui Vatinius*, și în special cel de al doilea din aceste discursuri ; căci este înflorit cu figuri de stil și de cugetare și făcut să încinte urechile judecătorilor, încît observi că și Calvus însuși a priceput ce ar fi mai bine ; și nu voința i-a lipsit pentru a putea vorbi cu mai multă distincție și eleganță, ci talentul și vigoarea. Dar în privința lui Caelius ? La el ne încintă fără îndoială, în întregime sau în parte, aceste discursuri în care recunoaștem eleganța și superioritatea din timpurile noastre. Dimpotrivă expresiile de rînd, compoziția deslinată și frazele rău construite au un miros de vechime, și nu cred să fie cineva atît de îndrăgostit de an-

XXI. P. Canutius, orator din timpul lui Cicero, care îl apreciază în dialogul său *Brutus*,

Attius, orator necunoscut.

C. Furnius, tribun în anul 50 î. d. H. și prieten cu Cicero, în anul 49 partizan al lui Cezar, iar după moartea acestuia trece de partea lui Antonius.

minus efficaces sunt orationes nostrae, quia ad aures iudicantium cum voluptate perveniunt. ⁷ Quid enim, si infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi caemento et informibus tegulis exstruuntur, sed marmorē nitent et auro radiantur?

XXI. ¹ Equidem fatebor vobis simpliciter me in quibusdam antiquorum vix risum, in quibusdam autem vix somnum tenere. Nec unum de populo Canuti aut Atti..., de Furnio et Toranio quique alios in eodem valetudinario haec ossa et hanc maciem probant: ipse mihi Calvus, cum unum et viginti, ut puto, libros reliquerit, vix in una et altera oratiuncula satis facit. ² Nec dissentire ceteros ab hoc meo iudicio video: quotus enim quisque Calvi in Asitium aut in Drusum legit? At hercule in omnium studiosorum manibus versantur accusationes quae in Vatinius inscribuntur, ac praecipue secunda ex his oratio; est enim verbis ornata et sententiis, auribus iudicum accommodata, ut scias ipsum quoque Calvum intellexisse quid melius esset, nec voluntatem ei, quo minus sublimius et cultius diceret, sed ingenium ac vires defuisse. ³ Quid? ex Caelianis orationibus nempe eae placent, sive universae sive partes earum, in quibus nitorem et altitudinem horum temporum adgnoscamus. ⁴ Sordes autem illae verborum et hians compositio et inconditi sensus redolent antiquitatem; nec quemquam adeo antiquarium

Spre sfârșitul vieții, se pare, s'a retras din viața luptelor politice și s'a dedicat științei. Fiul său C. Furnius a luptat în anul 25 î. d. H., sub Augustus, împotriva Celtiberilor, pe care i-a subjugați. A murit îndată după obținerea consulatului în anul 17 î. d. H.

C. Toranius, tatăl și fiul, oratori și oameni de stat. C. Toranius-tatăl quaestor în anul 71 î. d. H., edil în anul 59, partizan al lui Pompeius, a murit în anul 43 î. d. H. Fiul său, C. Toranius, favoriza pe Antonius și a murit în exil.

C. Licinius Calvus, contemporan cu Cicero și Catul, era partizanul stilului neo-atic în oratorie, luând atitudine împotriva lui Cicero.

Asitius și Drusus. persoane necunoscute.

tichități încît să laude la Caelius tocmai ceea ce este vechi. Putem, firește, ierta lui C. Caesar fap̄tul că a săvîrșit în domeniul elocvenței, din pricina planurilor sale mărețe și a ocupațiilor multiple, mai puțin decît era de așteptat din partea geniului său divin, și tot așa putem lăsa pe Brutus în seama filosofiei sale; căci în discursuri este mai prejos decît bunul său nume, dupăcum mărturisesc și admiratorii săi. Nu mai citește nimeni decît întimplător pledoariile lui Caesar în favoarea lui Decius Samnitul, pe ale lui Brutus pentru apărarea regelui Deiotarus și toate celelalte opere tot atît de plictisitoare și de reci, înafară doar de aceia care admiră și poezia acestora. Căci ei au făcut și versuri pe care le-au infundat în biblioteci; nu mai bune decît Cicero, dar cu mai mult noroc, deoarece numai puțini știu că le-au făcut. Chiar Asinius, cu toate că s'a născut în timpuri mai aproape de noi, îmi face impresia că și-a făcut studiile printre oameni ca Menenius și Appius. El a imitat fără îndoială pe Pacuvius și pe Accius, nu numai în tragediile, ci și în discursurile sale: atît e de sec și de aspru. Un discurs însă, asemenea corpului omenesc, abia atunci e frumos cînd nu îngăduie să i se vadă vinele și să i se numere oasele, ci își umple membrele cu un sînge potolit și sănătos, se acoperă cu mușchi și ocrotește nervii cu o anumită roșeață, dîndu-le o anumită frumusețe. Nu vreau să critic pe Corvinus, deoarece n'a stat în puterile lui să exprime îmbelșugarea și eleganța epocii noastre. Ne dăm însă seama în ce măsură i-a fost sprijinit gustul de avîntul sufletului și talentului său.

XXII. Ajung la Cicero. Acesta a dus împotriva contemporanilor săi aceiași luptă pe care o duc eu împotriva voastră. Căci ei admirau pe cei vechi, iar lui îi plăcea elocvența din timpul său; și prin nicio altă calitate n'a depășit mai mult pe oratorii epocii sale decît prin gust. Într'ade-

P. Vatinius, *consul suffectus* în anul 47 î. d. H., a fost acuzat de trei ori pentru corupție de către Calvus, fiind apărut de către Cicero în discursul *Pro Vatīnio*.

puto, ut Caelium ex ea parte laudet qua antiquus est. ⁵ Concedamus sane C. Caesari, ut propter magnitudinem cogitationum et occupationes rerum minus in eloquentia effecerit, quam divinum eius ingenium postulabat, tam hercule quam Brutum philosophiae suae relinquamus; nam in orationibus minorem esse fama sua etiam admiratores eius fatentur: ⁶ nisi forte quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite aut Bruti pro Deiotaro rege ceterosque eiusdem lentitudinis ac teporis libros legit, nisi qui et carmina eorundem miratur. Fecerunt enim et carmina et in bibliothecas rettulerunt, non melius quam Cicero, sed felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt. ⁷ Asinius quoque, quamquam propioribus temporibus natus sit, videtur mihi inter Menenios et Appios studuisse. Pacuvium certe et Accium non solum tragoediis sed etiam orationibus suis expressit; adeo durus est siccus est. ⁸ Oratio autem, sicut corpus hominis, ea demum pulchra est, in qua non eminent venae nec ossa numerantur, sed temperatus ac bonus sanguis implet membra et exurgit toris ipsosque nervos rubor tegit et decor commendat. ⁹ Nolo Corvinum insequi, quia nec per ipsum stetit quo minus laetitiam nostrorumque nostrorum temporum exprimeret, *et videmus in quantum iudicio eius vis aut animi aut ingenii suffecerit.*

XXII. ¹Ad Ciceronem venio, cui eadem pugna cum aequalibus suis fuit, quae mihi vobiscum est. Illi enim antiquos mirabantur, ipse suorum temporum eloquentiam anteponebat; nec ulla re magis eiusdem aetatis oratores prae-

C. Asinius Pollio, om politic, scriitor și orator (76 î. d. H. - 5 d. H.). A introdus la Roma lecturile publice, a scris o istorie a războaielor civile (*Historiae*), a deschis o bibliotecă publică. Era partizantul stilului aticist. A criticat pe Cicero.

M. Valerius Messalla Corvinus (64 î. d. H. - 9 d. H.) a deschis un cenaclu literar. In oratorie era reprezentantul direcției clasice.

XXII. M. Tullius Cicero (106-43 î. d. H.), cel mai însemnat orator latin, și-a început activitatea în anul 81 cu un discurs de apărare

văr, el este cel dintii care și-a îngrijit stilul, cel dintii care și-a dat osteneală în alegerea cuvintelor și în arta de a le rîndui împreună; de asemenea a încercat părți mai pline de vioiciune și a descoperit cîteva trăsături noi, mai ales în discursurile pe care le-a scris mai spre bătrînețe și către sfîrșitul vieții, adică după ce făcuse mai mult progres și cînd de prinsese din practică și din experiență însușirile celui mai bun gen de elocvență. Căci primele sale discursuri nu sînt lipsite de neajunsurile trecutului: e neîndemînatec în exordii, întins în narațiuni, nesigur în digresiuni; se emoționează greu, se înflăcărează rar; puține fraze sfîrșesc în mod armonios și cu oarecare strălucire. Nimic de ales, nimic de reținut, și, în tocmai ca la o construcție grosolană, zidul e într'adevăr solid și durabil, dar nu destul de lustruit și de arătos. Eu însă doresc ca oratorul, asemenea unui cap de familie bogat și rafinat, să se adăpostească sub un acoperiș nu numai pentru a se apăra de ploaie și de vînt, ci și pentru a-și desfăta vederea și ochii; să aibă nu numai mobilierul strict necesar pentru navoile curente, ci și obiecte de aur și pietre scumpe, care să-i facă o plăcere luîndu-le în mîni și privindu-le mai des. El trebuie să se țină însă departe de anumite lucruri, oarecum învechite și cu miros de mucigai: să nu întrebuițeze vreun cuvînt copleșit de rugină, să nu construiască fraze cu structură greoaie și lipsită de artă în felul cronicilor; să evite glumele triviale și nesărate, să-și varieze expunerea și să nu-și încheie toate frazele în unul și același ritm.

XXIII. Nu vreau să-mi bat joc de «roata Norocului», de «*ius verrinum*» și de «*esse videatur*» întrebuițat ca figură de stil din trei în trei fraze în toate discursurile sale. Deoarece cu părere de rău am menționat aceste scăderi și

pentru Quinctius. În anul următor a apărut pe S. Roscius Amerinus. După o întrerupere de doi ani, în care timp și-a desăvîrșit studiile în Grecia, și-a continuat cu mai mult succes cariera începută. În primii ani era adeptul stilului asianic profesat de Hortensius Hortalus. După

currit quam iudicio. ²Primus enim excoluit orationem, primus et verbis delectum adhibuit et compositioni artem, locos quoque laetiores attentavit et quasdam sententias invenit, utique in iis orationibus, quas senior iam et iuxta finem vitae composuit, id est, postquam magis profecerat usuque et experimentis didicerat quod optimum dicendi genus esset. ³Nam priores eius orationes non carent vitiis antiquitatis: lentus est in principiis, longus in narrationibus, otiosus circa excessus; tarde commovetur, raro incalescit; pauci sensus apte et cum quodam lumine terminantur. Nihil excerpere, nihil referre possis, et velut in rudi aedificio, firmus sane paries et duraturus, sed non satis expolitus et splendens. ⁴Ego autem oratorem, sicut locupletem ac lautum patrem familiae, non eo tantum volo tecto tegi quod imbrem ac ventum arceat, sed etiam quod visum et oculos delectet; non ea solum instrui supellectile quae necessariis usibus sufficiat, sed sit in apparatu eius et aurum et gemmae, ut sumere in manus et aspicere saepius libeat. ⁵Quaedam vero procul arceantur ut iam oblitterata et olentia: nullum sit verbum velut rubigine infectum, nulli sensus tarda et inertii structura in morem annalium componantur; fugitet foedam et insulsam scurrilitatem, variet compositionem, nec omnes clausulas uno et eodem modo determinet.

XXIII. ¹Nolo inridere «rotam Fortunae» et «ius verrinum» et illud tertio quoque sensu in omnibus orationibus pro sententia positum «esse videatur». Nam et haec invitus rettuli et plura omisi, quae tamen sola mirantur atque ex-

intoarcerea din Grecia și-a însușit stilul rodian, intermediar între asianism și aticism.

XXIII. Expresia *rotam Fortunae* „röata norocului“ se găsește în discursul *Contra lui Piso* (10, 22).

Ius Verrinum „dreptul lui Verres“ este un joc de cuvinte: *verres* „vier“; Verres, cunoscutul quaestor din Sicilia din anii 73-71 învinuit de jaf; împotriva acestuia Cicero scrie cele cinci discursuri intitulate: *In Verrem*.

am trecut cu vederea multe altele. Ele sînt totuși admirate cu predilecție și imitate de către aceia care își dau mereu titlul de oratori vechi. Nu voi cita pe niciunul pe nume, mulțumindu-mă numai să vă dau în vileag acest grup de oameni. Voi aveți însă înaintea ochilor pe aceia care citesc pe Lucilius în loc de Horațiu și pe Lucrețiu în loc de Vergil, pentru care stilul lui Aufidius Bassus și Servilius Nonianus n'are nicio valoare în comparație cu Sisenna și Varro, care disprețuesc discursurile scrise ale retorilor noștri și admiră pe acelea ale lui Calvus. Cînd înșiră vorbe înaintea judecătorului, după moda străveche, publicul nu-i urmărește, poporul nu-i ascultă și însuși clientul abia poate să-i suporte pînă la sfîrșit : lipsiți de farmec și de eleganță, ei își datoresc sănătatea cu care mereu se mîndresc nu constituției lor solide, ci înfrînării. Intr'adevăr, în ceea ce privește corpul, medicii nu văd cu ochi buni sănătatea cîștigată printr'o încredare spirituală prea mare. E puțin lucru să nu fii bolnav : eu aș vrea să fii puternic, voios, vioi. Este foarte aproape de boală acela care nu se laudă decît cu sănătatea.

Voi însă, oratori desăvîrșiți, după cum sînteți în stare, după cum și faceți, ilustrați-ne secolul cu cel mai frumos gen de elocvență. Căci tu, Messala, văd că imiți tot ce e mai strălucit la cei vechi ; iar voi, Maternus și Secundus, îmbinați cu atîta dibăcie frumuseța ideilor și eleganța expresiilor, aveți atîta gust în alegerea subiectelor, atîta siguranță

Clausula «esse videatur» era foarte frecventă și în epoca lui Quintilian și Tacit.

C. Lucilius (180-102 î. d. H.), creiatorul satirei romane, se trăgea dintr'o familie de cavaleri. A trăit în cercul Scipionilor și a compus 30 de cărți de satire în care critica cu multă libertate viața politică, socială și literară a vremii sale. Nu ni s'au păstrat decît vreo mie de versuri răzlețe.

Aufidius Bassus a compus pe vremea împăratului Tiberius o istorie a războiului cu Germanii, lăudată de Quintilian (*Inst. or.* X, 1, 103 *quam paulam aetate praecedens eum Bassus Aufidius egregie, utique in libris belli Germanici, praestitit genere ipso, probabilis in-*

primunt ii, qui se antiquos oratores vocitant. ² Neminem nominabo, genus hominum significasse contentus; sed vobis utique versantur ante oculos isti, qui Lucilium pro Horatio et Lucretium pro Vergilio legunt, quibus eloquentia Aufidii Bassi aut Servilii Noniani ex comparatione Sisennae aut Varonis sordet, qui rhetorum nostrorum commentarios fastidiunt, oderunt, Calvi mirantur. ³ Quos more prisco apud iudicem fabulantes non auditores sequuntur, non populus audit, vix denique litigator perpetitur: adeo maesti et inculti illam ipsam, quam iactant, sanitatem non firmitate, sed ieiunio consequuntur. ⁴ Porro ne in corpore quidem valetudinem medici probant, quae animi anxietate contingit; parum est aegrum non esse: fortem et laetum et alacrem volo. Prope abest ab infirmitate, in quo sola sanitas laudatur.

⁵ Vos vero, *vir*i disertissimi, ut potestis, ut facitis, illustrate saeculum nostrum pulcherrimo genere dicendi. ⁶ Nam et te, Messalla, video laetissima quaeque antiquorum imitantem, et vos, Materne ac Secunde, ita gravitati sensuum nitorem et cultum verborum miscetis, ea electio inventionis,

omnibus, sed in quibusdam suis ipse viribus minor). Această operă a fost folosită de Tacit și continuată de Plinius cel Bătrîn.

M. Servilius Nonianus, consul în anul 35 d. H., a murit în anul 59 d. H. A scris istorie, fiind apreciat de către Quintilian (*Inst. or.*, X, 1, 102 *nam mihi egregie dixisse videtur Servilius Nonianus, pares eos magis quam similes: qui et ipse a nobis auditus est, clari vir ingenii et sententiis creber, sed minus pressus quam historiae auctoritas posulat*

M. Terentius Varro (116-27 î. d. H.) a scris foarte mult, între altele și opere istorice. Avea un stil arhaizant și greoi.

L. Cornelius Sisenna (119-67 î. d. H.) ofițer în armata lui Pompeius, a scris o istorie a timpului său, a compus probabil un comentariu la comediile lui Plautus și a tradus din grecește poveștile milesiene (*Fabulae Milesiae*) ale lui Aristoides. Cicero (*Brutus* 64) îl judecă astfel: *Huius omnis facultas ex historia ipsius perspici potest: quae cum facile omnes vincat superiores, tum indicat tamen, quantum absit a summo, quamque hoc genus scriptionis nondum sit satis Latinis litteris illustratum.*

în expunere, atita bogăție în argumentări, oridecîteori cauza o cere, atita conciziune, oridecîteori o îngăduie, atita strălucire în compoziție, atita claritate în idei, exprimați atit de bine pasiunile și stăpîniți în așa fel libertatea, încît chiar dacă aprecierile noastre ar fi stinjenite de răutate și de invidie, vor glăsuî despre voi tot adevărul urmașii noștri“.

XXIV. După ce Aper vorbise astfel, Maternus spuse : „Recunoașteți energia și înflăcărarea prietenului nostru Aper ? Cu cită putere năvalnică, cu cită aprindere a apărât el secolul nostru ! Cu cită bogăție de expresii și de tonuri a criticat el pe cei vechi ! Cit talent și spirit, mai mult chiar, cită erudiție și artă a împrumutat el dela dinșii pentru a-i înfrunta apoi cu propriile lor arme ! Totuși făgăduiala ta, Messala, nu trebuie să sufere nicio schimbare. Căci noi nu căutăm un apărător pentru cei vechi și nici nu punem pe niciunul dintre noi, deși ni s'au adus acum de curînd elogii, alături de acela pe care i-a atacat Aper. Și nici chiar el însuși nu cugetă astfel, dar după un vechi obicei, întrebuițat adeseori de către filozofii noștri, dînsul și-a ales rolul de contrazicător. Desvoltă-ne deci, nu elogiul celor vechi (căci pentru ei destul elogiu e propria lor glorie), ci motivele pentru care ne-am îndepărtat atit de mult de felul lor de a vorbi, deoarece calculul timpului ne arată că numai 120 de ani au trecut dela moartea lui Cicero pînă astăzi“.

XXV. Messalla luă atunci cuvîntul : „Voi urma, Maternus, planul trasat de tine. Căci nu am de spus prea multe împotriva lui Aper care a pornit, dacă nu mă înșel, dela o controversă privitoare la un cuvînt, anume că nu este destul de potrivit să fie numiți vechi niște oameni despre care se știe destul de bine că au trăit acum o sută de ani în urmă. Eu nu mă ridic însă împotriva termenului ; numească-i el vechi, străvechi sau oricum vrea, numai să se recunoască superioritatea elocvenței din acele timpuri. Nu mă împotrivesc și admit chiar partea din cuvîntarea sa unde mărturisește că au existat mai multe genuri de elocvență în același

is ordo rerum, ea, quotiens causa poscit, ubertas, ea, quotiens permittit, brevitatis, is compositionis decor, ea sententiarum planitas est, sic exprimitis affectus, sic libertatem temperatis, ut etiam si nostra iudicia malignitas et invidia tardaverit, verum de vobis dicturi sint posteri nostri“.

XXIV. ¹ Quae cum Aper dixisset: „Adgnoscutisne, inquit Maternus, vim et ardorem Aperi nostri? quo torrente, quo impetu saeculum nostrum defendit? quam copiose ac varie vexavit antiquos? quanto non solum ingenio ac spiritu, sed etiam eruditione et arte ab ipsis mutuatus est per quae mox ipsos inceseret? Tuum tamen, Messalla, promissum immutasse non debet. ² Neque enim defensorem antiquorum exigimus, nec quemquam nostrum, quamquam modo laudati sumus, iis quos insectatus est Aper comparamus. Ac ne ipse quidem ita sentit, sed more vetere et a nostris philosophis saepe celebrato sumpsit sibi contra dicendi partes. ³ Igitur exprime nobis non laudationem antiquorum (satis enim illos fama sua laudat), sed causas cur in tantum ab eloquentia eorum recesserimus, cum praesertim centum et viginti annos ab interitu Ciceronis in hunc diem effici ratio temporum collegerit“.

XXV. ¹ Tum Messalla: „Sequar praescriptam a te, Materne, formam; neque enim diu contra dicendum est Apro, qui primum, ut opinor, nominis controversiam movit, tamquam parum proprie antiqui vocarentur, quos satis constat ante centum annos fuisse. ² Mihi autem de vocabulo pugna non est; sive illos antiquos sive maiores sive quo alio mavult nomine appellet, dum modo in confesso sit eminentiorem illorum temporum eloquentiam fuisse; ne illi quidem parti sermonis eius repugno, si quominus fatetur plures

XXIV. In filozofie predomină, in secolul I d. H., școala stoică. Q. Sextius Niger (*vir acer, Graecis verbis, Romanis moribus philosophus*)

secol, și cu atit mai mult în secole deosebite. Dar după cum între oratorii atici înțititatea o are Demostene și îndată după el urmează Eschine, Hyperide, Lysias și Lycurg, fiind toți convingiți că generația aceasta de oratori întrunește cele mai multe laude, în aceeași măsură a depășit la noi Cicero pe toți ceilalți vorbitori din timpul său, iar Calvus, Asinius, Cezar, Caelius și Brutus sint puși, pe drept cuvint, mai presus și decit înaintașii și decit urmașii lor. Și nu înseamnă nimic că se deosebesc în ceea ce privește amănuntele, atita timp cît caracterul general este același. Calvus e mai concis, Asinius mai armonios, Cezar mai limpe, Caelius mai sarcastic, Brutus mai grav, Cicero mai vehement, mai amplu și mai puternic; toți aduc însă aceeași prospețime în elocvență, încit, dacă ai lua împreună în mină toate discursurile lor, ai vedea că, deși sint talente deosebite, ei au în gusturi și în tendinți o oarecare asemănare și înrudire. Că s'au ponegriț unii pe alții și că se găsec în scrisorile lor cîteva pasaje din care se desprinde o răutate reciprocă, acest cusur îi atinge nu atit ca oratori, ci ca oameni. Intr'adevăr Calvus, Asinius și chiar Cicero au fost, imi închipui, de multe ori pătrunși de ură, de răutate și de celelalte beteșuguri ale slăbiciunii omenești: între ei singur Brutus, cred, și-a manifestat convingerile fără răutate și invidie, în chip neprefăcut și sincer. Cum ar fi putut să-l pizmuiască pe Cicero, cînd mi se pare nu l-a pizmuț nici chiar pe Cezar? În ceea ce privește pe Servius Galba, pe C. Laelius și pe toți ceilalți oratori mai vechi, împotriva cărora Aper nu și mai contenește atacurile, ei n'au nevoie de nicio apărare, deoarece eu însuși admit că elocvența lor, abia născută și încă nu destul de formată, suferea de unele neajunsuri.

XXVI. De altfel dacă aș renunța la acest gen de elocvență, recunoscut ca cel mai bun și cel mai desăvirșit, și ar

phans, cum se exprimă Seneca), împreună cu fiul său, întemelază o școală nouă. L. Annaeus Cornutus, Musonius Rufus și Seneca sint filozofii cei mai de seamă.

formas dicendi etiam isdem saeculis, nedum diversis existisse. ³ Sed quo modo inter Atticos oratores primae Demostheni tribuuntur, proximum locum Aeschines et Hyperides et Lysias et Lycurgus obtinent, omnium autem concessu haec oratorum aetas maxime probatur, sic apud nos Cicero quidem ceteros eorundem temporum disertos antecessit, Calvus autem et Asinius et Caesar et Caelius et Brutus iure et prioribus et sequentibus anteponuntur. ⁴ Nec refert quod inter se specie differunt, cum genere consentiant. Adstrictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Caesar, amarior Caelius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero: omnes tamen eandem sanitatem eloquentiae praeferunt, ut si omnium pariter libros in manum sumpseris, scias, quamvis in diversis ingeniis, esse quandam iudicii ac voluntatis similitudinem et cognationem. ⁵ Nam quod invicem se obtrexerunt (et sunt aliqua epistulis eorum inserta, ex quibus mutua malignitas detegitur), non est oratorum vitium, sed hominum. ⁶ Nam et Calvum et Asinium et ipsum Ciceronem credo solitos et invidere et livere et ceteris humanae infirmitatis vitiis adfici: solum inter hos arbitror Brutum non malignitate nec invidia, sed simpliciter ac ingenue iudicium animi sui detexisse. ⁷ An ille Ciceroni invideret, qui mihi videtur ne Caesari quidem invidisse? Quod ad Servium Galbam et C. Laelium attinet, et si quos alios antiquorum agitare non destitit, non exigit defensorem, cum fatear quaedam eloquentiae eorum ut nascenti adhuc nec satis adultae defuisse.

XXVI. ¹ Ceterum si omisso optimo illo et perfectissimo genere eloquentiae eligenda sit forma dicendi, malim her-

XXV. Lycurgus (396-329 î. d. H.), unul din cei zece oratori atici, împreună cu Demostene apărătorul libertății atenlene împotriva Macedoniei, a lăsat 15 discursuri, dintre care nu ni s'a păstrat decât *Discursul împotriva lui Leocrates*. A contribuit la construcția teatrului lui Dionysos din Atena.

trebui să-mi aleg o altă formă de exprimare, m'aș opri firește mai curînd la avîntul lui C. Gracchus sau la tonul stăpînit al lui L. Crassus decît la zorzoanele lui Maecenas sau la zîngăniturile lui Gallio : cu atît mai nimerit e să-ți îmbraci vorbirea chiar într'o togă grosolană, decît să ți-o împoziționezi cu haine țipătoare, asemenea unei curtezane. Căci nu este vrednică de un orator și nici chiar de un bărbat această găteală de care se folosesc cei mai mulți avocați din timpurile noastre, în așa fel încît prin lipsa de friu a cuvîntelor, prin neînsemnătatea ideilor și prin libertatea compoziției ei amintesc de muzica de scenă a pantomimelor. Și ceea ce n'ar trebui îngăduit să se audă, ca probă de renume, de glorie și de talent, cei mai mulți aduc cu mîndrie faptul că își cîntă și își dansează pledoariile. De unde și exclamația scandaloaasă și obraznică, dar totuși des împărtășită, că oratorii noștri vorbesc în chip dulceag, iar actorii dansează în mod elocvent. Negreșit, nu voi tăgădăui, Cassius Severus, singurul pe care Ager a îndrăznit să-l numească, comparat cu urmașii săi, poate fi considerat orator, cu toate că o bună parte din discursurile lui cuprind mai mult fiere decît singe. Căci el cel dintîi, disprețuind ordinea firească a ideilor, neținînd seama de modestia și gingășia cuvîntelor, mînuind cu neîndemînare chiar armele de care se folosește și, din dorința de a lovi, rămînînd de multe ori descoperit, mai mult se zbate decît se luptă cu adevărat.

De altfel, după cum am spus, în comparație cu cei care au urmat după dînsul, prin varietatea erudiției, prin far-

În aprecierile făcute asupra oratorilor greci și rîmani, Demostene și Cicero ocupă primul loc. Caesar este situat în locul al treilea, după Calvus și Asinius Pollio. Sobrietatea și aticismul lui Brutus sînt puse în legătură cu caracterul și felul său de a se manifesta. Direcția aticistă reprezentată de Brutus nu este menționată în chip special. Enumerarea oratorilor nu se face în ordine cronologică.

XXVI. Frații Tiberius și Caius Gracchus s'au remarcat și ca foarte buni oratori : avîntul lui Caius n'a fost întrecut de nici un alt orator roman

cule C. Gracchi impetum aut L. Crassi maturitatem quam calamistros Maecenatis aut tinnitus Gallionis: adeo melius est orationem vel hirta toga induere quam fucatis et meretriciis vestibus insignire. ² Neque enim oratorius iste, immo hercule ne virilis quidem cultus est, quo plerique temporum nostrorum actores ita utuntur, ut lascivia verborum et levitate sententiarum et licentia compositionis histrionales modos exprimant. ³ Quodque vix auditu fas esse debeat, laudis et gloriae et ingenii loco plerique iactant cantari saltarique commentarios suos. Unde oritur illa foeda et praepostera, sed tamen frequens (sicut his clam... et) exclamatio, ut oratores nostri tenere dicere, histriones diserte saltare dicantur. ⁴ Equidem non negaverim Cassium Severum, quem solum A. Per noster nominare ausus est, si iis comparetur, qui postea fuerunt, posse oratorem vocari, quamquam in magna parte librorum suorum plus *bilis* habeat quam sanguinis. ⁵ Primus enim contempto ordine rerum, omissa modestia ac pudore verborum, ipsis etiam quibus utitur armis incompositus et studio feriendi plerumque deiectus, non pugnat, sed rixatur.

⁶ Ceterum, ut dixi, sequentibus comparatus et varietate eruditionis et lepore urbanitatis et ipsarum virium robore

C. Cilnius Maecenas, protectorul poeziilor Vergil și Horațiu, avea un stil afectat, impodobit cu tot felul de floricele, și molatec.

L. Iunius Gallio, retor și declamator din timpul lui August.

Evoluția oratoriei spre ritm exagerat și muzică este combătută cu tărie de către Quintilian. Acesta este admiratorul și continuatorul lui Cicero, ridicându-se atât împotriva formelor deschise și baroce din opera lui Seneca cât și împotriva abuzului de muzicalitate (*Inst. or.* XI, 3, 57 *sed quodcumque ex his vitium magis tulerim quam, quo nunc maxime laboratur in causis omnibus scholisque, cantandi, quod inutilius sit an foedus nescio. Quid enim minus oratori convenit quam modulatio scaenica et nonnumquam ebriorum aut comisantium licentiae similis?*).

Excesul de muzicalitate, atenția prea mare acordată mimicii și gesturilor fac din orator un actor de proastă calitate, un bufon (*Inst. or.* XI, 3, 89 *abesse enim plurimum a saltatore debet orator, ut sit ges-*

mecul urbanității și prin vigoarea facultăților sale el în-
trece cu mult pe ceilalți; dintre aceștia Ager n'a îndrăznit
să citeze pe niciunul pe nume și să-l aducă oarecum pe cîm-
pul de luptă. Eu însă m'așteptam, după critica făcută lui A-
sinus, Caelius și Calvus, să ne înfățișeze alt grup și să ne
citeze mai mulți sau cel puțin tot atîția oratori, dintre care
să putem pune pe unul împotriva lui Cicero, pe altul îm-
potriva lui Cezar și așa mai departe, cite unul împotriva fie-
căruia dintre ceilalți. Mulțumit însă că a ponegрит rînd pe
rînd pe oratorii vechi, el n'a îndrăznit să laude pe niciunul
dintre urmașii lor decît în termeni generali și pe toți laolaltă,
de teamă, cred, să nu jignească pe mulți dintre ei, dacă ar
fi ales numai cîțiva. Căci care dintre retori nu se mîngie
cu această încredere în sine și nu se socotește mai presus
de Cicero, deși în mod public se consideră în urma lui Ga-
binianus? Eu însă nu mă voi sfii să citez pe fiecare în parte,
pentruca în lumina exemplelor să ne dăm mai ușor seama
de etapele prin care s'a frînt și a decăzut elocvența".

XXVII. - „Nu; cruță-i, spuse Maternus, și îndeplinește-ți
mai bine făgăduința. Căci noi nu dorim să se conchidă că
cei vechi sînt mai buni oratori decît noi, ceea ce pentru mine
este de netăgăduit, ci vrem să aflăm cauzele la care tu spu-
neai că te gîndești de multe ori. Adineaori erai însă cu mult
mai calm și mai puțin pornit împotriva elocvenței din tim-
purile noastre, înainte ca Ager să te fi jignit, atacîndu-ți
strămoșii“.

- „Nu mă simt jignit, spuse el, de felul de a discuta al
prietenului meu Ager; și nici nu s'ar cuveni să vă simțiți
jigniți atunci cînd vreun cuvînt ar lovi cumva în chip neplă-
cut urechile voastre, deoarece știți că legea acestui gen de
discuții e să-ți dai pe față convingerile fără a ținea seama de
primejdiile sentimentelor“.

- „Continuă, zise Maternus, și deoarece vorbești despre
cei vechi, folosește-te de vechea libertate, față de care ne-am
înstrăinat poate mai mult decît în privința oratoriei“.

multum ceteros superat, quorum neminem Aper nominare et velut in aciem educere sustinuit. ⁷ Ego autem expectabam, ut incusato Asinio et Caelio et Calvo aliud nobis agmen produceret, pluresque vel certe totidem nominaret, ex quibus alium Ciceroni, alium Caesari, singulis deinde singulos opponeremus. ⁸ *Nunc* detrectasse nominatim antiquos oratores contentus neminem sequentium laudare ausus est nisi in publicum et in commune, veritus credo, ne multos offenderet, si paucos excerpisset. ⁹ Quotus enim quisque scholasticorum non hanc sua persuasione fruitur, ut se ante Cicero-
nem numeret, sed plane post Gabinianum? At ego non verebor nominare singulos, quo facilius propositis exemplis appareat, quibus gradibus fracta sit et deminuta eloquentia“.

XXVII. ¹ „At parce, inquit Maternus, et potius exsolve promissum. Neque enim hoc colligi desideramus, disertiores esse antiquos, quod apud me quidem in confesso est, sed causas exquirimus, quas te solitum tractare *dixisti*, paulo ante plane mitior et eloquentiae temporum nostrorum minus iratus, antequam te Aper offenderet maiores tuos lacessendo“.

² „Non sum, inquit, offensus Aperi disputatione, nec vos offendi decebit, si quid forte aures vestras perstringat, cum sciatis hanc esse eius modi sermonum legem, iudicium animi citra damnum adfectus proferre“.

³ „Perge, inquit Maternus, et cum de antiquis loquaris, utere antiqua libertate, a qua vel magis degeneravimus quam ab eloquentia“.

XXVIII. ¹ Et Messalla: „Non reconditas, Materne, causas requiris, nec aut tibi ipsi aut huic Secundo vel huic Aperi pro ignotas, etiam si mihi partes adsignatis proferendi in me-

*tus ad sensus magis quam ad verba accommodatus quod etiam his-
trionibus paulo gravioribus facere moris est).*

XXVIII. Iar Messalla răspunde: „Nu sînt greu de descoperit, Maternus, cauzele pe care le cauți, și nici n'au rămas necunoscute, atît pentru tine însuși, cît și pentru Secundus și Aper, deși îmi încredințați rolul de a scoate la lumină ceea ce gîndim cu toții. Căci cine nu știe că elocvența și celelalte arte au decăzut din vechea lor strălucire, nu din lipsă de oameni, ci din pricina lenevirii tineretului, neglijenței părinților, neștiinței profesorilor și căderii în uitare a vechilor moravuri? Aceste rele s'au ivit mai întii în Capitală, apoi s'au răspîndit în Italia și acum se revarsă în provincii. Lucrurile voastre vă sînt mai cunoscute; de aceea voi vorbi despre Roma și despre vîtiile noastre proprii și particulare; ele pun stăpînire pe noi îndată după naștere și se înmulțesc odată cu fiecare treaptă a vristei. Dar voi spune mai întii cîteva cuvinte despre severitatea și disciplina strămoșilor noștri în privința educației și creșterii copiilor.

Intr'adevăr altă dată, copilul născut dintr'o căsnicie curată nu era crescut în odăița unei doici cumpărate, ci în brațele și la sînul mamei, pentru care era o deosebită cinste să-și supravegheze casa și să se robească creșterii copiilor. Se alegea apoi o rudă mai în vîrstă, cu purtări dovedite și încercate, căreia i se încredințau toate vlăstarele aceleiași familii; în fața ei nu era îngăduit nici să rostești ceea ce ar fi putut să pară nevrednic de vorbit, nici să făptuești vreun lucru care ar fi fost rușinos de făcut. Și nu numai studiile și indeletnicirile, ci și recreațiile și jocurile copiilor erau conduse cu o anumită sfințenie și delicateță. Astfel, aflăm, a priveghiat Cornelia la educația Grachilor, Aurelia la educația lui Cezar, Atia la educația lui August, în chipul acesta au făcut ele din copiii lor bărbați de frunte. Această aspră disciplină urmărea ca sufletele curate, nevinovate și neatînse de nicio răutate să îmbrățișeze în grabă și din toată inima indeletniciri înălțătoare și, fie că ar fi înclinat spre arta militară, spre știința dreptului ori spre studiul elocvenței, să se străduiască către un singur țel și să se pătrundă de el în întregime.

dium quae omnes sentimus. ² Quis enim ignorat et eloquentiam et ceteras artes descivisse ab illa vetere gloria non inopia hominum, sed desidia iuventutis et negligentia parentum et inscientia praecipientium et oblivione moris antiqui? quae mala primum in urbe nata, mox per Italiam fusa, iam in provincias manant. ³ Quamquam vestra vobis notiora sunt: ego de urbe et his propriis ac vernaculis vitiis loquar, quae natos statim excipiunt et per singulos aetatis gradus cumulantur, si prius de severitate ac disciplina maiorum circa educandos formandosque liberos pauca praedixero.

⁴ Nam pridem suus cuique filius, ex casta parente natus, non in cella emptae nutricis, sed gremio ac sinu matris educabatur, cuius praecipua laus erat tueri domum et inservire liberis. ⁵ Eligebatur autem maior aliqua natu propinqua, cuius probatis spectatisque moribus omnis eiusdem familiae suboles committeretur; coram qua neque dicere fas erat quod turpe dictu, neque facere quod inhonestum factu videretur. ⁶ Ac non studia modo curasque, sed remissiones etiam lususque puerorum sanctitate quadam ac verecundia temperabat. Sic Corneliam Gracchorum, sic Aureliam Caesaris, sic Atiam Augusti praefuisse educationibus ac produxisse principes liberos accepimus. ⁷ Quae disciplina ac severitas eo pertinebat, ut sincera et integra et nullis pravitatibus detorta unius cuiusque natura toto statim pectore arriperet artes honestas et, sive ad rem militarem sive ad iuris scientiam sive ad eloquentiae studium inclinasset, id solum ageret, id universum hauriret.

XXVIII. Decăderea oratoriei are deci ca punct de plecare noua stare socială romană, depravarea (*oblivio moris antiqui*). Ideia se găsește și la Petronius (*Satiricon*, cap. I, III și V) și autorul *Tratatului despre Sublim*, cap. 44.

Cornelia, fiica lui P. Cornelius Scipio Africanus Maior, mama Gracchilor, primise o educație aleasă. A rămas vestită prin îngrijirea deosebită dată educației fiilor ei. Aurelia era fiica lui M. Aurelius Cotta și mama lui C. Iulius Caesar. Atia, soția lui Octavianus (tatăl), mama lui Octavianus Augustus, a murit în anul 45 î. d. H.

XXIX. Astăzi însă, abia născut, copilul este lăsat pe minile vreunei sclave de neam grec căreia i se mai alătură unul sau doi dintre ceilalți sclavi, de obicei cel mai netrebnic și mai nedestoinic pentru vreo slujbă serioasă. Cu pozele și superstițiile acestora sînt umplute neconținut mințile fragede și neformate; și nimeni în toată casa nu chibzuește ce trebuie să vorbească sau să făptuiască în fața micului stăpîn. Mai mult chiar, părinții înșiși nu și mai deprind copiii cu cîntecul și cu modestia, ci cu destrăbălarea și cu birfeala; prin ele se furișează încetul cu încetul nerușinarea și disprețul de sine și de alții. În adevăr, mi se pare că viciile proprii și caracteristice ale acestui oraș se ivesc astăzi chiar în pîntecele mamei: dragostea de teatru și patima pentru gladiatori și cai. Năpădită și stăpînită de astfel de pasiuni, ce colțisor se mai păstrează în mintea lui pentru îndeletnicirile înalțătoare? Cîți vei întîlni să vorbească acasă despre alte lucruri? Ce altfel de convorbiri auzim noi între tineri atunci cînd intrăm în sălile de studiu? Nici chiar profesorii nu au cu elevii lor alte discuții mai obișnuite; căci ei își atrag școlarii nu prin asprimea disciplinei și nici prin probele talentului lor, ci prin vizite pline de intrigi și momeli lingușitoare.

XXX. Trec peste învățămîntul elementar, unde se muncește prea puțin: nici lectura marilor scriitori, nici cunoașterea trecutului și nici studiul științelor, a oamenilor sau a timpurilor nu iau destulă osteneală. Ci așteaptă să treacă la așa numiții retori. Despre profesia acestora, despre timpul cînd a fost introdusă pentru prima oară la Roma și despre lipsa de prețuire pe care au avut-o în ochii strămoșilor noștri, voi vorbi mai tîrziu. Trebuie să-mi îndrept mai întîi gîndul spre pregătirea pe care știm că au primit-o acești retori; munca fără preget, deprinderile zilnice și exercițiile neîntrerupte în tot felul de materii se găsesc și în scrierile lor. Vă este cunoscută desigur opera lui Cicero, intitulată *Brutus*; în ultima ei parte (căci prima cuprinde istoricul vechilor oratori) el ne descrie începuturile, progresele și

XXIX. ¹ At nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae, cui adiungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque vilissimus nec cuiquam serio ministerio accommodatus. Horum fabulis et erroribus virides statim et rudes animi imbuuntur; nec quisquam in tota domo pensi habet, quid coram infante domino aut dicat aut faciat. ² Quin etiam ipsi parentes *non* probitati neque modestiae parvulos adsuefaciunt, sed lasciviae et dicacitati, per quae paulatim impudentia inrepat et sui alienique contemptus. ³ Iam vero propria et peculiaria huius urbis vitia paene in utero matris concipi mihi videntur, histrionalis favor et gladiatorum equorumque studia; quibus occupatus et obsessus animus quantum loci bonis artibus relinquit? Quotum quemque invenies qui domi quicquam aliud loquatur? Quos alios adolescentulorum sermones excipimus, si quando auditoria intravimus? ⁴ Ne praeceptores quidem ullas crebriores cum auditoribus suis fabulas habent; colligunt enim discipulos non severitate disciplinae nec ingenii experimento, sed ambitione salutationum et illecebris adulationis.

XXX. ¹ Transeo prima discentium elementa, in quibus et ipsis parum laboratur: nec in auctoribus cognoscendis nec in evolvenda antiquitate nec in notitia vel rerum vel hominum vel temporum satis operae insumitur. ² Sed expetuntur quos rhetoras vocant; quorum professio quando primum in hanc urbem introducta sit quamque nullam apud maiores nostros auctoritatem habuerit, statim *dicturus* referam necesse est animum ad eam disciplinam, qua usos esse eos oratores accepimus, quorum infinitus labor et cotidiana meditatio et in omni genere studiorum assiduae exercitationes ipsorum etiam continentur libris. ³ Notus est vobis utique Ciceronis liber, qui Brutus inscribitur, in cuius extrema parte (nam prior commemorationem veterum oratorum habet) sua initia,

XXIX. Copilul trebuia să învețe foarte de timpuriu grecește: de aceea moda de a-l încredința unei supraveghetoare care vorbea curent

oarecum desvoltarea propriei sale elocvențe: la Q. Mucius a învățat dreptul civil, la academicianul Philo și la stoicul Diodot a sorbit pînă în fund toate principiile filosofiei; și nemulțumit cu profesorii pe care îi avea din belșug la Roma, a străbătut Grecia și Asia pentru a îmbrățișa toate cunoștințele în întreaga lor varietate. Astfel din cărțile lui Cicero se poate într'adevăr desprinde că nici geometria, nici muzica, nici gramatica și în sfîrșit niciuna din științele liberale nu i-au rămas necunoscute. El stăpînea subtilitățile dialecticii, și foloasele moralei la fel ca și mersul și cauzele fenomenelor naturale. Căci astfel stau lucrurile, prea bunii mei prieteni, și numai astfel: din bogata lui erudiție, din deosebitele lui preocupări și din cunoașterea tuturor științelor se revarsă ca un torent și clocotește de viață această admirabilă elocvență; avîntul și talentul oratoric nu sînt strînse, ca în celelalte arte, în hotare înguste și neîncăpătoare; deoarece numai acela este orator care poate vorbi despre orice chestiune în chip ales, elegant și convingător potrivit cu demnitatea subiectului, cu cerințele împrejurărilor și cu gusturile ascultătorilor.

XXXI. De acest adevăr se pătrunseseră cei vechi. Pentru a ajunge la acest rezultat ei înțelegeau că nu este nevoie să declame în școalele retorilor sau să-și exercite limba și vocea cu niște desbateri închipuite și fără nicio legătură cu realitatea, ci să-și pătrundă sufletul de științele în care se discută despre bine și despre rău, despre virtute și despre viciu, despre dreptate și nedreptate; căci aceasta este materia despre care trebuie să trateze un orator. Într'adevăr,

această limbă (*Graecula ancilla*). Despre „majestatea” copilului se exprimă frumos poetul contemporan Juvenal (60-140 d. H.): *Nil dictu foedum visuque haec limina tangat, intra quae puer est... maxima debetur puero reverentia* (*Sat. XIV, 44-47*).

XXX. Învățămîntul avea trei trepte: elementele (*elementa*); lectura poezilor și cunoașterea trecutului (*auctores, notitia hominum et temporum*) și pregătirea profesională (retorica sau filozofia).

suos gradus, suae eloquentiae velut quandam educationem refert: se apud Q. Mucium ius civile didicisse, apud Philonem Academicum, apud Diodotum Stoicum omnes philosophiae partes penitus hausisse; neque iis doctoribus contentum, quorum ei copia in urbe contigerat, Achaiam quoque et Asiam peragrasset, ut omnem omnium artium varietatem complecteretur. ⁴ Itaque hercule in libris Ciceronis deprehendere licet, non geometriae, non musicae, non grammaticae, non denique ullius ingenuae artis scientiam ei defuisse. Ille dialecticae subtilitatem, ille moralis partis utilitatem, ille rerum motus causasque cognoverat. ⁵ Ita est enim, optimi viri, ita est, ex multa eruditione et plurimis artibus et omnium rerum scientia exundat et exuberat illa admirabilis eloquentia; neque orationis vis et facultas, sicut ceterarum rerum, angustis et brevibus terminis cluditur, sed is est orator, qui de omni quaestione pulchre et ornate et ad persuadendum apte dicere pro dignitate rerum, ad utilitatem temporum, cum voluptate audientium possit.

XXXI. ¹ Hoc sibi illi veteres persuaserant, ad hoc efficiendum intellegebant opus esse, non ut in rhetorum scholis declamarent, nec ut fictis nec ullo modo ad veritatem accedentibus controversiis linguam modo et vocem exercerent, sed ut iis artibus pectus impleverent, in quibus de bonis et malis, de honesto et turpi, de iusto et iniusto disputatur; haec enim est oratori subiecta ad dicendum materia. ² Nam

Q. Mucius Scaevola, consul în anul 95 î. d. H., a murit în anul 82 î. d. H. Om de stat și jurist excepțional, cu o deosebită tărie de caracter, cu talent de orator, a strâns în jurul său mulți elevi. Între alții pe Sulpicius și pe Cicero. Scrierile sale juridice erau mult discutate.

Philo din Larissa, în Tesalia, filozof academic, elevul lui Clitomachus, s'a refugiat la Roma în timpul războiului cu Mitridate. A fost profesorul lui Cicero.

Stoicul Diodot, avea cunoștinți întinse, cultivând în special dialectica. A fost profesorul lui Cicero, în casa căruia a trăit și a murit.

în procese vorbim aproape totdeauna despre dreptate, în întrunirile deliberative despre utilitate, iar în panegirice despre onoare, totuși în așa chip încît de multe ori aceste motive se găsesc întrunite în unul și același discurs. Despre ele nu poate vorbi pe larg, în chip variat și elegant decît acela care cunoaște firea omenească, puterea virtuților și ticăloșia viciilor, avînd și înțelegerea acelor deprinderi care nu sînt rînduite nici între virtuți și nici între vicii. Din aceste izvoare mai rezultă apoi următoarele: mai ușor ațîță sau potolește minia unui judecător acela care știe ce este minia, și mai lesne îl înduioșează cînd își dă seama ce este mila și prin ce frămîntări ale sufletului este ea stîrnită. Desăvirșindu-se în astfel de studii și de exerciții, chiar dacă ar avea de vorbit în fața unor judecători dușmănoși, pătînitori, invidioși sau posaci și bănuitori, oratorul va pipăi pulsul sufletelor și, după cum va cere firea fiecăruia, va apăsa degetele și își va potrivi vorbirea, avînd la îndemină toate uneltele, pregătite pentru orice trebuință. Sînt judecători în fața cărora un stil strîns, concis și încheiat în mod succint după fiecare argumentare în parte se bucură de mai multă încredere: în fața acestora va fi de folos străduința cu studiul dialecticii. Pe alții îi încîntă mai curînd un discurs deslinat, uniform și izvorit din obștescul bun simț: pentru a-i mișca pe aceștia vom împrumuta dela Peripatetici argumentări potrivite și gata pregătite pentru orice fel de discuții. Filozofii academici ne vor da combativitatea, Platon înălțimea de idei, Xenophon farmecul; oratorul nu va face rău să împrumute chiar unele maxime morale de ale lui Epicur și Metrodor și să le folosească în împrejurările potrivite. Căci noi nu vrem să formăm un înțelept și nici un adept al stoicilor,

XXXI. Peripateticii erau elevii lui Aristotel. Urmind pe acesta ei au dat mai multă atenție cercetărilor speciale decît filozofiei propriuzise. Au adus contribuții însemnate în științele naturale, istorie și critică literară. Cel mai însemnați reprezentanți sînt Teofrast, Aristoxenos din Tarent și Dicaearchus.

in iudiciis fere de aequitate, in deliberationibus *de utilitate*, in *laudationibus* de honestate disserimus, ita *tamen* ut plerumque haec ipsa in vicem misceantur; de quibus copiose et varie et ornate nemo dicere potest, nisi qui cognovit naturam humanam et vim virtutum pravitatemque vitiorum et intellectum eorum, quae nec in virtutibus nec in vitiis numerantur. ³ Ex his fontibus etiam illa profluunt, ut facilius iram iudicis vel instiget vel leniat, qui scit quid ira, et promptius ad miserationem impellat, qui scit quid sit misericordia et quibus animi motibus concitetur. ⁴ In his artibus exercitationibusque versatus orator, sive apud infestos sive apud cupidos sive apud invidentes sive apud tristes sive apud timentes dicendum habuerit, tenebit venas animorum, et prout cuiusque natura postulabit, adhibebit manum et temperabit orationem, parato omni instrumento et ad omnem usum reposito. ⁵ Sunt apud quos adstrictum et collectum et singula statim argumenta concludens dicendi genus plus *fidei* meretur: apud hos dedisse operam *dialecticae* proficiet. Alios fusa et aequalis et ex communibus ducta sensibus oratio magis delectat: ad hos permovendos mutuabimur a *Peripateticis* aptos et in omnem disputationem paratos iam locos. ⁶ Dabunt *Academici* pugnacitatem, *Plato* altitudinem, *Xenophon* iucunditatem; ne *Epicuri* quidem et *Metrodori* honestas quasdam exclamations adsumere iisque, prout res postulat, uti alienum erit oratori. ⁷ Neque enim sapientem in formamus neque *Stoicorum* comitem, sed eum qui quasdam

Academicii (academici), urmașii lui *Platon*; *peteres Academici*, și *medii et novi Academici* din secolele III și II î. d. H. au ca principal reprezentant pe *Carneades*.

Xenophon (430-354 î. d. H.), elev al lui *Socrates*, ofițer și scriitor. A luat parte la expediția „celor zece mii” împotriva lui *Cyrus* (anul 401 î. d. H.) și a descris aceste întâmplări în lucrarea sa *Anabasis*. A lăsat numeroase lucrări literare scrise într'un stil elegant și plăcut.

Epicur (341-270), întemeietorul epictureismului, a trăit la *Atena* împreună cu prietenul său *Metrodorus*, adunând în jurul lor, în celebra „Grădină a lui *Epicur*”, mulți elevi și admiratori. Operele sale, în mare

ci un om care să fie stăpîn pe anumite științe, dar să se priceapă puțin și în celelalte. De aceea vechii oratori îmbrățișau în chip temeinic știința dreptului civil, dar se inițiau în oarecare măsură și în studiul gramaticii, muzicii și geometriei. Căci cele mai multe pricini, și aproape toate, cer cunoștinți de drept; sînt totuși foarte multe în care și celelalte științe sînt căutate.

XXXII. Și să nu ni se răspundă că e de ajuns, pentru fiecare caz în parte, să învățăm ceva în grabă și după aceleași norme. Căci în primul rînd altfel ne slujim de propriile noastre cunoștinți și altfel de cele împrumutate, și în chip vădit e o mare deosebire să stăpînești singur cunoștințele pe care le expui sau să le iei dela alții. În al doilea rînd însăși această cunoaștere a numeroase științi constituie pentru noi o podoabă, chiar atunci cînd ne ocupăm cu alte lucruri, și unde ne așteptăm mai puțin acolo iese la iveală și ne înalță. Despre lucrul acesta își dă seama nu numai auditorul instruit și inteligent, ci și poporul de rînd; el îi aduce fără înțirziere atîtea laude, încît mărturisește astfel că are în fața lui un om care a studiat în mod conștiincios, care a trecut prin toate treptele elocvenței și care este în sfîrșit un adevărat orator; un astfel de om nu poate fi și nici n'a fost vreodată, susțin eu, decît acela care se înfățișează în for înarmat cu toate cunoștințele, asemenea unui soldat pe cîmpul de luptă înzestrat cu toate armele. Acest lucru este atît de mult trecut cu vederea de către vorbitorii din timpurile noastre încît în pledoariile lor se întîlnesc pînă și greșeli grosolane și rușinoase din limba aceasta de toate zilele; ei nu cunosc legile, nu țin socoteală de decretele senatului, își bat joc pînă și de dreptul acestui stat, iar față de studiul înțelepciunii și de învățămintele filozofilor au o adevărată groază. Un crîmpei de idei sporadice și cîteva formule înguste: iată la ce

parte pierdute, erau scrise într'un stil puțin îngrijit, dar aduceau multă căldură și sinceritate.

artes haurire, omnes libare debet. Ideoque et iuris civilis scientiam veteres oratores comprehendebant, et grammatica, musica, geometria inbuebantur. ⁸ Incidunt enim causae, plurimae quidem ac paene omnes, quibus iuris notitia desideratur, pleraeque autem, in quibus haec quoque scientia requiritur.

XXXII. ¹ Nec quisquam respondeat sufficere, ut ad tempus simplex quiddam et uniforme doceamur. Primum enim aliter utimur propriis, aliter commodatis, longeque interesse manifestum est, possideat quis quae profert an mutuetur. Deinde ipsa multarum artium scientia etiam aliud agentes nos ornat, atque ubi minime credas, eminent et excellit. ² Idque non doctus modo et prudens auditor, sed etiam populus intellegit ac statim ita laude prosequitur, ut legitime studeisse, ut per omnes eloquentiae numeros isse, ut denique oratorem esse fateatur; quem non posse aliter existere nec exstitisse umquam confirmo, nisi eum qui, tamquam in aciem omnibus armis instructus, sic in forum omnibus artibus armatus exierit. ³ Quod adeo neglegitur ab horum temporum disertis, ut in actionibus eorum huius quoque cotidiani sermonis foeda ac pudenda vitia deprehendantur; ut ignorent leges, non teneant senatus consulta, ius huius civitatis ultro derideant, sapientiae vero studium et praecepta prudentium penitus reformident. ⁴ In paucissimos sensus et angustas sententias detrudunt eloquentiam velut expulsam regno suo, ut quae olim omnium artium domina pulcherrimo

XXXII. In operele sale *De oratore* și *Orator* Cicero se ridică împotriva schematismului profesat în școalele retorilor și recomandă pentru formarea oratorului lectura poeziilor, cunoașterea legilor și în special o serioasă cultură filozofică și generală. Despre sine însuși, marele orator ne spune că s'a format la stînul filozofiei, nu în sălile cu orizonturi înguste ale profesorilor de retorică: *Et fateor me oratorem, si modo sim aut quicumque sim, non ex rhetorum officinis sed ex Academiae spatiis extitisse*, în *Orator* 12.

mărginesc ei elocvența, alungată oarecum din domeniul ei. Stăpîină altă dată peste toate științele și încunjurată de un cortegiul măreț, ea pătrundea adînc în suflete, pe cînd astăzi, micșorată și ciuntită, lipsită de strălucire, de onoare și, aș putea spune, chiar și de libertate, ea se învață ca unul dintre cele mai josnice meșteșuguri.

Aceasta este deci, după mine, prima și cea mai de seamă pricină pentru care ne-am abătut atît de mult dela elocvența vechilor oratori. Dacă ni se cer dovezi, ce altă pildă mai bună aș putea cita, la Greci, decît pe Demostene, despre care istoria ne spune că a fost cel mai sirguincios elev al lui Platon? Iar Cicero, mi se pare, mărturisește el însuși că toate succesele avute în domeniul elocvenței le-a dobîndit „nu dela retori, ci în grădinile Academiei“. Sînt și alte motive puternice și serioase pe care se cuvine să le dați voi la iveală, deoarece eu unul mi-am făcut datoria și, precum mi-e obiceiul, am jignit destul de multă lume; dacã ar auzi întîmplător cuvintele mele, ar spune, cu siguranță, că în timp ce eu laud știința dreptului și a filozofiei ca fiind necesară unui orator, nu fac decît să-mi aplaud propriile mele nimicuri“.

XXXIII. Iar Maternus spuse: „Mie mi se pare că nu ți-ai îndeplinit încă datoria luată asupra ta, ci abia ai început, schițîndu-ne doar cîteva linii și cîteva trăsături generale. Căci ne-ai spus doar cu ce cunoștinți se înarmau de obicei vechii oratori și ne-ai arătat numai cît de mult ne deosebim noi, din cauza trîndăviei și a neștiinței, de studiile lor atît de sirguincioase și atît de roditoare. Aștept și celelalte lămuriri; adică în chipul cum am aflat dela tine ce fel de cunoștinți aveau ei sau ce ne lipsește nouă, tot așa aș vrea să știm și lucrul următor: prin ce anume exerciții, în tinerețe, înainte de a păși în for, obișnuiau ei să-și întărească și să-și hrănească talentele. Căci nu numai în artă și în știință, ci mai ales în ușurința de a vorbi și în experiență stă puterea

comitatu pectora implebat, nunc circumcisa et amputata, sine apparatu, sine honore, paene dixerim sine ingenuitate, quasi una ex sordidissimis artificiis discatur.

⁵ Ergo hanc primam et praecipuam causam arbitror, cur in tantum ab eloquentia antiquorum oratorum recesserimus. Si testes desiderantur, quos potiores nominabo quam apud Graecos Demosthenem, quem studiosissimum Platonis auditorem fuisse memoriae proditum est? ⁶ Et Cicero his, ut opinor, verbis refert, quidquid in eloquentia effecerit, id se „non rhetorum sed Academiae spatiis“ consecutum. ⁷ Sunt aliae causae, magnae et graves, quas a vobis aperiri aequum est, quoniam quidem ego iam meum munus explevi, et quod mihi in consuetudine est, satis multos offendi, quos, si forte haec audierint, certum habeo dicturos me, dum iuris et philosophiae scientiam tamquam oratori necessariam laudo, ineptiis meis plausisse“.

XXXIII. ¹ Et Maternus: „Mihi quidem, inquit, susceptum a te munus adeo peregrinasse nondum videris, ut inchoasse tantum et velut vestigia ac liniamenta quaedam ostendisse videaris. ² Nam quibus *artibus* instrui veteres oratores soliti sint, dixisti differentiamque nostrae desidiae et *inscientiae* adversus acerrima et fecundissima eorum studia demonstrasti: cetera exspecto, ut quem ad modum ex te didici, quid aut illi scierint aut nos nesciamus, ita hoc quoque cognoscam, quibus exercitationibus iuvenes iam et forum ingressuri confirmare et alere ingenia sua soliti sint. ³ Neque enim *solum*

XXXIII. Noțiunile abstracte (*reconditae*) profesate în învățămîntul retoricii trebuiesc mai întîi primite (*percipere*). Învățătura (*scientia*) aceasta urmează să fie apoi adîncită, meditată (*meditatio*) pînă la obținerea unei familiarizări (*facultas*) și a unei rutine (*usus*).

În timpul republicii oratorul adevărat era și om politic, deci ocupa un loc de seamă (*principem in civitate locum obtinebat*) în conducerea statului. Tînărul elev avea prilejul să-și facă și educația de cetățean. Mai tîrziu, la școala retoricilor, nu lua contact decît cu formulele abstracte predate între cei patru păreți ai sălilor de clasă.

elocvenței. Și nici tu, cred, nu vei tăgădui acest lucru; cît despre cei de față, din privirile lor, mi se pare că au aceeași părere“.

Apoi, cum Aper și Secundus făceau semne de încuviințare, Messalla își reluu firul, ca și cum ar fi început din nou: „Deoarece am vorbit destul, mi se pare, despre începuturile și izvoarele vechii elocvențe, arătându-vă prin ce fel de studii obișnuiau să se formeze și să se cultive vechii oratori, voi continua să vorbesc acum despre exercițiile lor. De altfel disciplinele însăși cuprind exerciții practice și nimeni nu poate îmbrățișa atât de multe lucruri adinci și variate, decât atunci cînd știința este sprijinită de cugetare, cugetarea de ușurința de a vorbi, iar ușurința de a vorbi de experiența adevăratei elocvențe. De aici rezultă că metoda este aceeași, fie că înveți ceea ce vei avea de expus, fie că expui ceea ce ai învățat. Dacă aceste lucruri par cuiva prea obscure și dacă el desface știința de exercițiile practice, îmi va încuviința desigur că o minte formată și plină de aceste cunoștinți va ajunge mult mai bine pregătită la acele exerciții care sînt, după cît se pare, de neapărată trebuință pentru oratori.

XXXIV. Așa dar, la strămoșii noștri tinărul care se pregătea pentru for și elocvență, după ce se pătrundea de disciplina de acasă și se hrănia cu studii alese, era dus de către tatăl său sau de către rude la oratorul care ocupa locul de frunte în stat. Pe acesta se obișnuia să-l viziteze și să-l urmeze pretutîndeni, să ia parte la toate cuvîntările sale, fie la tribunale, fie în adunările publice, în așa chip încît asista chiar la discuțiile aprinse și era de față la ciocnirile violente, învățînd să se lupte, să zic așa, chiar pe cîmpul de bătaie. De aici o bogată experiență, multă prezență de spirit și foarte multă putere de judecată se desprindeau pentru tinerii care studiau în plină lumină și chiar în timpul proceselor, unde nimeni nu pronunță nepedepsit o prostie sau o vorbă nepotrivită, deoarece judecătorul i-o respinge, adversarul i-o ia în bătaie de joc și în sfîrșit chiar părtinitorii săi

arte et scientia, sed longe magis facultate et *usu* eloquentiam contineri, nec tu puto abnues et hi significare vultu videntur“.

⁴ Deinde cum Aper quoque et Secundus idem aduissent, Messalla quasi rursus incipiens: „Quoniam initia et semina veteris eloquentiae satis demonstrasse videri, docendo quibus artibus antiqui oratores institui erudiri soliti sint, persequar nunc exercitationes eorum. ⁵ Quamquam ipsis artibus inest exercitatio, nec quisquam percipere tot *tam* reconditas tam *varias* res potest, nisi ut scientiae meditatio, meditationi facultas, facultati *usus* eloquentiae accedat. Per quae colligitur eandem esse rationem et percipiendi quae proferas et proferendi quae perceperis. ⁶ Sed si cui obscuriora haec videntur isque scientiam ab exercitatione separat, illud certe concedet, instructum et plenum his artibus animum longe *paratiorem* ad eas exercitationes venturum, quae propriae esse oratorum videntur.

XXXIV. ¹ Ergo apud maiores nostros iuvenis ille, qui foro et eloquentiae parabatur, imbutus iam domestica disciplina, refertus honestis studiis deducebatur a patre vel a propinquis ad eum oratorem, qui principem in civitate locum obtinebat. ² Hunc sectari, hunc prosequi, huius omnibus dictionibus interesse sive in iudiciis sive in contionibus adsuecebat, ita ut altercationes quoque exciperet et iurgiis interesset utque sic dixerim, pugnare in proelio disceret. ³ Magnus ex hoc usus, multum constantiae, plurimum iudicii iuvenibus statim contingebat, in media luce studentibus atque inter ipsa discrimina, ubi nemo impune stulte aliquid aut contrarie dicit; quominus et iudex respuat et adversarius exprobret, ipsi denique advocati aspernentur. ⁴ Igitur vera statim et incorrupta elo-

XXXIV. C. Papirius Carbo, tribun al poporului în anul 131 î. d. H., consul în anul 120 î. d. H. În anul 119 a fost acuzat de către Crassus pentru că sprijinise politica Gracchilor. Pentru a nu fi condamnat, s'a si-

il condamnă. Ei se pătrundeau deci fără întârziere de o elocvență adevărată și neartificială; și deși urmau numai pe unul singur, ei învățau să cunoască pe toți avocații din vremea lor în pricini și judecăți foarte diferite; mai mult, ei aveau supt ochi deosebirea de gusturi atât de pronunțată a publicului, din care se putea ușor desprinde, ce era și ce nu era plăcut la fiecare orator în parte. În chipul acesta nu le lipseau nici profesorul, cel mai bun și cel mai ales, care le arăta adevărata față a elocvenței, nu închipuirea ei, nici adversarii și rivalii, luptându-se cu săbii, nu cu bețe, și nici sala totdeauna plină de lume, mereu nouă, dușmănoasă sau binevoitoare, încît nici calitățile și nici greșelile discursului nu rămîneau neobservate. Voi știți, de fapt, că reputația aceea mare și trainică a oratorului se cîștigă tot atît de bine pe băncile adversarilor ca și pe cele proprii; de acolo ea se înalță chiar mai statornică și își însușește o mai încercată tărie. Și desigur, sub conducerea unor astfel de profesori, tînărul despre care vorbim, ucenicul unor oratori adevărați, elevul forului, cercetătorul sînguincios al tribunalelor, instruit și deprins cu experiențele altora, cunoscînd legile, deoarece le aude în fiecare zi, deprins cu privirile judecătorilor și avînd mereu sub ochi procedura adunărilor, fie că și-ar fi luat asupra sa o acuzare sau o apărare, singur și neajutat, era dela început la înălțimea oricărei cauze. La nouăsprezece ani L. Crassus a urmărit în fața justiției pe C. Carbo, la douăzeci și unu Cezar pe Dolabella, la douăzeci și doi Asinius Pollio pe C. Cato și cam la aceeași vîrstă Calvus pe Vatinius, cu acelea discursuri pe care și astăzi le citim cu admirație.

XXXV. Acuma, dimpotrivă, tinerii noștri sînt duși în școlile unor oameni numiți retori care au apărut puțin înainte de epoca lui Cicero și n'au fost pe placul strămoșilor noștri, după cum putem desprinde în mod lămurit din hotărîrea consulilor Crassus și Domitius de a închide, după cum spune Cicero, „această școală a nerușinării“. Intr'ade-

quentia imbuebantur; et quamquam unum sequerentur, tamen omnes eiusdem aetatis patronos in plurimis et causis et iudiciis cognoscebant; habebantque ipsius populi diversissimarum aurium copiam, ex qua facile deprehenderent, quid in quoque vel probaretur vel displiceret. ⁵ Ita nec praeceptor dēerat, optimus quidem et electissimus, qui faciem eloquentiae, non imaginem praestaret, nec adversarii et aemuli ferro, non *rudibus* dimicantes, *nec* auditorum semper plenum, semper novum, ex invidis et faventibus, ut nec bene *nec male* dicta dissimularentur. Scitis enim magnam illam et duraturam eloquentiae famam non minus in diversis subselliis parari quam suis; inde quin immo constantius surgere, ibi fidelius cerroborari. ⁶ Atque hercule sub eius modi praeceptoribus iuvenis ille, de quo loquimur, oratorum discipulus, fori auditor, sectator iudiciorum, eruditus et adsuefactus alienis experimentis, cui cotidie audienti notae leges, non novi iudicum vultus, frequens in oculis consuetudo contionum, saepe cognitae populi aures, sive accusationem susceperat sive defensionem, solus statim et unus cuicumque causae par erat. ⁷ Nono decimo aetatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno et vicesimo Caesar Dolabellam, altero et vicesimo A. sinius Pollio C. Catonem, non multum aetate antecedens Calvus Vatinius iis orationibus insecuri sunt, quas hodieque cum admiratione legimus.

XXXV. ¹ At nunc adulescentuli nostri deducuntur in scholis istorum, qui rhetores vocantur, quos paulo ante Ciceronis tempora extitisse nec placuisse maioribus nostris ex eo manifestum est, quod a Crasso et Domitio censoribus claudere, ut ait Cicero, „Iudum impudentiae“ iussi sunt. ² Sed

nucis. Cicero ne spune că Papirius Carbo era unul dintre cei mai de seamă oratori ai timpului (*Carbonem in summis oratoribus habitum scio*, *Brutus*, cap. 86).

Cn. Cornelius Dolabella, guvernator al Macedoniei, acuzat de Cezar, a fost apărut de Hortensius și Cotta, și achitat.

XXXV. Cn. Domitius Ahenobarbus, censor în anul 92 î. d. H.,

văr, precum am început să spun, ei sînt duși în astfel de școli unde, cu greu aș putea lămuri : locul însuși, conșcolarii sau însuși felul studiilor, aduce mai mult rău minților ? Căci nu există niciun respect într'un loc în care nu intră decît cei deopotrivă de ignorați ; între conșcolari nimic de folos, deoarece, copii între copii și tineri între tineri, ei vorbesc și sînt ascultați cu aceeași neturburată înfumurare; și chiar exercițiile lor sînt în cea mai mare parte protruivnice scopului. Căci, într'adevăr, două genuri de subiecte sînt tratate în școlile retorilor : deliberările și controversesele. Dintre acestea, deliberările, ca fiind mult mai ușoare și pretinzind mai puțină destoinicie, sînt încredințate copiilor, iar controversesele rămîn în seama celor mai în vîrstă. Ce subiecte, Doamne, și în ce chip de necrezut sînt ele ticluite ! Mai mult chiar, aceste subiecte care n'au niciun fel de legătură cu realitatea, sînt dezvoltate într'un stil declamator. Așa se face că răsplătirea omoritorilor de tirani, alternativa lăsată fetelor înșelate, leacurile împotriva ciumei, pingărirea mamelor și toate subiectele frămîntate zilnic în școli, dar rareori sau niciodată în for, sînt mereu tratate în termeni umflați. Cînd ajung însă în fața adevăraților judecători..."

XXXVI. „...Frămînta chestiunea. Nimic josnic, nimic netrebnic nu putea spune. Marea elocvență, ca și flacăra, are nevoie de materie pentru a se hrăni, de mișcare pentru a se înviora, de ardere pentru a lumina. Aceeași cauză, și în statul nostru, a dat odinioară impuls elocvenței. Căci, deși oratorii din timpurile noastre au dobîndit și ei toate succesele pe care le îngăduie o guvernare regulată, liniștită și fericită, totuși dezordinile și desfriul de altădată ofereau, se pare, o carieră mai largă ; în învălmășeala generală și în lipsa unui șef unic, fiecare orator avea atîta influență cîtă convingere reușia el să insuflă unui popor fără cîrmă. De aici

a închis împreună cu L. Licinius Crassus prima școală retorică latină pentru a lovi astfel în elementele tinere din rîndurile poporului de jos.

ut dicere institueram, deducuntur in scholas, *in* quibus non facile dixerim utrumne locus ipse an condiscipuli an genus studiorum plus mali ingenii adferant. ³ Nam in loco nihil reverentiae *est*, in quem nemo nisi aequae imperitus intrat; in condiscipulis nihil profectus, cum pueri inter pueros et adulescentuli inter adulescentulos pari securitate et dicant et audiantur; ipsae vero exercitationes magna ex parte contrariae. ⁴ Nempe enim duo genera materiarum apud rhetoras tractantur, suasoriae et controversiae. Ex his suasoriae *quidem* etsi tamquam plane leviores et minus prudentiae exigentes pueris delegantur, controversiae robustioribus adsignantur, quales, per fidem, et quam incredibiliter compositae! Sequitur autem, ut materiae abhorrenti a veritate declamatio quoque adhibeatur. ⁵ Sic fit ut tyrannidarum praemia aut vitiarum electiones aut pestilentiae remedia aut incesta matrum aut quidquid in schola cotidie agitur, in foro vel raro vel numquam, ingentibus verbis persequantur: cum ad veros iudices ventum...“

Sfârșitul discursului lui Messalla și începutul cuvîntării lui Secundus lipsesc.

XXXVI. „...rem cogitare. ¹ Nihil humile, nihil abiectum eloqui poterat. Magna eloquentia, sicut flamma, materia alitur et motibus excitatur et urendo clarescit. Eadem ratio in nostra quoque civitate antiquorum eloquentiam provexit. ² Nam etsi horum quoque temporum oratores ea consecuti sunt, quae composita et quieta et beata re publica tribui fas erat, tamen illa perturbatione ac licentia plura sibi adsequi videbantur, cum mixtis omnibus et moderatore uno carentibus tantum quisque orator saperet, quantum erranti populo

Cicero se exprimă astfel în *De oratore* III, 24, 94: „Cum impudentiae ludus esset, putavi esse censoris, ne longius id serperet, providere“.

Suasoriae erau exercițiile pregătitoare pentru discursurile deliberative, iar *controversiae* pentru cele judiciare. Primele reprezentau un monolog (de pildă, Agamemnon stă și cumpănește în minte dacă tre-

nesfirșitele propuneri de legi și goana după popularitate, de aici discursurile magistraților care își petreceau aproape toată noaptea la tribune, de aici învinuirile împotriva celor puternici și dușmăniile care amenințau chiar familii întregi, de aici politica de clasă a nobilimii și continua luptă a senatului împotriva poporului de rînd. Toate aceste frămîntări, deși destrămau republica, dădeau totuși imbold elocvenței din acele timpuri și o sprijineau, se pare, cu mari recompense. Intr'adevăr, cu cît cineva era mai destoinic în arta de a vorbi, cu atît mai ușor dobîndea demnități, cu atît mai mult își întrecea în aceste demnități colegii, cu atît mai mare trebură își cîștiga pe lingă cei mai mari, cu atît mai multă autoritate în senat și cu atît mai multă faimă și popularitate în fața poporului. Ei aveau numeroși clienți, chiar în rîndurile națiunilor străine. Cînd urmau să plece în provincii, magistrații îi onorau. Cînd se întorceau, le arătau toată cîntea. Pînă și preturile și consulatele pare că îi chemau la ele ; chiar ca simpli particulari, nu erau lipsiți de putere, deoarece ei cîrmuiau poporul și senatul prin sfaturile și autoritatea lor. Mai mult, cei vechi își căpătaseră convingerea că fără elocvență nimeni nu-și poate cîștiga sau păstra în Stat o situație mai deosebită și mai înaltă. Și nu e de mirare, deoarece chiar împotriva voinței lor erau siliți să se înfățișeze în fața poporului, de vreme ce nu era de ajuns să-și expue părerile în senat, ci trebuiau să-și apere singuri cu talent și elocvență punctul lor de vedere, iar cînd erau încurcați într'o calomnie sau într'o crimă aveau datoria să răspundă prin propriul lor glas și să aducă mărturii, chiar în procesele publice, nu prin alții și în scris, ci fiind de față și înaintea tribunalului. Astfel pe lingă foloasele deosebit de mari ale elocvenței se mai adăoga și o poruncitoare nevoie ; și după cum reputația de bun vorbitor era o cîntă și o glorie, tot astfel faptul de a fi socotit mut și incapabil de a vorbi trecea drept o rușine.

persuaderi poterat. ³Hinc leges assiduae et popolare nomen, hinc contiones magistratum paene pernoctantium in rostris, hinc accusationes potentium reorum et adsignatae etiam dormibus inimicitiae, hinc procerum factiones et assidua senatus adversus plebem certamina. ⁴Quae singula etsi distrahebant rem publicam, exercebant tamen illorum temporum eloquentiam et magnis cumulare praemiis videbantur, quia quanto quisque plus dicendo poterat, tanto facilius honores adsequeretur, tanto magis in ipsis honoribus collegas suos anteibat, tanto plus apud principes gratiae, plus auctoritatis apud patres, plus notitiae ac nominis apud plebem parabat. ⁵Hi clientelis etiam exterarum nationum redundabant, hos ituri in provincias magistratus reverebantur, hos reversi colebant, hos et praeturae et consulatus vocare ultro videbantur, hi ne privati quidem sine potestate erant, cum et populum et senatum consilio et auctoritate regerent. ⁶Quin immo sibi ipsi persuaserant neminem sine eloquentia aut adsequi posse in civitate aut tueri conspicuum et eminentem locum. ⁷Nec mirum, cum etiam inviti ad populum producerentur, cum parum esset in senatu breviter censere, nisi qui ingenio et eloquentia sententiam suam tueretur, cum in aliquam invidiam aut crimen vocati sua voce respondendum haberent, cum testimonia quoque in publicis *iudiciis* non absentes nec per tabellam dare, sed coram et praesentes dicere cogerentur. ⁸Ita ad summa eloquentiae praemia magna etiam necessitas accedebat, et *quo modo* disertum haberi pulchrum et gloriosum, sic contra mutum et elinguem videri deforme habebatur.

bue sau nu să jertfească pe Iphigenia), iar cele din urmă o discuție în contradictoriu, un dialog, o dispută.

XXXVI. Eflorescența oratoriei din epoca republicană se datorește libertății cuvintului: totul se cucerește prin talent oratoric. În epoca împăraților nu este nevoie de talent, ci de favoarea principelui. Acesta hotărăște și distribue demnitățile în stat. Pentru a fi mai sigur de sine însuși el plasează în posturile de răspundere generalii și favoriții săi, indiferent de talent și de pricepere.

XXXVII. Deci teama de rușine îi îmboldia tot atît de mult ca și recompensele, deoarece nu voiau să fie trecuți în rîndurile clienților fără vază, ci între patroni; deoarece nu îngăduiau ca relațiile păstrate din strămoși să treacă în minile altora și pentru că țineau să nu fie socotiți drept oameni fără inițiativă și netrebnici pentru demnități, fie că nu le obțineau, fie că le foloseau în chip neîndeminatec, atunci cînd le aveau. Nu știu dacă v'au căzut în mină aceste scrieri vechi, care au rămas pînă acum în bibliotecile amatorilor de antichități; ele sînt culese de către Mucianus și au fost rînduite și publicate pînă în clipa de față, dacă nu mă înșel, unsprezece volume de *Acte* și trei de *Epistole*. Din ele se poate vedea că Gn. Pompeius și M. Crassus s'au distins nu numai prin virtuți ostășești și prin arme, ci și prin talentul de orator. Lentulii, Metellii, Lucullii, Curionii și toată familia oamenilor mari și-au dat multă osteneală și grijă cu aceste studii și nimeni n'a dobîndit în acele timpuri o putere însemnată fără oarecare elocvență.

Se mai adăogau apoi rangul înalt al acuzațiilor și însemnătatea pricinilor, care și ele înriuresc foarte mult elocvența. Căci e o mare deosebire dacă vorbești despre un furt, despre o formulă și despre un decret de interzicere sau despre coruperea alegătorilor, jefuirea aliaților și măcelărirea cetățenilor. Relele acestea mai bine ar fi să nu se întîmple și cea mai bună formă de guvernare trebuie socotită aceea în care nu avem nimic de suferit în această privință; dar atunci cînd se întîmpleau, ele procurau elocvenței o nespus de bogată materie. Căci puterea talentului crește odată cu însem-

XXXVII. C. Licinius Mucianus, consul în anul 66 d. H. și guvernator al Siriei în anul 67 d. H., la bătrînețe s'a retras din viața politică și s'a dedicat literelor și științelor, scriind lucrări de istorie naturală și geografie și adunînd izvoare oficiale pentru o istorie a republicii din secolul I î. d. H. A murit în anul 77 d. H.

M. Licinius Crassus a format împreună cu Cezar și Pompeius primul triumvirat. S'a născut în anul 115 î. d. H. și a murit în 52 î. d. H. într'o expediție împotriva Persilor. Era cel mai bogat om al vremii sale.

XXXVII. ¹Ergo non minus rubore quam praemiis stimulabantur, ne clientulorum loco potius quam patronorum numerarentur, ne traditae a maioribus necessitudines ad alios transirent, ne tamquam inertes et non suffecturi honoribus aut non impetrarent aut impetratos male tuerentur. ²Ne scio an venerint in manus vestras haec vetera, quae et in antiquariorum bibliothecis adhuc manent et cum maxime a Muciano contrahuntur, ac iam undecim, ut opinor, Actorum libris et tribus Epistularum composita et edita sunt. ³Ex his intellegi potest Cn. Pompeium et M. Crassum non viribus modo et armis, sed ingenio quoque et oratione valuisse; Lentulos et Metellos et Lucullos et Curiones et ceteram procerum manum multum in his studiis operae curaeque possuisse, nec quemquam illis temporibus magnam potentiam sine aliqua eloquentia consecutum.

⁴His accedebat splendor reorum et magnitudo causarum, quae et ipsa plurimum eloquentiae praestant. Nam multum interest, utrumne de furto aut formula et interdicto dicendum habeas, an de ambitu comitiorum, expilatis sociis et civibus trucidatis. ⁵Quae mala sicut non accidere melius est isque optimus civitatis status habendus est, in quo nihil tale patimur, ita cum acciderent, ingentem eloquentiae materiam subministrabant. Crescit enim cum amplitudine rerum vis in-

In dialogul său *Brutus*, Cicero pomenește de cinci oratori contemporani cu numele Lentulus, și anume: Cn. Cornelius Lentulus (consul în anul 72 î. d. H.), P. Lentulus Sura (consul în anul 71 î. d. H.), Cn. Lentulus Marcellinus (*nec umquam indisertus, et in consulatu pereloquens visus est*), frații P. Lentulus și L. Lentulus.

L. Licinius Lucullus Ponticus a luptat împotriva lui Mithridates (74-67 î. d. H.) și a murit în anul 56 î. d. H. Era foarte bogat; a adunat numeroase comori de artă, fiind un bun cunoscător al literaturii grecești.

M. Licinius Lucullus, consul în anul 73 î. d. H., guvernator în Macedonia, prieten cu Cicero.

Despre *Curiones* ne spune Plinius cel Bătrîn (*Hist. Nat.* VII, 135) următoarele: „*Familia Curionum, in qua tres continua serie oratores*

nătatea subiectelor și nimeni nu poate făuri un discurs măreț și strălucit dacă nu găsește o cauză la înălțimea acestei străluciri. Pe Demostene, cred, nu discursurile pronunțate împotriva tutorilor săi îl ridică în slavă, iar pe Cicero nu apărarea lui P. Quintius și Licinius Archias îl fac mare orator: ci Catilina, Milo, Verres și Antonius i-au creiat această reputație. Nu vreau să spun că ar fi atît de prielnic pentru stat să producă cetățeni răi, ca oratorii să aibă astfel o bogată materie pentru discursurile lor; dar, precum vă îndemnam în repetate rînduri, să nu pierdem din vedere chestiunea în sine și să fim lămuriți că noi discutăm despre o artă care se ivește mai ales în vremurile tulburi și furtunobase. Cine nu știe că e mai folositor și mai bine să te bucuri de pace, decît să fii chinuit de război? Totuși războaiele aduc mai mulți eroi decît pacea. La fel e și destinul elocvenței. Intr'adevăr, cu cît rămîne ea mai mult pe cîmpul de bătăie, cu atît dă și primește mai multe lovituri, cu cît mai de seamă vrășmași și mai înverșunate lupte înfruntă, cu atît mai mindră, mai glorioasă și mai nobilă se înalță ea din aceste primejdii înaintea oamenilor, care din firea lor sînt făcuți să dorească liniștea.

XXXVIII. Trec la forma și procedura vechilor tribunale. Deși aceasta este astăzi mai priincioasă căutării dreptății, totuși forul cel vechi încuraja mai mult elocvența. Acolo nimeni nu era silit să-și încheie pledoaria în cîteva ore; amînările erau libere; fiecare își fixa el singur durata discursului său, iar numărul zilelor și al avocaților nu avea o limită. Pentru prima oară Gn. Pompeius, în decursul celui de al treilea consulat, a restrîns această libertate și a pus oare-

exstiterunt". Aceștia erau: S. Scribonius Curio, pretor în anul 121 î. d. H.; C. Scribonius Curio, tribun al poporului în anul 90 î. d. H., consul în anul 76 î. d. H., partizan al lui Cicero în lupta împotriva lui Catilina, mort în anul 53 î. d. H.; C. Scribonius Curio, tribun în anul 50 î. d. H., partizan al lui Cezar.

P. Quintius, un client al lui Cicero din anul 81 î. d. H. Discursul *Pro Quintio* esie primul din cariera marelui orator.

genii, nec quisquam claram et illustrem orationem efficere potest nisi qui causam parem invenit. ⁶ Non, opinor, Demosthenem orationes illustrant quas adversus tutores suos composuit, nec Ciceronem magnum oratorem P. Quintius defensus aut Licinius Archias faciunt: Catilina et Milo et Verres et Antonius hanc illi famam circumdederunt; non quia tanti fuerit rei publicae malos ferre cives, ut uberem ad dicendum materiam oratores haberent, sed, ut subinde admoneo, quaestionis meminerimus sciamusque nos de ea re loqui, quae facilius turbidis et inquietis temporibus existit. ⁷ Quis ignorat utilius ac melius esse frui pace quam bello vexari? plures tamen bonos proeliatos bella quam pax ferunt. ⁸ Similis est eloquentiae condicio. Nam quo saepius steterit tamquam in acie quoque plures et intulerit ictus et exceperit quoque maiores adversarios acrioresque pugnas sibi ipsa desumpserit, tanto altior et excelsior et illis nobilitata *discriminibus* in ore hominum agit, quorum ea natura est, ut secura velint.

XXXVIII. ¹ Transeo ad formam et consuetudinem veterum iudiciorum. Quae etsi nunc aptior est *veritati*, eloquentiam tamen illud forum magis exercebat, in quo nemo intra paucissimas horas perorare cogebatur et liberae compositiones erant et modum *in* dicendo sibi quisque sumebat et numerus neque dierum neque patronorum finiebatur. ² Primus haec tertio consulatu Cn. Pompeius adstrinxit imposuitque veluti frenos eloquentiae, ita tamen ut omnia in

Aulus Licinius Archias, poet grec, a obținut cetățenia romană, fiind sprijinit de către Cicero. A scris în grecește despre războaiele cu Cimbrii și cu Mithridate, a început un poem despre consulatul lui Cicero. În anul 62 î. d. H. i se contestă cetățenia romană. Cicero îl a păra, pronunțând discursul *Pro Archia poeta*, care ni s'a păstrat.

Titus Annius Milo, tribun în anul 57 î. d. H., adversar al lui Clodius. În anul 52 Clodius este ucis de către partizanii lui Milo. Acesta din urmă a fost apărat de către Cicero prin discursul *Pro Milone*, păstrat și astăzi.

cum un friu elocvenței ; totuși toate se petreceau și mai departe în for, toate după formele legale și toate numai înaintea pretorilor. În fața lor era obiceiul să se aducă pe vremuri desbateri mai importante. Nimic nu dovedește mai bine acest lucru decât faptul că procesele centumvirale, care astăzi se află pe primul plan, erau pe atunci atât de întunecate de strălucirea celorlalte procese, încât nici Cicero, nici Cezar, nici Brutus, nici Caelius, nici Calvus și, în sfârșit, niciun alt orator mai de seamă n'a publicat un discurs pronunțat înaintea centumvirilor. Rămân de amintit doar pledoariile lui A. sinius, intitulate „*Pentru moștenitorii Urbinei*”. Pollion însuși le-a pronunțat însă pe la mijlocul domniei divinului August, adică atunci când pacea îndelungată a vremii, neîntrerupta lipsă de activitate publică a poporului, atitudinea mereu împăciuitoare a senatului și mai ales severitatea împăratului potoliseră și elocvența, întocmai ca și pe toate celelalte.

XXXIX. Va părea poate neînsemnat și ridicol ceace vreau să spun; voi spune totuși, tocmai pentru a rîde. Cîtă umilire nu socotim noi că a adus elocvenței aceste haine înguste în care ne încingem strîns și ne încătușăm oarecum atunci cînd vorbim cu judecătorii ? Cîtă putere nu credem oare că a răpit cuvîntării sălile de ședințe și grefele, în care se descurcă acum aproape toate procesele ? Căci după cum despre caii de rasă numai alergările și marile întinderi ne dau o probă, tot astfel și pentru oratori există o arenă ; dacă nu se pot mișca în ea liberi și neîmpiedicați, elocvența slăbește și decade. Într'adevăr chiar preocuparea și grija chinuitoare pentru un stil ales observăm că ne sînt protrivnice, deoarece judecătorul îți pune uneori întrebări, tocmai cînd începi, iar tu trebuie să pornești dela întrebările lui. De multe ori avocatul își întrerupe cuvîntarea, lăsînd un răgaz pentru probe și martori. În acest timp îi mai rămîn unul sau doi

Caius Verres, administratorul corupt al Siciliei (75-71 î. d. H.) acuzat de Cicero, care a scris împotriva sa cinci discursuri.

foro, omnia legibus, omnia apud praetores gererentur; apud quos quanto maiora negotia olim exerceri solita sint, quod maius argumentum est quam quod causae centumvirales, quae nunc primum obtinent locum, adeo splendore aliorum iudiciorum obruebantur, ut neque Ciceronis neque Caesaris neque Bruti neque Caelii neque Calvi, non denique ullius magni oratoris liber apud centumviros dictus legatur, exceptis orationibus Asinii, quae pro heredibus Urbiniae inscribuntur, ab ipso tamen Pollione mediis divi Augusti temporibus habitae, postquam longa temporum quies et continuum populi otium et assidua senatus tranquillitas et maxime principis disciplina ipsam quoque eloquentiam sicut omnia alia pacaverat.

XXXIX. ¹ Parvum et ridiculum fortasse videbitur quod dicturus sum, dicam tamen, vel ideo ut rideatur. Quantum humilitatis putamus eloquentiae attulisse paenulas istas, quibus adstricti et velut inclusi cum iudicibus fabulamur? quantum virium detraxisse orationi auditoria et tabularia credimus, in quibus iam fere plurimae causae explicantur? ² Nam quo modo nobiles equos cursus et spatia probant, sic est a liquidis oratorum campus, per quem nisi liberi et soluti ferantur, debilitatur ac frangitur eloquentia. ³ Ipsam quin immo curam et diligentis stili anxietatem contrariam experimur, quia saepe interrogat iudex, quando incipias, et ex interrogatione eius incipiendum est. Frequenter probationibus et testibus silentium patronus indicit. Unus inter haec dicenti aut alter adsistit, et res velut in solitudine agitur. ⁴ Oratori

XXXVIII. Urbinia, o femeie bogată. Moștenirea ei a dat naștere unui mare proces, în care s'a distins în special Asinius Pollio (76 î. d. H.-4 d. H.).

XXXIX. *Paenula* era o manta îngustă și bine închisă. Cei îmbrăcați cu ea nu puteau face gesturi largi, neavând destulă libertate de mișcare, spre deosebire de cei care purtau *toga*.

ascultători, iar procesul se desfășoară ca într'un pustiu. Oratorul are nevoie însă de strigăte de încuviințare, de aplauze și oarecum de un teatru. Toate acestea erau zilnic la îndemina vechilor oratori, când atîția oameni de seamă se îngrămădiau în for, cînd chiar clienții, triburile, soliile municipiilor și o parte din Italia veneau să asiste pe cei în primejdie, cînd în cele mai multe procese poporul roman avea credința că se judecă propriile sale interese. Se știe destul de bine că C. Cornelius, M. Scaurus, T. Milo, L. Bestia și P. Vatinius au fost acuzați și apărați în fața întregului oraș, în cît pînă și pe cei mai reci oratori i-au putut însufleți și a-prinde înseși izbucnirile și frămîntările poporului. Iată pentru ce cuvîntările de acest fel trăesc încă, iar cei care le-au rostit nu au alte titluri de glorie mai strălucite.

XL. Iar întrunirile neîntrerupte, dreptul de a ataca pe cei mai puternici și însăși mîndria de a-și provoca dușmănia, deoarece foarte mulți dintre vorbitori nu crușau nici chiar pe Publius Scipio, pe L. Sulla sau pe Gn. Pompeius și în învinuirile îndreptate împotriva bărbațiilor de frunte, după cum este obiceiul omului pornit, se serviau ca și comediantii de urechile poporului — cîtă aprindere, nu prilejuiau ele talentelor, cîtă inflăcărare oratorilor“.

„... Nu vorbim de o îndeletnicire pașnică și liniștită, care iubește cinstea și măsura. Nu, această măreață și glorioasă elocvență este odrazla neînfrînării, pe care proștii o tot numesc libertate, tovarășa răzvrătirilor, ațițătoarea unui popor lăsat în voia soartei, nesupusă, ușuratecă, îndărătnică, îndrăzneată și trufașă; în statele bine constituite ea nu ia ființă. Intr'adevăr, despre care orator Lacedemonian sau Cretan am auzit noi vorbindu-se? Statele acestea aveau, după cum se știe, o disciplină cît se poate de severă și legi cît se poate de aspre. Nici chiar la Macedonieni, la Perși sau la

C. Cornelius, tribun al poporului în anul 67 i. d. H., a avut un proces în anul 65, fiind apărat de Cícero.

autem clamore plausuque opus est et velut quodam theatro; qualia cotidie antiquis oratoribus contingebant, cum tot pariter ac tam nobiles forum coartarent, cum clientelae quoque ac tribus et municipiorum etiam legationes ac pars Italiae periclitantibus adsisteret, cum in plerisque iudiciis crederet populus Romanus sua interesse quid iudicaretur. ⁵ Satis constat C. Cornelium et M. Scaurum et T. Milonem et L. Bestiam et P. Vatinius concursu totius civitatis et accusatos et defensos, ut frigidissimos quoque oratores ipsa certantis populi studia excitare et incendere potuerint. Itaque hercule eius modi libri exstant, ut ipsi quoque qui egerunt non aliis magis orationibus censeantur.

XL. ¹ Iam vero contiones assiduae et datum ius potentissimum quemque vexandi atque ipsa inimicitiarum gloria, cum se plurimi disertorum ne a Publio quidem Scipione aut L. Sulla aut Cn. Pompeio abstinerent, et ad incessendos principes viros, ut est natura invidiae, populi quoque et histriones auribus uterentur, quantum ardorem ingeniis, quas oratoribus faces admovebant! ¹

Sfîrșitul cuvîntării lui Secundus și începutul discursului lui Maternus lipsesc.

² „Non de otiosa et quieta re loquimur et quae probitate et modestia gaudeat, sed est magna illa et notabilis eloquentia alumna licentiae, quam stulti libertatem vocitant, comes seditionum, effrenati populi incitamentum, sine obsequio, sine severitate, contumax, temeraria, adrogans, quae in bene constitutis civitatibus non oritur. ³ Quem enim oratorem Lacedaemonium, quem Cretensem accepimus? Quae

M. Aemilius Scaurus, pretor în Sardinia în anul 56 î. d. H., învinuit de risipă de bani publici, a fost apărut de către Cicero.

L. Calpurnius Bestia, tribun al poporului în anul 62 î. d. H., a candidat la pretură în anul 56 î. d. H. A fost învinuit de abuzuri electorale (*de ambitu*), fiind apărut de către Cicero.

XL. P. Scipio Africanus Maior, învingătorul lui Hanibal la Zama în anul 202 î. d. H., a murit în anul 183 î. d. H.

alt popor care s'a mulțumit cu o guvernare statornică, nu aflăm nimic despre elocvență. Au existat cîțiva oratori la Rhodos și un număr mai însemnat la Atena, deoarece acolo toată puterea o avea poporul, toate erau în minile celor nepricepuți și toți, să zic așa, erau stăpîni peste toate! Și statul nostru, atîta timp cît a fost lipsit de o conducere reală, cît s'a istovit în lupte de partide, în neînțelegeri și în neunire, cît n'au existat nici pace în for, nici unire în Senat, nici ordine în judecări, nici sfială față de cei mai mari și nici măsură în hotăririle magistraților, a produs fără îndoială o elocvență mai viguroasă, după cum un pămînt sălbatec dă naștere unei vegetații mai înfloritoare. Dar elocvența Gracilor n'a avut atît de multă însemnătate pentru republică în așa fel ca ea să poată suporta și legile lor, iar gloria elocvenței lui Cicero n'a fost bine răsplătită prin tristul său sfîrșit.

XLI. Astfel, și ceea ce mai rămîne din vechiul for, nu este o dovadă de îndreptare și nici de organizație statală ideală. Căci cine ne chiamă pe noi avocații, dacă nu cel vinovat sau cel nenorocit? Care municipiu vine în rîndurile clienților noștri, dacă nu acela pe care sau un popor din vecinătate sau o desbinare lăuntrică îl tulbură? Ce fel de provincie apărăm, dacă nu una jefuită și apăsată? Ar fi fost deci mai bine să nu aibă de ce să se plînge decît să caute răzbunare. Dacă s'ar găsi întîmplător un stat în care nimeni să nu greșescă, ar fi de prisos oratorul în mijlocul unor oameni nevinovați, întocmai ca medicul în mijlocul unor oameni sănătoși. Căci dupăcum arta vindecării găsește foarte puțină întrebuintare și face foarte slabe progrese la popoarele care se bucură de o sănătate înfloritoare și au corpuri cît se poate de viguroase, tot astfel mai mărunță este trecerea oratorilor și mai puțin strălucitoare gloria lor în mijlocul unor moravuri neîntinate și gata oricînd să asculte de un

L. Cornelius Sulla (138-78 î. d. H.), șeful partidului nobililor, a zădărnicit prin constituția sa toate drepturile cîștigate de către partidul popular condus de C. Marius.

rum civitatum severissima disciplina et severissimae leges traduntur. Ne Macedonum quidem ac Persarum aut ullius gentis, quae certo imperio contenta fuerit, eloquentiam novimus. Rhodii quidam, plurimi Athenienses oratores exstiterunt, apud quos omnia populus, omnia imperiti, omnia, ut sic dixerim, omnes poterant. ⁴ Nostra quoque civitas, donec erravit, donec se partibus et dissensionibus et discordiis confecit, donec nulla fuit in foro pax, nulla in senatu concordia nulla in iudiciis moderatio, nulla superiorum reverentia, nullus magistratuum modus, tulit sine dubio valentiores eloquentiam, sicut indomitus ager habet quasdam herbas laetiores. Sed nec tanti rei publicae Gracchorum eloquentia fuit, ut pateretur et leges, nec bene famam eloquentiae Cicero tali exitu pensavit.

XLI. ¹ Sic quoque quod superest antiquis oratoribus forum non emendatae nec usque ad votum compositae civitatis argumentum est. ² Quis enim nos advocat nisi aut nocens aut miser? Quod municipium in *clientelam* nostram venit, nisi quod aut vicinus populus aut domestica discordia agitat? Quam provinciam tuemur nisi spoliata vexataque? Atqui melius fuisset non queri quam vindicari. ³ Quod si inveniretur aliqua civitas, in qua nemo peccaret, supervacuum esset inter innocentes orator sicut inter sanos medicus. Quo modo tamen minimum usus minimumque profectus ars medentis habet in iis gentibus, quae firmissima valetudine ac saluberrimis corporibus utuntur, sic minor orato-

XLI. Din discursul lui Maternus se desprinde concluzia că oratoria nu mai poate avea reprezentanți de seamă din cauza împrejurărilor politice. Lucrul acesta însă nu trebuie să întristeze pe nimeni, deoarece este fatal, inevitabil. Educația viitorului cetățean urmează să fie îndreptată spre alte preocupări înalte, de pildă, studiul literaturii și al filozofiei. Cel mai bun exemplu practic este Maternus însuși: el a părăsit avocatura și luptele sterile din for și se dedică unei activități mai folositoare pentru contemporani (crede el) și mai nobile.

conducător. Intr'adevăr, ce nevoie este de prelungite desbateri în senat, atunci cînd cei mai buni cetățeni cad repede de acord? Ce nevoie este de numeroase discursuri în fața poporului, atunci cînd privitor la afacerile statului nu cei nepricepuți și mulțimea, ci cel mai înțelept și numai el singur hotărăște. Ce nevoie mai avem de acuzațiile din proprie inițiativă, cînd fărădelegile sînt atît de rare și atît de neînsemnate? Ce ne mai trebuie apărări plictisitoare și lipsite de măsură, cînd judecătorul întimpină cu blindeță pe cei aflați în primejdie?

Credeți-mă, voi care sînteți bărbații cei mai buni și, în măsura îngăduită, cei mai elocvenți, dacă ați fi văzut lumina zilei în veacurile trecute sau dacă aceia pe care îi admirăm s'ar fi născut în timpurile noastre și dacă un zeu oarecare ar fi mutat pe neașteptate viețile și vremurile voastre, unele în locul altora, nici vouă nu v'ar fi lipsit strălucirea și gloria elocvenței și nici lor cumpătarea și înfrînarea de astăzi. Dar deoarece nimeni nu se poate bucura în același timp de o mare reputație și de multă liniște, să se folosească fiecare de înlesnirile vremurilor sale fără a mai poa negri pe celelalte".

XLII. Maternus sfîrșise, cînd luă cuvîntul Messalla: „Sînt unele puncte unde aș putea să te contrazic, iar altele care ar trebui dezvoltate mai pe larg, dacă ziua n'ar fi ca și trecută". „Se va face, zise Maternus, în altă zi după dorința ta, iar dacă unele lucruri din expunerea mea ți s'au părut nelămurite, despre acestea vom discuta din nou". Și în același timp se ridică și, îmbrățișînd pe Aper, îi spuse: „Eu te voi denunța poeților, iar Messalla, iubitorilor de antichități". „Eu însă, răspunse el, vă voi denunța retorilor și profesoriilor de declamație".

Incepurăm să ridem și ne despărțirăm.

rum honor obscuriorque gloria est inter bonos mores et in obsequium regentis paratos. ⁴Quid enim opus est longis in senatu sententiis, cum optimi cito consentiant? Quid multis apud populum contionibus, cum de re publica non imperiti et multi deliberent, sed sapientissimus et unus? Quid voluntariis accusationibus, cum tam raro et tam parce peccetur? Quid invidiosis et excedentibus modum defensionibus, cum clementia cognoscentis obviam periclitantibus eat?

⁵Credite, optimi et in quantum opus est disertissimi viri, si aut vos prioribus saeculis aut illi, quos miramur, his nati essent, ac deus aliquis vitas ac tempora repente mutasset, nec vobis summa illa laus et gloria in eloquentia neque illis modus et temperamentum defuisset: nunc, quoniam nemo eodem tempore adsequi potest magnam famam et magnam quietem, bono saeculi sui quisque citra obtrectationem alterius utatur“.

XLII. ¹Finierat Maternus, cum Messalla: „Erant quibus contra dicerem, erant de quibus plura dici vellem, nisi iam dies esset exactus“. „Fiet, inquit, Maternus, postea arbitrato tuo, et si qua tibi obscura in hoc meo sermone visa sunt, de iis rursus conferemus“. ²Ac simul adsurgens et Aprum complexus: „Ego, inquit, te poetis, Messalla autem antiquariis criminabimur“. „At ego vos rhetoribus et scholasticis“ inquit.

Cum adrisissent, discessimus.

I N D I C E

(Cifrele arată capitolul)

- Academia 32
Academici 30, 31
Accius 20, 21
Achaia 30
Actorum libri 37
Aeschines 15, 25
Agamemnon 9
Alexander 16
altercatio 34
anale 32
Antonius (Marcus) 37
anul mare 16
Aper (Marcus) 2, 11, 14, 24,
27, 42
Apollo 12
Apollodorus 19
Appius Caecus 18, 21
artes 10, 28
Asinius Pollio 12, 15, 17, 21, 25,
34, 38
Asilius 21
Atia 28
Attici oratores 18, 25
Attius 21
Aufidius Bassus 25
Augustus 13, 17, 28
Aurelia 28
Bestia (L. Calpurnius) 39
bibliotecă 21, 37
Britani, Britania 17
Brutus (Marcus) 17, 18, 21, 25,
30, 38
Caecina (A.) 20
Caelius (M.) 17, 18, 21, 25, 26, 38
Caesar (C. Iulius) 17, 21, 25, 26,
28, 34, 38
Calvus (C. Licinius) 17, 18, 21,
23, 25, 26, 34, 38
Canutius 21
Capua 8
Cassius Severus 19, 26
Catilina 37
Cato (tragedie) 2, 5
Cato (M.) 2, 10
Cato Censorius 18
centumviri 7, 38
Cicero 12, 15, 16, 17, 18, 21, 22,
24, 25, 30, 32, 37, 40
Claudius (Ti.) 17
clavus (latus) 7
clientelae 3, 36, 39
controversiae 14, 31, 35
Cornelia 28
Cornelius (C.) 39
coturnus 10
Crassus (L.) 18, 26, 34, 55
Crassus (M.) 37
Cretenses 40
Curiones 37
Decius Samnis 21
Deiotarus 21
Demosthenes 12, 15, 16, 25, 32, 37
Diodotus Stoicus 30
Dolabella 34

- Domitius (Cn.) 35
 Domitius (tragedie) 3
 Domitius Afer 13, 15
 Drusus (Livius) 21

 educația copiilor 28
 elegie 10
 Ephesus 15
 Epicurus 31
 epigramă 10
 Epirus Marcellus 5
 Euripides 12

 Fabius Iustus 1
 formula 20, 37
 Furnius 21

 Gabinianus 26
 Galba (Serv.) 18, 25
 geometrie 30, 31
 Gracchi 28, 40
 Gracchus (C.) 18, 26
 Graeci 15, 32
 Graecia 10
 Graeculi 3, 29
 Graii 15
 grammatica 30, 31

 Helvidius Priscus 5
 Hermagoras 19
 heroicum carmen 10
 Hirtius (A.) 17
 Homerus 12
 Horatius 20, 23
 Hortensius (de Cicero) 16
 Hyperides 12, 16, 25

 Iason 9
 interdictum 37
 Iulius Africanus 14, 15
 Iulius Secundus 2, 3, 5, 9, 14, 15
 16, 23, 28, 35
 Iunius Gallio 26
 ius civile 30, 31

 Lacedaemonii 40
 Laellus (C.) 25
 Latini oratores 17
 Lentuli 37
 Licinius Archias 37
 Linus 12
 Lucanus 20
 Lucilius 23
 Lucretius 23
 Luculli 37
 Lycurgus 25
 Lysias 12, 25

 Macedones 40
 Maecenas 36
 Maternus (Curiatius) 2, 3, 4, 5,
 9, 10, 11, 14, 15, 16, 23,
 24, 25, 27, 28, 33, 42
 Medea (Materni) 3
 Medea (Ovidii) 12
 Menenius Agrippa 17, 21
 Messalla Corvinus 17, 18, 20, 21
 Messalla (Vipstanus) 14, 15, 16,
 23, 24, 25, 28, 33, 42
 Mettelli 37
 Metrodorus 31
 Milo (T. Annii) 37, 39
 Mucianus (M. Licinius) 37
 Mucius Scaevola (Q.) 30
 muze 13
 muzică 30, 31
 Mytilenae 15

 Nero (tragedie) 11
 Nestor 16
 Nicetes Sacerdos 15
 Nicostratus 10

 oracule 12
 Orpheus 12
 Otho (Caesar) 17
 Ovidius 12
 Pacuvius 20, 21

- paenula 39
 Pansa (C. Vibius) 17
 Papirius Carbo (C.) 18, 34
 Pedius (Q.) 17
 Peripatetici 31
 Perși 40
 Philippus Macedo 16
 Philo Academicus 30
 Plato 31, 32
 poeți 4, 10
 Pompeius (Cn.) 37, 38, 40
 Pomponius Secundus (P.) 13
 Quintius (P.) 37
 retori 23, 35, 42
 Rhodii oratores 40
 Roscius (Q.) 20
 Saletus Bassus 5, 9, 10
 Scaurus (M.) 39
 scholastici 14, 15, 26, 42
 Scipio Africanus (P.) 40
 Servilius Nonianus (M.) 23
 Sisenna (L. Cornelius) 23
 Sophocles 12
 Stoici 30, 31
 suasoriae 35
 Sulla (L.) 40
 Thyestes (Materni) 3
 Thyestes (Varii) 12
 Tiberius Nero 17
 Tiro 17
 togă 6, 26
 Toranius 21
 Tullius (M.) 20
 Turpio (Ambivivus) 20
 Ulixes 16
 Urbina 38
 Varius 12
 Varro (M. Terentius) 23
 Vatinius (P.) 21, 34, 39
 Vercellae 8
 Vergilius 12, 13, 20, 23
 Verres 29, 23, 37
 Vespasianus 8, 9, 17
 Vibius Crispus 8, 13
 Vitellius (Caesar) 17
 Xenophon 51
-

